

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΣΧΟΛΗ ΚΑΛΩΝ ΤΕΧΝΩΝ

ΤΜΗΜΑ ΜΟΥΣΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

**Ο ΘΟΥΡΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ Ή ΦΕΡΑΙΟΥ
ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΙΣ ΜΕΛΕΤΕΣ ΤΟΥ ΣΙΜΩΝΟΣ ΚΑΡΑ
RIGAS VELESTINLIS'S OR FERAIOS'S, BASED ON
SIMON KARAS'S RESEARCH**

Το γνωστικό αντικείμενο της διπλωματικής εργασίας αναφέρεται στη
Βυζαντινή Μουσική.

Όνοματεπώνυμο: Νικόλας Σαββίδης

ΑΕΜ: 1835

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Μαρία Αλεξάνδρου, Καθηγήτρια,
Εκπρόσωπος στην Επιτροπή Κοινωνικής Πολιτικής ΑΠΘ

Θεσσαλονίκη, Οκτώβριος 2024

Πρόλογος

Η μουσική για εμένα, από τα παιδικά μου χρόνια έπαιξε πολύ σημαντικό ρόλο στην διαμόρφωση του χαρακτήρα μου. Προσωπικά ήταν μία διέξοδος που με βοήθησε σε μεταγενέστερο στάδιο να κατανοώ περισσότερο τον συνάνθρωπο μου, να έχω εν συναίσθηση, να χτίζω παράλληλους κόσμους και να βγαίνω για λίγο εκτός από τις δυσκολίες της καθημερινότητας. Οι γονείς μου εντόπισαν έγκαιρα την έφεση μου στη μουσική και στην ηλικία των επτά ετών ξεκίνησα μαθήματα πιάνου, αργότερα φωνητικής- ορθοφωνίας και θεωρητικών.

Η αγάπη και η επιθυμία να μάθω όλο και περισσότερα πράγματα για την μουσική με κατηύθυνε στην ενηλικίωση μου να δώσω εισαγωγικές εξετάσεις και να εισαχθώ στο Τμήμα Μουσικών Σπουδών του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης μετά από μεγάλη προσπάθεια και αγώνα. Στην πάροδο του χρόνου, στο πανεπιστήμιο διαπίστωσα πως εκτός από την καλλιτεχνική πλευρά της μουσικής, υπάρχει και μια άλλη εκδοχή, η επιστημονική. Έχω βρει ενδιαφέρον σε διάφορα μαθήματα και κλάδους της μουσικολογίας. Όμως, η *Εθνομουσικολογία*, η *Ιστορία της μουσικής* και κυρίως η *Βυζαντινή Μουσική* είναι μερικά από τα μαθήματα που μου έδωσαν το έναυσμα και το ερέθισμα να ασχοληθώ και να μάθω για τις βαθιές μουσικές ρίζες του ελληνικού μας πολιτισμού.

Μέσα σε μικρό χρονικό διάστημα και φυσικά υπό την καθοδήγηση της κ. Μαρίας Αλεξάνδρου καταλήξαμε στο παρόν θέμα της εργασίας. Στην αρχή η εργασία ξεκίνησε σαν ένας μίτος, ο οποίος έπρεπε να ξετυλιχθεί κατά τη διάρκεια της διαδρομής. Για αυτό τον λόγο με τη διάρθρωση της διπλωματικής έγιναν διάφορες αλλαγές, αλλά και προσθέσεις για την καλύτερη παρουσίαση και κατανόηση του θέματος.

Η παρούσα διπλωματική εργασία είναι αφιερωμένη στους γονείς μου που με βοήθησαν καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής μου να επιτύχω τους στόχους και τα όνειρά μου. Κυρίως, η εργασία είναι αφιερωμένη στον Άγιο Νικόλαο, ο οποίος είναι προστάτης του εμπορικού και πολεμικού ναυτικού. Για την αγάπη του προς τον Θεό, ο Άγιος Νικόλαος μοίρασε την περιουσία του στους φτωχούς, χειροτονήθηκε ιερέας και αγωνίστηκε για τη διάδοση της χριστιανικής πίστης. Μετά την κοίμησή του τα λείψανα του ανάβλυζαν άγιο μύρο, για αυτό τον λόγο ονομάστηκε και Μυροβλύτης.

Προς το τέλος, θα ήθελα να ανταποδώσω τις βαθύτατες μου ευχαριστίες στην κ. Αλεξάνδρου που με βοήθησε καθ' όλη τη διάρκεια των μουσικών μου σπουδών και πάνω από όλα στη διάρθωση και τελειοποίηση της διπλωματικής εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος.....	1
1. Εισαγωγή.....	5
ΜΕΡΟΣ Α΄. ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ.....	
2. Βιογραφικό Σημείωμα του Ρήγα Βελεστινλή.....	8
2.1. Οικογενειακή Καταγωγή.....	8
2.2. Νεανικά Χρόνια.....	8
2.3. Ενήλικη Ζωή.....	9
2.4. Η Επαναστατική Περίοδος και το Πολιτικό του Όραμα.....	11
2.5. Η Σύλληψη και η Δολοφονία του.....	13
3. Συγγραφικά Έργα.....	14
3.1. Το «Φυσικής Απάνθισμα».....	17
3.2. Η Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος.....	20
4. Ο Θούριος.....	24
4.1. Ποιητική Ανάλυση των Στίχων.....	24
5. Επαναστατικά Απελευθερωτικά Τραγούδια για το 1821.....	39
5.1. Τα Κλέφτικα Τραγούδια.....	39
5.1.1. «Τα Κλεφτόπουλα».....	40
5.1.2. «Ο Τάφος του Δήμου».....	40
5.1.3. «Μαύρη Ζωή που Κάνουμε Εμείς οι Μαύροι Κλέφτες».....	41
5.1.4. «Του Νικοτσάρα».....	42

5.1.5.	«Ένας Αϊτός Περήφανος».....	43
5.1.6.	«Της Νύχτας οι Αρματολοί».....	44
5.1.7.	«Κατσαντώνης».....	45
5.1.8.	«Παιδιά της Σαμαρίνας».....	46
5.2.	Φαναριώτικα τραγούδια.....	47
5.2.1.	Κώδικας ΒΚΨ 19/173: «Μέσα σὲ ἀρκετὸν καιρὸν...».....	48
5.2.2.	Κώδικας ΒΚΨ 19/173: «Ὅ,τι κι ἂν ἐπιθυμήσει...».....	49
5.2.3.	Κώδικας ΒΚΨ 19/173: «Ποτὲ κανεὶς ἄς μὴν εἰπεῖ...».....	50
5.2.4.	Κώδ. Ι. Μητρόπολης Ιασίου 129: «Ὦχ ζωὴ μου! τί ζωὴ μου;...».....	51
5.2.5.	Κώδ. Ι. Μητρόπολης Ιασίου 129: «Ἄπ' τὴν πλόσκα φέρτε, φίλοι,...».....	52
5.3.	Θούριοι της Κρήτης.....	54
5.3.1.	«Ὁ θάνατος τοῦ ἥρωος Γεωργίου Τσελεπῆ Δασκαλάκη τῆ 6 Δεκεμβρίου 1821».....	56
5.3.2.	«Νικόλαος Ζερβός ἢ Ζερβονικόλας ἀπεβίωσε ὁ ἥρωος οὔτος Ἰανουαρ.<ίου> 23, 1823».....	59
5.3.3.	«Μαῦρο πουλάκι κάθεται ᾿ς τῆς Κάσος τ' ἀκροβούνη,...».....	61
5.3.4.	«Ἡ ἄλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς <23 Σεπτεμβρίου 1821>.....	62
ΜΕΡΟΣ Β΄. Ο ΘΟΥΡΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ – ΜΙΑ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ.....		66
6.	Ἡ μελέτη του Σίμονα Καρά για τον Θούριο του Ρήγα Βελεστινλή.....	67
6.1.	Βιογραφικά Στοιχεία για τον Σίμονα Καρά.....	67
6.2.	Ανιχνεύοντας τις μελοποιήσεις του Θουρίου του Ρήγα με βάση τις μελέτες του Σίμονα Καρά.....	69
6.2.2.	Μελοποιήσεις του Θουρίου του Ρήγα Βελεστινλή και συναφών κομματιών σε βυζαντινή σημειογραφία και με μεταγραφή στο πεντάγραμμο.....	70
Γενικά συμπεράσματα.....		90
Βιβλιογραφία.....		92
Παράτημα.....		95

1. Εισαγωγή

Η παρούσα διπλωματική εργασία έχει ως τίτλο *Ο Θούριος του Ρήγα Βελεστινλή ή Φεραίου με βάση τις μελέτες του Σίμωνα Καρά*. Το υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τη διάρθρωση της εργασίας ήταν κυρίως από το βιβλίο του αείμνηστου μουσικοδιδάσκαλου Σίμωνα Ι. Καρά, *Ο Θούριος του Ρήγα και η Μουσική του*. Στο συγκεκριμένο βιβλίο καταγράφονται διάφορες μελοποιήσεις του Θούριου σε διαφορετικές τονικότητες. Κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας, το άσμα του Ρήγα Βελεστινλή είχε επηρεάσει σε τέτοιο μεγάλο βαθμό τις ψυχές των σκλαβωμένων Ελλήνων, φτάνοντας στο σημείο να διερωτώνται, αλλά και να καταγράφουν τη σωστή μελοποίηση του. Με βάση τα μουσικά αποσπασματικά παραδείγματα σε βυζαντινή παρασημαντική από το βιβλίο του Καρά, έχουν μεταγραφεί στο δεύτερο σκέλος της διπλωματικής εργασίας σε ευρωπαϊκή σημειογραφία.

Ένα άλλο σημαντικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε για τη διάρθρωση της διπλωματικής εργασίας είναι από το *Ιστορικό Αρχείο Κρήτης (Χανιά)*, συγκεκριμένα από τη συλλογή του Παύλου Γ. Βλαστού. Σε αυτή την ειδική συλλογή περιέχονται κρητικά άσματα που γράφτηκαν από το 1821 έως το 1830. Με βάση το υλικό του αρχείου, επιλέχθηκαν συγκεκριμένα άσματα με σκοπό την μουσικό θεωρητική σύγκρισή τους με τον Θούριο.

Τα δύο βασικότερα ερωτήματα που προέκυψαν στη διαμόρφωση της εργασίας είναι τα ακόλουθα:

A) Ο λόγος για τον οποίο ο Θούριος του Ρήγα είναι ευρέως γνωστός έως σήμερα, αφού την ίδια εποχή έχουν γραφτεί και διαδοθεί εξίσου και άλλα άσματα, καθώς επίσης

B) Ποια από τα ακόλουθα παραδείγματα των μελωδικών μεταγραφών στον Β΄ Τόμο από το αρχείο του Σίμωνα Καρά ταυτίζεται περισσότερο με την ευρέως γνωστή σύγχρονη μελωδία.

Η παρούσα διπλωματική εργασία χωρίζεται σε δύο σκέλη. Στο πρώτο μέρος της εργασίας διατυπώνονται τα ιστορικά και εργογραφικά στοιχεία του Ρήγα Βελεστινλή. Συγκεκριμένα, γίνεται μια βιογραφική αναφορά από τη γέννηση του έως τον τραγικό και μαρτυρικό του θάνατο, εστιάζοντας κυρίως στις πολιτικές του πεποιθήσεις και την παιδεία που έλαβε ωθώντας τον να γράψει το θρυλικό άσμα. Στη συνέχεια, αναφέρονται τα κυριότερα συγγραφικά έργα που έγραψε με τον απώτερο του σκοπό την εμφύχωση των Ελλήνων και την όδευση τους προς την επανάσταση. Σε μία ξεχωριστή ενότητα της εργασίας παρουσιάζεται η ποιητική ανάλυση των

στίχων του Θούριου και ακολούθως προστίθενται τα Κλέφτικα και Φαναριώτικα Δημοτικά τραγούδια, εξίσου γνωστά στον ελληνικό χώρο και γραμμένα την ίδια περίοδο με τον Θούριο.

Στο δεύτερο μέρος της διπλωματικής εργασίας δίνεται μία σύντομη βιογραφική αναφορά για τον αυτοδίδακτο μουσικοδιδάσκαλο Σίμωνα Ι. Καρά, ο οποίος με βάση τις μελέτες του διέδωσε το αρχείο με τις παρασημαντικές βυζαντινές μελοποιήσεις του Θούριου, τις οποίες κατέγραψαν διάφοροι Έλληνες συμπατριώτες και συναγωνιστές του Ρήγα κατά την περίοδο της σκλαβιάς. Ακολούθως τα μουσικά παραδείγματα από το βιβλίο του Σίμωνα Ι. Καρά μεταγράφονται σε ευρωπαϊκή σημειογραφία για την ακριβέστερη μελέτη και σύγκρισή τους.

Στα τελευταία κεφάλαια του δεύτερου μέρους αποτυπώνονται τα γενικά συμπεράσματα της διπλωματικής εργασίας με σκοπό την απάντηση και τον σχολιασμό των βασικών ερωτημάτων και την τελική επίτευξη των στόχων που τίθενται παρακάτω.

Ο στόχος της παρούσας διπλωματικής εργασίας είναι η λεπτομερής μελέτη και καταγραφή του Θούριου του Ρήγα σε σύγκριση με άλλα άσματα της εποχής εξίσου σημαντικά, με την απόδειξη ότι ο Θούριος του Ρήγα Βελεστινλή υπερβαίνει και διατηρείται ευρέως ως το πιο διαδεδομένο άσμα της εποχής.

Ο απώτερος σκοπός αλλά και παράλληλα ως μία απόδειξη στη διπλωματική εργασία είναι ότι παρ' όλο που υπάρχουν διάφορες μελοποιήσεις πάνω στο κομμάτι του Θούριου με βάση τις μεταγραφές του Σίμωνα Καρά, ο μουσικός του χαρακτήρας δεν έχει αλλάξει και έχει παραμείνει αναλλοίωτος για περισσότερο από 200 χρόνια.

ΜΕΡΟΣ Α΄.
ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΑΙ ΕΡΓΟΒΙΟΓΡΑΦΙΚΑ
ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

2. Βιογραφικό Σημείωμα του Βελεστινλή

2.1. Οικογενειακή Καταγωγή

Σχετικά με τη βιογραφία του Ρήγα Βελεστινλή ασχολήθηκαν διάφοροι ιστορικοί, οι οποίοι δεν μπορούσαν να διαφωτίσουν σχετικά με το έτος της γέννησής του. Σύμφωνα με τον Λέανδρο Βρανούση και τον Απόστολο Δασκαλάκη υπολογίζεται ότι ο Ρήγας Βελεστινλής γεννήθηκε περίπου το 1757 στο θεσσαλικό κεφαλοχώρι Βελεστίνο εξ' ου και η επωνυμία του. Συγκεκριμένα, κατάγεται από τις αρχαίες Φερές, για αυτό και μεταγενέστερα τον αποκαλούσαν και ως Ρήγα Φεραίο. Το πραγματικό του όνομα ήταν Αντώνιος Κυριαζής, όμως αυτό δεν αναφέρεται στα σχολικά βιβλία της δημοτικής εκπαίδευσης. Ο πατέρας του, ο Γεώργιος Κυριαζής ήταν βιομήχανος, έμπορος και κτηματίας, καθώς επιπλέον ο πιο εύπορος άνθρωπος της περιοχής. Η μητέρα του ονομαζόταν Μαρία και είχε έναν αδελφό τον Κώστα, ο οποίος συμμετείχε στην ελληνική επανάσταση του 1821. Ο Ρήγας κληρονόμησε από την οικογένειά του τα προσόντα του αστού στην παραγωγή και από τους διδασκάλους του τη δίψα για τη μάθηση και την ελευθερία στη σκέψη. Για αυτό και είχε ως προτέρημα στα πιστεύω του «όποιος ελεύθερα συλλογάται, συλλογάται καλά»¹.

2.2. Νεανικά Χρόνια

Σύμφωνα με τον συνεργάτη και συναγωνιστή του Χριστόφορο Περραιβό, ο Ρήγας Βελεστινλής διδάχθηκε τα πρώτα του γράμματα από έναν ιερέα στο Βελεστίνο και κατόπιν σε μία ακμάζουσα σχολή στο χωριό της Ζαγοράς, στο Πήλιο. Από μικρή ηλικία διάβαζε επιστημονικά βιβλία αστρονομίας, φυσικής, κοσμογραφίας και άλλα δυσνόητα εγχειρίδια όπου στα περιθώρια σημείωνε με απλά λόγια τις επεξηγήσεις.²

Στη συνέχεια ακολούθησε τη διδασκαλία, το οποίο ήταν το πρώτο του επάγγελμα στην κοινότητα Κισσού Πηλίου. Σε ηλικία των είκοσι ετών σκότωσε έναν Τούρκο τοπικό άρχοντα των χριστιανικών κοινοτήτων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στο Βελεστίνο, επειδή του είχε

¹ Πατηνιώτης Μανώλης, «Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798)», *Εθνικόν και Καποδιστριακόν Πανεπιστήμιον Αθηνών*, Σε: <http://users.uoa.gr/~mpatin/Papers/Biographies/Rigas.htm> (ημερομηνία προσπέλασης 13/08/2024).

² Βογιατζή Ιφιγένεια κ.ά., *Ρήγα Βελεστινλή Θεσσαλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*, (Αθήνα: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, 1998), σ. 53.

συμπεριφερθεί αυθαίρετα και δεν άντεχε την τούρκικη σκληρότητα, αναγκάζοντάς τον να καταφύγει στο Λιτόχωρο του Ολύμπου, όπου και κατατάχθηκε στο σώμα των αρματολών του θείου του Σπύρου Ζήρα. Αργότερα, ο Ρήγας μετέβηκε στο Άγιο Όρος φιλοξενούμενος από τον στενό του φίλο Κοσμά. Επίσης συνδέθηκε στενά και με τον Άγιο Νικόδημο τον Αγιορείτη, ο οποίος του παραχώρησε τα κλειδιά της Αθωνιάδας Σχολής με σκοπό να διευρύνει τους γνωστικούς του ορίζοντες. Η παραμονή του στο Άγιο Όρος δεν ήταν μεγάλη³.

2.3. Ενήλικη Ζωή

Μετά την παραμονή του στο Άγιο Όρος μεταφέρθηκε στην Κωνσταντινούπολη (1778-1780), μετά από πρόσκληση του Πρέσβη της Ρωσίας. Εκείνη την περίοδο η Κωνσταντινούπολη ήταν ένα από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα της Ευρώπης, όπου ο Ρήγας ασχολήθηκε με το εμπόριο. Επίσης, συνέχισε τις σπουδές του εμπλουτίζοντας παράλληλα τις γνώσεις του στη γαλλική, γερμανική και ιταλική γλώσσα. Στην οικία του Ρώσου Πρέσβη γνώρισε τον Πρίγκιπα Αλέξανδρο Υψηλάντη (1726-1806), ο οποίος ήταν διερμηνέας του Σουλτάνου αλλά και παππούς του αρχηγού της Φιλικής Εταιρίας Αλέξανδρου Υψηλάντη (1792-1828). Ο Ρήγας έγινε γραμματικός του Αλέξανδρου Υψηλάντη στην Κωνσταντινούπολη, όπου αυτή η θέση σηματοδότησε για τον ίδιο κοινωνική άνοδο και στενές συνδέσεις με τους ισχυρούς της τότε εποχής. Παράλληλα ανέλαβε τα προσόντα ως μυστικού συμβούλου και ανώτερου διπλωματικού υπαλλήλου μεγάλων και ισχυρών οικογενειών⁴.

Γύρω στο 1786 μετακομίζει στο Βουκουρέστι και προσλαμβάνεται ως γραμματέας από τον άρχοντα Βραγκοβάνου. Το Βουκουρέστι ήταν μία από τις αυτόνομες περιοχές του Οθωμανικού Κράτους την οποία κυβερνούσαν οι Έλληνες γνωστοί και ως Φαναριώτες. Εκείνη την περίοδο στο Βουκουρέστι κυριαρχούσε η ελληνική γλώσσα και άνθιζε ο νεοελληνικός διαφωτισμός. Εκεί κατάφερε να συμπληρώσει την κατάρτισή του στις ξένες γλώσσες και με τις πνευματικές του ιδιότητες κατάφερε να εισέλθει σε ανώτερες διοικητικές θέσεις, ως γραμματικός και ως έμπιστος γραμματέας ηγεμόνων. Στη συγκεκριμένη περιοχή γνωρίστηκε με διακεκριμένους

³ Χρήστου Θανάσης, «Ρήγας Βελεστινλής (1757-1798)», *Πεμπτουσία*, Σεπτέμβριος 2020. Σε: <https://www.pemptousia.gr/2020/09/rigas-velestinlis-1757-1798/> (ημερομηνία προσπέλασης 13/08/2024).

⁴ «Ρήγας (Φεραίος) Βελεστινλής», *Τόποι Μνήμης της Ελληνικής Επανάστασης*, Νοέμβριος 2020. Σε: <https://topoimnimis.keni.gr/index.php/el/prosopa/item/386-rigas-feraios-velestinlis> (ημερομηνία προσπέλασης: 13/08/2024).

Φαναριώτες και λόγιους του Ελληνικού Διαφωτισμού. Στο Βουκουρέστι γνώρισε τον Δημήτριο Καταρτζή (1730-1807), ο οποίος ήταν ένας από τους σημαντικότερους εκπροσώπους της ελληνικής λογιόσύνης του 18^{ου} αιώνα. Την περίοδο που γνωρίστηκε με τον Ρήγα, ο Καταρτζής βρισκόταν στην κορυφή της δικαστικής ιεραρχίας και ασχολούνταν με την ανάπτυξη του σχεδίου του σε σειρά προκηρύξεων, δοκιμίων και μελετών. Στον πολιτικό του κύκλο ανήκαν ο Γρηγόριος Κωνσταντάς, ο Δανιήλ Φιλιππίδης και άλλοι σύντροφοι. Σύμφωνα με τον Χρήστο Περραιβό, ο οποίος χαρακτηρίστηκε και ως ο πρώτος βιογράφος του Ρήγα, ο Καταρτζής συνεργάστηκε μαζί του, λόγω της ιδιαίτερης προσωπικότητάς του με αποτέλεσμα να φέρει θετικές επιδράσεις στο έργο του. Ο Καταρτζής δίδαξε στον Ρήγα αραβικά και τον συνέδραμε με τις πολιτικές συμβουλές του⁵.

Εικόνα 1. Ο Ρήγας Βελεστινλής ή Φεραίος (1757-1798).⁶

⁵ Ε.Κ.Χ., *Ο Θούριος του Ρήγα Φεραίου* (Αθήνα: Ενάλιος, 2018), σ. 47-53.

⁶ Τζένη Φραγκούλη, «Η Χάρτα του Ρήγα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου», *Urban Guru* (Μάρτιος 2023), <https://urbanguru.gr/living/texnh-politismos/i-charta-toy-riga-sto-archaiologiko-moyseio-androy/> (ημερομηνία προσπέλασης 22/08/2024).

2.4. Η Επαναστατική Περίοδος και το Πολιτικό του Όραμα

Η Οθωμανική καταπίεση, η καθημερινή βία και οι σφαγές προς τον ανυπεράσπιστο ελληνικό λαό τον κατέστησαν ορκισμένο αντίπαλο της τυραννίας. Η θεωρητική και πρακτική προετοιμασία της επανάστασης για την ανατροπή του οθωμανικού δεσποτικού καθεστώτος κυριαρχούσε ως πολιτικό όραμα στη ζωή του. Ο Ρήγας ως πραγματικός επαναστάτης είχε ως στόχο να ανυψώσει το ηθικό των σκλαβωμένων Ελλήνων και να τους προετοιμάσει για τον μεγάλο ξεσηκωμό. Για τον σκοπό αυτό ο Ρήγας χρησιμοποίησε δύο βασικά στοιχεία επικοινωνίας: την εικόνα με τα έντυπα και τον ήχο με τη μουσική του Θούριου⁷.

Ο Ρήγας προέβλεπε πέρα από την προετοιμασία και την εδραίωση της επανάστασης. Οι περιοχές που θα απελευθερώνονταν από την Οθωμανική τυραννία θα ακολουθούσαν ένα νέο πολιτειακό σύνταγμα. Ο ίδιος είχε ετοιμάσει ένα νέο δημοκρατικό σύνταγμα για τον σκλαβωμένο Βαλκανικό χώρο μετά την απελευθέρωσή του. Μετέφρασε το Σύνταγμα του 1793 από τα Γαλλικά στα Ελληνικά και το μετονόμασε σε *Νέα Πολιτική Διοίκηση*, έτσι ώστε να κάνει τη σύγκριση με την αδίστακτη διοίκηση του Σουλτάνου. Η Νέα Πολιτική Διοίκηση συμπεριλαμβάνει την Επαναστατική Προκήρυξη, τα Δίκαια του Ανθρώπου, το Σύνταγμα και τον Θούριο. Στο μεγαλύτερο μέρος της Επαναστατικής Προκήρυξης, ο Ρήγας αναφέρει το δίκαιο της ένοπλης επανάστασης εναντίον του Σουλτάνου. Με αυτό τον τρόπο νομιμοποίησε το επαναστατικό κίνημα της Ελλάδας για να είναι και πολιτικά αναγνωρισμένο. Ο Ρήγας πρόσθεσε και δικά του κείμενα στο Γαλλικό Σύνταγμα, εκφράζοντας την πρωτοποριακή πολιτική του σκέψη. Στα κείμενά του εισηγείται την ισότητα μεταξύ των γυναικών και των ανδρών, όπως για παράδειγμα την υποχρεωτική εκπαίδευση των αγοριών, αλλά και των κοριτσιών και τη στρατιωτική κατάταξη του γυναικείου πληθυσμού. Επίσης αναφέρει την προστασία των πολιτών από την τοκογλυφία, την υπεράσπιση της δημοκρατίας από παράγοντες που θέλουν να την βλάψουν, την κατάργηση της θανατικής ποινής και άλλες προτάσεις. Επιπλέον τονίζει ότι ο λαός πρέπει να συμμετέχει στα δημοκρατικά κοινά και να υποστηρίζουν τους θεσμούς ως υποχρέωση για την προάσπιση της πατρίδας.⁸

Ο Θεσσαλός γραμματικός βιωμένος από το τυραννικό οθωμανικό καθεστώς έζησε μέσα στο πολιτικό και κοινωνικό φαναριώτικο περιβάλλον στην ηγεμονική και πολιτιστική περιοχή της

⁷ Δημήτριος Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκόλπιον (Βιέννη 1797)*, (Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα), σ. 23-24.

⁸ Ο. π., σ. 24, 25.

Βλαχίας. Ο ίδιος διαμεσολάβησε να έρθει σε επαφή με τις νεωτεριστικές επιρροές του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και με εξαιρετους λόγιους Έλληνες της νεότερης γενιάς του Νεοελληνικού Διαφωτισμού. Αφομοιωμένος με το πνεύμα της Γαλλικής Επανάστασης και με γνωριμίες που είχε με Γάλλους διπλωμάτες και διανοούμενους προσπάθησε να μεταφέρει το φιλελεύθερο μήνυμα στον ελληνικό λαό για αυτή την πολιτική και κοινωνική αλλαγή⁹.

Ο Ρήγας επηρεασμένος από τη Γαλλική Επανάσταση και τις νέες ιδεολογικές αντιλήψεις, ξεπέρασε το όραμα του διαφωτιστή και εξελίχτηκε σε ένθερμο επαναστάτη εκφράζοντας και στη συγγραφική του πορεία το αίτημα για εθνική απελευθέρωση. Μέσω των νέων ιδεολογικών αντιλήψεων αλλά και των δεδομένων της εποχής, εξέφρασε την ανάγκη του για αποπροσανατολισμό της παιδείας, του διαφωτισμού της σκέψης με κύριο στοιχείο την κριτική και την απαλλαγή από τον σκοταδισμό και τη μισαλλοδοξία με την επιδίωξη της εθνικής συνείδησης¹⁰.

Μέσα από τις διακηρύξεις και τους επαναστατικούς του στίχους διαμόρφωσε στην εγκαθίδρυση μιας ενωμένης και ανεξίθρησκης «Ελληνικής Δημοκρατίας» με τα στοιχεία της ελευθερίας, της ισότητας, της αδελφότητας της οποίας η έκταση έφτανε μέχρι τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Το μεγάλο μήνυμα του Ρήγα προς όλους τους λαούς που υπέφεραν από τον οθωμανικό ζυγό για τον επαναστατικό αγώνα βρήκε μεγάλη απήχηση και διάδοση στον κόσμο, παρά τις αντιδράσεις του συντηρητικού καθεστώτος¹¹.

Στα τελευταία εννέα χρόνια της ζωής του με ακμάζουσα δυναμική επεδίωξε να ζήσει στον πυρετό ενός επαναστατικού μυστικισμού, ο οποίος ήταν γνωστός στους Γιακωβινούς στη Γαλλία, στην Ιταλία και σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Ο Ρήγας έφερε μία νέα δίψα για απελευθέρωση στην Ελλάδα με ρίζες από την επαναστατική θεωρία και πράξη του 18^{ου} αιώνα, δηλαδή τη Γαλλική Επανάσταση και των Εταιριών που έδρευαν στην Ευρώπη. Αρχές του 19^{ου} αιώνα ιδρύθηκε η Φιλική Εταιρία (1814) η οποία επεδίωξε στην επιτυχή απελευθερωτική Επανάσταση του 1821.

⁹ Βογιατζή κ.ά., *Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*, σ. 11.

¹⁰Ο.π., 11.

¹¹Ο.π.,13.

2.5. Η Σύλληψη και η Δολοφονία του

Ο Ρήγας συλλήφθηκε μαζί με τους συντρόφους στα τέλη του 1797 στην Τεργέστη από τις αυστριακές αρχές και οδηγήθηκε στις φυλακές περνώντας για δέκα μέρες υπό ανάκριση. Στις 14 Φεβρουαρίου μεταφέρθηκε αλυσοδεμένος στις φυλακές της Βιέννης αφήνοντάς τον στα χέρια των Οθωμανών. Ο Έλληνας επαναστάτης μαζί με επτά ακόμη συνεργάτες του οδηγήθηκαν στο Βελιγράδι. Όλοι τους παρέμειναν για σαράντα μέρες στα μουντρούμια του κάστρου της Neboisa, που βρίσκεται μεταξύ του Δούναβη και του Σάβου ποταμού. Το βράδυ της 24ης Ιουνίου 1798, ο Ρήγας και οι σύντροφοί του σκοτώθηκαν με βάνουσο τρόπο, διαστραγγαλισμού. Στη συνέχεια, τα πτώματά τους σύρθηκαν στον Δούναβη και χάθηκαν από το ρεύμα του ποταμού.

Η παράδοση τους στις οθωμανικές αρχές και η εκτέλεση τους στο Βελιγράδι έστρεψε τα βλέμματα των Ελλήνων στην επαναστατική και αφυπνιστική σημασία του έργου του και στο δραματικό συμβάν της θυσίας τους. Οι σύντροφοι του Ρήγα που εκτελέστηκαν μαζί του ήταν νεαρής ηλικίας από 22 μέχρι και 32 ετών, οι οποίοι ήταν οι ακόλουθοι: ο Ευστράτιος Αργέντης έμπορος από τη Χίο, ο Παναγιώτης Εμμανουήλ λογιστής του Ρήγα από την Καστοριά, ο Ιωάννης Εμμανουήλ φοιτητής ιατρικής, ο Δημήτρης Νικολίδης διδάκτορας της ιατρικής από τα Γιάννενα, ο Αντώνιος Κορωνιός έμπορος στην Τεργέστη από τη Χίο, ο Θεοχάρης Τουρούντζιας έμπορος στην Πέστη από τη Σιάτιστα, και ο Ιωάννης Καρατζάς πρώην καντηλανάφτης στην ελληνική εκκλησία της Πέστης από τη Λευκωσία¹².

¹² Άκης Κατσούδας, «Ο Φρικτός Θάνατος του Ρήγα Φεραίου στα Χέρια των Οθωμανών», *Oneman* (Μάρτιος 2022) <https://www.oneman.gr/life/o-frikτος-thanatos-tou-riga-feraiou-sta-xeria-ton-othomanon/> (ημερομηνία προσπέλασης 22/08/2024).

3. Συγγραφικά Έργα

Με την παιδεία που είχε λάβει ο Ρήγας μπορούσε εύκολα να χειριστεί την ελληνική γλώσσα όπως ήταν τότε διαμορφωμένη. Αυτό οφείλεται από την σχολική παιδεία που έλαβε από τους δασκάλους του, αλλά και από τις προσπάθειες του ίδιου να διαδώσει την ελληνική γλώσσα στους αναγνώστες με τον πιο κατανοητό τρόπο. Η αξία του συγγραφικού του έργου δεν βασίζεται στην πρωτοτυπία, αλλά στο μήνυμα που ο ίδιος κατόρθωσε να διαδώσει και να επηρεάσει τον ελληνικό λαό.

Ο Ρήγας είναι ένας από τους Έλληνες διαφωτιστές της εποχής του και θαυμαστής των Γάλλων διαφωτιστών. Μέσα από τα έργα του προσπάθησε να καταπολεμήσει τις προκαταλήψεις των αμαθών και να εμπλουτίσει τον πνευματικό τους κόσμο, με σκοπό να έχουν ελεύθερη βούληση και σωστή κρίση όπως γνωρίζουν άλλοι πολιτισμένοι λαοί. Για αυτό τον λόγο επιλέγει να γράψει τα έργα του στη δημοτική γλώσσα, έτσι ώστε να είναι πιο κατανοητή στον απλό λαό, συγκεκριμένα στο θέμα της φυσικής που δύσκολα καταλάβαιναν¹³.

Κατά την περίοδο της οθωμανικής τυραννίας, ο Ρήγας Βελεστινλής είχε καταστρώσει ένα στρατηγικό σχέδιο για την επανάσταση των σκλαβωμένων λαών προς την όδευση της ελευθερίας τους. Το σχέδιο αυτό διαπιστώνεται σε διάφορα συγγραφικά του έργα, καθώς επίσης και από τη μελέτη των ανακριτικών εγγράφων σύλληψης και φυλάκισής του, το οποίο διακρίνεται σε ακόλουθα τρία μέρη, σύμφωνα με τις ανησυχίες, τους προβληματισμούς και τις αναζητήσεις του του φωτισμένου πατριώτη, του πολιτικού νου που προσπάθησε να μεταγράψει τη θεωρία σε πράξη¹⁴:

α) Το πρώτο μέρος αναφέρεται στην προσπάθεια του Ρήγα μέσω του Θούριου να εμψυχώσει το ηθικό των σκλαβωμένων Ελλήνων και να ωθήσει την απόφασή τους για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Επίσης, ήθελε να ενδυναμώσει την ιστορική συνείδησή τους με την έκδοση των *Ολυμπίων*, του Νέου *Αναχάρσιδος* και της εικόνας του Μεγάλου Αλεξάνδρου.

β) Το δεύτερο μέρος βασίζεται στον στρατιωτικό σχεδιασμό της επανάστασής του. Πρωταρχικά, μετέφρασε το *Στρατιωτικό Εγκόλπιο* για τη στρατιωτική εκπαίδευση των

¹³ Νέστορας Καμαριανού, *Ρήγας Βελεστινλής-Συμπληρώσεις και Διορθώσεις για τη Ζωή και το Έργο του*, (Αθήνα: Έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών Βελεστίνου Ρήγα, 1999), σ. 70.

¹⁴ Βαγένα Πολυξένη, «Ρήγας Βελεστινλής», *Slideshare* (Νοέμβριος 2015) <https://www.slideshare.net/afroditidia/ss-54613039> (ημερομηνία προσπέλασης 22/08/2024).

σκλαβωμένων Ελλήνων και ακολούθως προετοιμαζόταν για την αρχή της επανάστασής του από τους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς της Ελλάδας, οι οποίοι είναι οι Μανιάτες και οι Σουλιώτες.

γ) Στο τρίτο σκέλος της στρατιωτικής του επανάστασης περιλάμβανε το Σύνταγμα του για τη δημοκρατική διοίκηση του βαλκανικού χώρου και την έκδοση των χαρτών του οι οποίοι συμβόλιζαν μία οραματιζόμενη μελλοντική απελευθερωμένη Ελλάδα¹⁵.

Στην πρώτη φάση της συγγραφικής του περιόδου έγραψε το *Σχολείον των Ντελικάτων Εραστών* (1790). Σε αυτό το έργο ο Ρήγας μετέφρασε έξι έργα του Restif de la Bretonne, αναφέροντας με μία άλλη πλευρά τις καταπιεσμένες σχέσεις των δύο φύλων της αγροτικής κοινωνίας αλλά και με χειριστικό τρόπο την μετάβαση προς την απελευθέρωσή τους για να μην προκληθούν αντιδράσεις και φέρουν ένα αθέμητο αποτέλεσμα. Ο Ρήγας είχε επεξεργαστεί τα συγκεκριμένα διηγήματα παλαιότερα κατά την παραμονή του στην Κωνσταντινούπολη και τις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Για αυτό τον λόγο ο Ρήγας τονίζει ότι οι ιστορίες των διηγημάτων δεν θέλουν να προσβάλουν ή να εξαλείψουν τις ηθικές αντιλήψεις που επικρατούσαν εκείνη την περίοδο¹⁶.

Κατά το 1797 ο Ρήγας παρουσιάζει σε ένα τόμο τρία έργα με γενικό τίτλο *Ηθικός Τρίπους*, με τα πρώτα δύο σε δική του μετάφραση και σε λόγια γλώσσα. Ο πρώτος τόμος της συλλογής του είναι τα *Ολύμπια*, ένα έμμετρο θεατρικό έργο του Ιταλού P. Metastasio (1698-1782). Στα *Ολύμπια* περιγράφει τα αγωνίσματα Αρχαίων Ολυμπιακών Αγώνων τονίζοντας ότι μέχρι και σήμερα διατηρούνται σε διάφορες περιοχές της Ελλάδας, υπενθυμίζοντας έτσι την ιστορική συνέχεια της χώρας. Η υπόθεση των *Ολύμπιων* διαδραματίζεται στην Ήλιδα, κατά τη διάρκεια μιας φανταστικής Ολυμπιάδας η οποία προβάλλει την αρετή, την ανδρεία των ηρώων, τις ελληνικές αξίες και πάνω από όλα τη φιλία που μπορεί να φτάσει μέχρι και στην αυτοθυσία. Με τη διασκευή του έργου αυτού ο Ρήγας το εμπλουτίζει με αρχαιογνωστικά σχόλια και παραπομπές στη Χάρτα του¹⁷.

Αργότερα, παρουσιάζει τη *Βοσκοπούλα των Άλπεων*, μία ρομαντική ιστορία του Marmontel από τις *Contes Moraux*. Το συγκεκριμένο έργο εγκωμιάζει τον αγνό έρωτα, τη φιλία, τη σταθερότητα και τη γυναικεία σύνεση. Σε κάποιο σημείο του έργου αλλάζει μία φράση του

¹⁵ Δημήτριος Καραμπερόπουλος, «Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση», *Βάλια Κάλντα Γρεβενών* (2013), σ. 1-2.

¹⁶ Χρίστος Λεοντής, *Καντάτα Ελευθερίας: Ρήγας-Σολωμός-Μακρυγιάννης* (Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 1999), σ. 12.

¹⁷ Βογιατζή κ.ά., *Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*, σ. 79.

συγγραφέα επιδεικνύοντας τα δικά του πατριωτικά συναισθήματα η οποία είναι η ακόλουθη: «*Ο ιερός της πατρίδος έρωσ εμφολεύει εις την καρδίαν, και η καρδιά δεν γηράσκει ποτέ*»¹⁸.

Το τελευταίο έργο του Ρήγα στο τρίτομο έργο είναι ο *Πρώτος Ναύτης*, έργο του Γερμανοελβετού S. Gessner (1730-1788) σε πεζή μετάφραση του Αντώνη Κορωνιού, συνεργάτη του Ρήγα. Η υπόθεση του *Πρώτου Ναύτη* διαδραματίζεται στα Κύθηρα σε αόριστο χρόνο και αντανακλά τη σημασία που απέδωσε ο Ρήγας στη ναυτική τέχνη, θεμέλιο της της οικονομικής ανάπτυξης του ελληνισμού και της πνευματικής αναγέννησης¹⁹.

Επίσης δημοσιεύει τον *Νέο Ανάχαρσι* θέλοντας να δείξει το αρχαίο ελληνικό ηθικό και την κληρονομιά. Με αυτό το έργο, ο Ρήγας προσπαθεί να αλληλοσυνδέσει την αρχαία με τη σύγχρονη ελληνική διαχρονικότητα υποστηρίζοντας ότι παραμένει ακλόνητη. Με αυτό τον τρόπο γραφής δίνει θάρρος και ενισχύει την ιστορική μνήμη των σκλαβωμένων²⁰.

Επιπλέον, το 1797 τα στρατεύματα του Ναπολέον Βοναπάρτη βρίσκονταν στα περίχωρα της Ελλάδας με σκοπό την απελευθέρωση διαφόρων λαών. Με βάση αυτό το επίτευγμα διάφοροι Έλληνες έγραψαν ποιήματα προς τιμήν του. Όμως, ο Ρήγας δεν έγραψε για τον Ναπολέον ούτε μία λέξη. Αντιθέτως, αποφασίζει να δώσει στον σκλαβωμένο λαό το ελληνικό σύμβολο της αγωνιστικότητας και της αποφασιστικότητας, τον Μέγα Αλέξανδρο. Ο Ρήγας τυπώνει την εικόνα του Μέγα Αλέξανδρου που περιβάλλεται από τους τέσσερις στρατηγούς του, τον Αντίνοο, τον στΠτολεμαίο, τον Κάσσανδρο και τον Σέλευκο. Επίσης, τυπώνει τη μεγάλη είσοδο του Μέγα Αλέξανδρου στη Βαβυλώνα, τη φυγή των Περσών στη μάχη του Γρανικού ποταμού και τη στιγμή που η οικογένεια του Δαρείου προσκυνά τα πόδια του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Επιπρόσθετα, αναφέρει ότι ο Μέγας Αλέξανδρος χάλασε την αυτοκρατορία των Περσών, θέλοντας να δώσει μία ώθηση στους Έλληνες για να ξεσηκωθούν και να διαλύσουν την αυτοκρατορία των Οθωμανών²¹.

Επιπλέον, το 1797 λίγο πριν τη σύλληψή του, ο Ρήγας τύπωσε στη Βιέννη ένα χαλκογραφημένο μονόφυλλο με την εικόνα του *Μέγα Αλέξανδρου, ο Μακεδών*. Στο κέντρο του φύλλου απεικονίζεται η προσωπογραφία του Μεγάλου Αλεξάνδρου και στο πλαίσιο οι στρατηγοί του Σέλευκος, Αντίγονος, Πτολεμαίος και Κάσσανδρος. Επίσης απεικονίζονται οι πιο

¹⁸Ο.π., 79, 80.

¹⁹ Βογιατζή κ.ά., *Ρήγα Βελεστινλή Θεταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*, σ. 79-80.

²⁰ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον (Βιέννη 1797)*, σ. 14.

²¹Ο.π.,15-16.

θριαμβευτικές σκηνές από τη νικηφόρα εκστρατεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου εναντίον των Περσών. Η απεικόνιση εμφανίζεται ξανά πάνω αριστερά στη γωνιά σε μικρότερη μορφή, ενώ η σύνθεση της εικόνας συνοδεύεται με ένα δίγλωσσο επεξηγηματικό κείμενο στα ελληνικά και στα γαλλικά. Το μονόφυλλο του Ρήγα ήταν πρότυπο εικονιστικής άποψης του Μέγα Αλέξανδρου τον 19^ο αιώνα. Η αποτύπωση του κειμένου στα γαλλικά και ο σκοπός της διάδοσης του έργου προς «*χάριν των Ελλήνων και φιλελλήνων*» ήταν να επιδιώξει και να εκφράσει τη βοήθειά του προς τη δημοκρατική Γαλλία για την απελευθέρωση των Ελλήνων. Η προβολή των επιτευγμάτων του Μέγα Αλέξανδρου είχε ως σκοπό την ενθάρρυνση και την εθνική αυτογνωσία των Ελλήνων, όπως παραδέχτηκε ο Ρήγας ενώπιον της ανάκρισης του στις αυστριακές αρχές. Ο Ρήγας επέλεξε τον Μέγα Αλέξανδρο ως ελληνικό σύμβολο θρυλικού ήρωα ο οποίος αγωνιζόταν για την απελευθέρωση, αλλά και την κατατρόπωση των εχθρών της Ανατολής²².

3.1.Φυσικής Απάνθισμα

Ο Ρήγας Βελεστινλής εξέδωσε το *Φυσικής Απάνθισμα* το 1790 με δικά του έξοδα ως προς όφελος του λαού. Το ένα και μοναδικό αντίτυπο της πρώτης έκδοσης σώζεται στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Ο πλήρης τίτλος του έργου είναι «*Φυσικής απάνθισμα δια τους αγχίνους και φιλομαθείς Έλληνας εκ της Γερμανικής και Γαλλικής διαλέκτου ερραμισθέν παρά Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού. Ούτινος αναλώμασιν εξεδόθη, προς ωφέλειαν των ομογενών. Εν Βιέννη, εκ της Τυπογραφίας του Ευγενούς Τράττνερ, 1790*»²³.

Στην αρχή του έργου υπάρχει η αφιέρωση του Ρήγα στον Χριστόδουλο Κιρλιάνο Βαρόνο του Λάγκερφελντ του οποίου κατά τη μετάβασή του στη Βιέννη το 1790 ήταν γραμματέας και διερμηνέας του.

Συνολικά το έργο αυτό αποτελείται από είκοσι τέσσερα κεφάλαια και έχει 180 σελίδες.

Κεφάλαιον Α΄: Περί σελήνης

Κεφάλαιον Β΄: Περί αστέρων

²² Βογιατζή κ.ά., *Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*, σ. 87.

²³ Λαμπροπούλου Μαρία, “Φυσικής Απάνθισμα”, *Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο* (Μάρτιος 2021)

<https://blogs.sch.gr/sxdrdidekor/files/2021/03/ΦΥΣΙΚΗΣ-ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ-ΤΟΥ-ΡΗΓΑ-Maria-Lampropoulou.pdf>.
(ημερομηνία προσπέλασης 07/04/2024).

Κεφάλαιον Γ': Περί πλανητών

Κεφάλαιον Δ': Περί γης

Κεφάλαιον Ε': Περί των Ακολουθιών τη γη

Κεφάλαιον ΣΤ': Περί ηλίου

Κεφάλαιον Ζ': Περί αέρος

Κεφάλαιον Η': Περί ύδατος

Κεφάλαιον Θ': Περί παλιρροιών ήτοι ρευμάτων θαλάσσης

Κεφάλαιον Ι': Περί πυρός

Κεφάλαιον ΙΑ': Περί των αναθυμιάσεων της γης

Κεφάλαιον ΙΒ': Περί κατεχνιάς και συννέφων

Κεφάλαιον ΙΓ': Περί βροχής

Κεφάλαιον ΙΔ': Περί χιόνος και χαλάζης

Κεφάλαιον ΙΕ': Περί δρόσου και πάχνης

Κεφάλαιον ΙΣΤ': Περί αστραπής και βροντής

Κεφάλαιον ΙΖ': Περί ανέμων

Κεφάλαιον ΙΗ': Περί πυρίνων φαινομένων εν τω αέρι

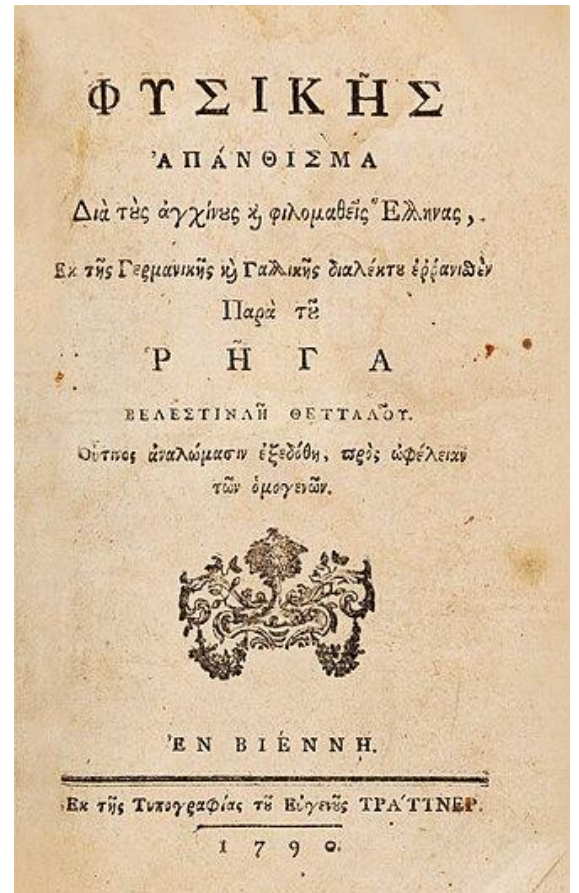
Κεφάλαιον ΙΘ': Περί μετάλλων

Κεφάλαιον Κ': Περί δένδρων και φυτών

Κεφάλαιον ΚΑ': Περί σκωλήκων και φλέτρων

Κεφάλαιον ΚΒ': Περί ψαρίων και οστρακοδέρμων

Κεφάλαιον ΚΓ': Περί πουλιών

Εικόνα 2. Φυσικὴς ἀπάνθισμα,
Βιέννη, 1790. Σελίδα Τίτλων.²⁴

²⁴ Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Φυσικὴς_ἀπάνθισμα (22/08/2024).

Κεφάλαιον ΚΔ΄: Περί ανθρώπου ζών και ετέρων τινών

Η γλώσσα του έργου είναι κατανοητή, σαφής και απλή προσπαθώντας να προσφέρει στους Έλληνες τις βασικές γνώσεις της Αστρονομίας και της Φυσικής, οι οποίες ήταν ήδη γνωστές στην Ευρώπη. Οι πηγές του έργου είναι γαλλικές και γερμανικές σε διαλογική μορφή.

Ο Βρανούσης όπως και οι άλλοι μελετητές της εποχής στηρίζουν ότι το υλικό του Ρήγα βασίζεται σε γαλλικές πηγές. Συγκεκριμένα ο Ρήγας εμπνέεται από τη γαλλική εγκυκλοπαίδεια Grande Encyclopedie υποδεικνύοντας ότι η πνευματικοί του ορίζοντες και οι ιδεολογικές του κατευθύνσεις διαμορφώνονται από τα πρότυπα και τα διδάγματα των Γάλλων εγκυκλοπαιδιστών. Πολλά από τα αποσπάσματα της Εγκυκλοπαίδειας είναι μεταφρασμένα στο βιβλίο του Ρήγα, επιχείρημα το οποίο επιβεβαιώνει ο Δημήτριος Καραμπερόπουλος όπου και η επιμέλειά του επιβραβεύτηκε²⁵.

Στον πρόλογο του έργου ο Ρήγας αναφέρεται προς τους αναγνώστες ότι προσπάθησε να δανειστεί από τα γερμανικά και γαλλικά βιβλία τα πιο ουσιώδη στοιχεία της φυσικής ιστορίας, με σκοπό να τα κατανοήσει πιο εύκολα ο απλός ελληνικός λαός. Στις επόμενες σελίδες του βιβλίου αναφέρει τη λύπη του βλέποντας τους απογόνους των δοξασμένων Ελλήνων φιλοσόφων να γνωρίζουν ελάχιστα η και καθόλου από τα έργα τους, για αυτό το λόγο προχώρησε στην έκδοση αυτή η οποία είχε κυκλοφορήσει στη γερμανική και γαλλική γλώσσα²⁶.

Εκείνη την περίοδο ο Διαφωτισμός άκμαζε, για αυτό και ο Ρήγας όπως και οι άλλοι Έλληνες η γνώση θα έφερνε την ελευθερία του πνεύματος. Στο έργο αυτό ο Ρήγας χρησιμοποιεί μια πρωτότυπη μέθοδο ερωτήσεων και απαντήσεων με σκοπό τον εκσυγχρονισμό της διδασκαλίας και την προσιτή διάδοση της νεότερης φυσικής επιστήμης στον ελληνικό λαό. Το έργο αυτό χρησιμοποιήθηκε ως όπλο κατά του σκοταδισμού και της τυραννίας. Ο απώτερος σκοπός αυτού του έργου ήταν να ξεπεραστούν οι δεισιδαιμονίες και να προστεθούν νέες εύλογες επιστημονικές εξηγήσεις. Με μια διαφορετική στάση απέναντι στην πραγματικότητα μπορεί να γεννηθεί μία νέα αντίληψη της κοσμοθεωρίας, η οποία συνάδει και με τη γνωστή φράση «*Οποιος ελεύθερα συλλογάζεται, συλλογάζεται καλά*». Επιπλέον, μέσω του βιβλίου του ο Ρήγας ήθελε να αφυπνίσει την περιέργεια του ελληνικού λαού για τα επιστημονικά επιτεύγματα της

²⁵ Ψαρράς Δημήτρης, *Πώς συλλογάζεται ο Ρήγας; Επιστροφή στις Πηγές* (Αθήνα: Πόλις, 2020), 52-54.

²⁶ Λαμπροπούλου Μαρία, “Φυσικής Απάνθισμα”, *Πανελλήνιο Σχολικό Δίκτυο* (Μάρτιος 2021) <https://blogs.sch.gr/sxdrdidekor/files/2021/03/ΦΥΣΙΚΗΣ-ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ-ΤΟΥ-ΡΗΓΑ-Maria-Lampropoulou.pdf>. (ημερομηνία προσπέλασης 07/04/2024).

προοδευτικής Ευρώπης. Ο Ρήγας ως ένας από τους προδρόμους του Νεοελληνικού Διαφωτισμού κατάφερε με το «Φυσικής Απάνθισμα» να πραγματοποιηθεί η πρώτη απόδοση καρπών για την ελευθερία²⁷.

3.2. Η Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος

Η επιστημονική δραστηριότητα του Ρήγα αναγνωρίστηκε με τη *Μεγάλη Χάρτα της Ελλάδος*, ένα έργο που αποτελείται από δώδεκα φύλλα και δύο μικρότερους χάρτες, της Βλαχίας και της Μολδαβίας. Μέσα από τη *Μεγάλη Χάρτα* προβάλλεται το πολιτικό όραμα του Ρήγα για την απελευθέρωση της Βαλκανικής χερσονήσου από την οθωμανική τυραννία. Το αριστούργημα αυτό αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά έργα του Νεοελληνικού Διαφωτισμού και το πιο σπουδαίο δείγμα της ελληνικής χαρτογραφίας της προεπαναστατικής περιόδου.

Εικόνα 3. Η κύρια παράσταση και τίτλος της Χάρτας του Ρήγα Φεραίου, από το 4ο φύλλο στην κάτω αριστερή πλευρά.²⁸

Η *Μεγάλη Χάρτα* χαράχθηκε από τον Franz Müller σε δώδεκα φύλλα, τα οποία ενώνονται σχηματίζοντας έναν τεραστίων διαστάσεων ιστορικό, γεωφυσικό και πολιτικό χάρτη τεσσάρων

²⁷ Λεοντής, *Καντάτα Ελευθερίας: Ρήγας-Σολωμός-Μακρυγιάννης*, 12.

²⁸ Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Χάρτα_του_Ρήγα (22/08/2024).

τετραγωνικών μέτρων. Το συγκεκριμένο έργο τυπώθηκε στη Βιέννη το 1797 στο τυπογραφείο των Γεωργίου Μαρκίδων Πούλιου σε 1.220 αντίτυπα²⁹.

Η χρηματοδότηση της εκτύπωσης του χάρτη έγινε από τον Ευστράτιο Αργέντη στο ποσό των 1110 φλουριών. Κάθε φύλλο της χάρτας είχε μέγεθος 70 επί 50 εκατοστά, μνημειώδης για τα δεδομένα της εποχής και εκτυπωνόταν σε ολλανδικό χαρτί με την χαρακτηριζόμενη ποιότητα «έλεφας», ονομασία που αποδίδεται στις διαστάσεις ή την ποιότητα του έργου. Το κάθε φύλλο πωλούνταν ξεχωριστά στην τιμή των δύο αυστριακών φλουριών, δηλαδή ολόκληρη η χάρτα κόστιζε 24 φλουριά³⁰.

Ο χάρτης παρουσιάζει γεωγραφικά την περιοχή που ξεκινάει από τα Καρπάθια Όρη και τον Δούναβη μέχρι την Κρήτη και από την Αδριατική έως τον Εύξεινο Πόντο και τη Βιθυνία της Μικράς Ασίας. Ο χάρτης περιλαμβάνει δέκα τοπογραφικά σχέδια από τις εξής πόλεις: Πλαταιές, Σαλαμίνα, Αθήνα, Θερμοπύλες, Σπάρτη, Δελφοί, Ολυμπία, Κωνσταντινούπολη, Σεράι, Φέρες. Επίσης, παρουσιάζονται οι όψεις από την Κωνσταντινούπολη και τους Δελφούς σημαντικών τοποθεσιών στην αρχαιότητα και το Ρόδο των ανέμων.

Στο πλαίσιο του χάρτη σημειώνεται ένας κατάλογος σε αλφαβητική σειρά με τα ονόματα των αρχαίων Ελλήνων, Ρωμαίων και Βυζαντινών αυτοκρατόρων και Οθωμανών ηγεμόνων, από την εποχή του Μέγα Αλεξάνδρου μέχρι τον σύγχρονο σουλτάνο Σελήμ Γ΄ στην εποχή του Ρήγα. Με αυτό τον τρόπο παρουσιάζεται η ιστορική συνέχεια αυτοκρατοριών και τη θέση του Ελληνισμού που επικρατούσε διαμέσου αυτών. Επιπλέον, μέσα στο χάρτη υπάρχουν γραμμένα ιστορικά και αρχαιολογικά μνημεία, ονομασίες πόλεων και χωρών, περισσότερα από 5800 αρχαία και νεότερα τοπωνύμια, καθώς επίσης είναι σημειωμένα 162 αρχαιοελληνικά, ρωμαϊκά και βυζαντινά νομίσματα που αναδεικνύουν τον αρχαίο, βυζαντινό και νεότερο ελληνισμό. Στο τέταρτο φύλλο του χάρτη απεικονίζεται η κάτοψη του ελληνικού θεάτρου.

Με την Χάρτα ο Ρήγας ήθελε να δείξει στον Ελληνισμό τις ρίζες του, από πού κατάγεται και τι μέλλον του αξίζει. Για αυτό τον λόγο χαράχθηκε στην Χάρτα η ιστορία και η δόξα των Ελλήνων. Απώτερος στόχος του Ρήγα ήταν η προβολή της μεγάλης ελληνικής κληρονομιάς, να

²⁹Τζένη Φραγκούλη, «Η Χάρτα του Ρήγα στο Αρχαιολογικό Μουσείο Άνδρου», *Urban Guru* (Μάρτιος 2023) <https://urbanguru.gr/living/teanh-politismos/i-charta-toy-riga-sto-archaiologiko-moyseio-androy/> (ημερομηνία προσπέλασης 22/08/2024).

³⁰Μαρία Πζαρλή, «Λίγα Λόγια για τον Ρήγα και τη Χάρτα», *Αρχαιολογικό Μουσείο Θεσσαλονίκης* (Μάιος 2022) https://www.amth.gr/sites/amth.gr/files/attachments/educational/notes_digital_1.pdf (ημερομηνία προσπέλασης 22/08/2024).

εξυψώσει το ηθικό του λαού, να αφυπνίσει την Εθνική Συνείδηση και να οδηγήσει όλους τους Έλληνες ενωμένους προς την Επανάσταση.

Η Χάρτα της Βλαχίας είναι ένα ακριβές αντίγραφο και μετάφραση στα ελληνικά από τον χαρτογράφο F. J. Ruhedorf, ο οποίος έφτιαξε τον αυστριακό πρωτότυπο χάρτη το 1780. Στην αριστερή γωνία του τίτλου περιβάλλεται ένα πλούσιο στεφάνι με καρπούς και στη δεξιά πλευρά ο ηγεμόνας της Βλαχίας Αλέξανδρος Υψηλάντης ανάμεσα σε εμβλήματα, συμβολικές παραστάσεις και αφιερωματικό περίγραμμα. Ο χάρτης της Βλαχίας απεικονίζει τη γεωγραφική κατάσταση της περιοχής κατά την περίοδο του Ρήγα, τη διοικητική της διαίρεση, τις τοποθεσίες, τους οικισμούς και άλλα στοιχεία³¹.

Η Χάρτα της Μολδαβίας είναι αφιερωμένη στον Έλληνα πρίγκιπα Αλέξανδρο Καλλιμάχη (1737-1821), ο οποίος απεικονίζεται μέσα σε ένα διακοσμημένο πλαίσιο. Ο χάρτης της Μολδαβίας ήταν εμπνευσμένος από τον πρωτότυπο χάρτη του Αυστριακού χαρτογράφου H. Schutz, ο οποίος είναι αχρονολόγητης περιόδου. Στην ελληνική μετάφραση του χάρτη, ο Ρήγας πρόσθεσε κάποια ονόματα πόλεων και τοποθεσιών³².

³¹ Βογιατζή κ.ά., *Ρήγα Βελεστινλή Θετταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*, 84.

³² Ο.π., 85.

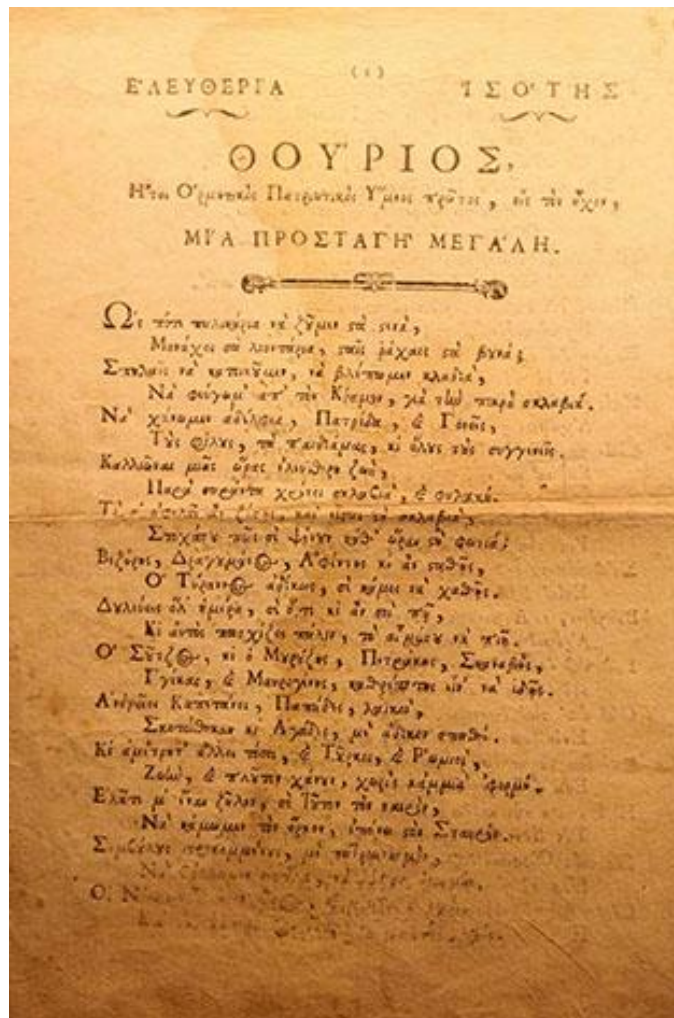
Εικόνα 4. Η Μεγάλη Χάρτα του Ρήγα στο Σύνολο της.³³

³³ Πηγή: https://el.wikipedia.org/wiki/Χάρτα_του_Ρήγα (22/08/2024).

4. Ο Θούριος του Ρήγα

4.1.Ποιητική Ανάλυση των Στίχων

Ο Θούριος είναι ένα από τα τέσσερα έργα που περιλαμβάνεται στο έργο του Ρήγα με τον γενικό τίτλο «*Νέα πολιτική διοικήσεις των κατοίκων της Ρούμελης, της Μικράς Ασίας των Μεσογείων νήσων και της Βλαχομπογδανίας*» και αποτελεί το τρίτο μέρος που έγινε γενικότερα γνωστό ως *Επαναστατικό Μανιφέστο* από το 1797. Ο Θούριος ένα από τα πιο σημαντικά επαναστατικά έργα που έχουν γραφτεί ποτέ στην ελληνική γλώσσα. Αυτό βέβαια φαίνεται καλύτερα και από τον υπότιτλο που ακολουθεί στο έργο γραμμένο από τον ίδιο «*Μια προσταγή μεγάλη*»³⁴.

Εικόνα 5. Φυλλάδιο του Θούριου από το 1798, Βιβλιοθήκη Ακαδημίας Αθηνών.³⁵

³⁴ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 2.

³⁵ Πηγή: <https://el.wikipedia.org/wiki/Θούριος> (22/08/2024).

Ο Ρήγας Βελεστινλής χρησιμοποιεί τη μουσική στο στρατηγικό του σχέδιο για να εμπυρώσει και να ξεσηκώσει τους σκλαβωμένους Έλληνες προς την επανάσταση. Για αυτόν τον λόγο συνθέτει τον Θούριο, ο οποίος χαρακτηρίζεται ως ο πιο διαδεδομένος ορμητικός και προεπαναστατικός πατριωτικός ύμνος και τραγουδιόταν σε συγκεντρώσεις για τον ξεσηκωμό του ελληνικού λαού. Επίσης, γνώριζε καλά πως με τραγούδια υψηλού ηθικού και ενθουσιασμού θα μπορούσαν να παρακινηθούν πιο εύκολα οι ραγιάδες. Ο παιάνας κυκλοφόρησε σε χειρόγραφη μορφή, διότι λίγα έντυπα από την έκδοση σώθηκαν μετά από την κατάσχεση για προδοσία. Στον Θούριο όπως και σε άλλα επαναστατικά κείμενα, ο Ρήγας δεν ζήτησε βοήθεια από τις μεγάλες στρατιωτικές δυνάμεις, κάτι που ήλπιζαν οι σκλαβωμένοι Έλληνες η απελευθέρωση θα γινόταν από την Ανατολή και τη Δύση.³⁶

Η λέξη «θούριος» είναι επίθετο που βγαίνει από το ρήμα θρώσκω, δηλαδή πηδώ ή εφορμώ. Επίσης σημαίνει πολεμικός, μαινόμενος, σφοδρός και ορμητικός. Έτσι, ο Ρήγας συνέθεσε τον δικό του παιάνα, τον οποίον ονόμασε «Θούριο», λέξη την οποία δανείστηκε από τους Αττικούς ποιητές, συγκεκριμένα από τον Αισχύλο και τον Αριστοφάνη για να εκφράσει τα επαναστατικά του μηνύματα. Την εποχή εκείνη η λέξη αυτή δεν χρησιμοποιείτο, αλλά ο Ρήγας το πρόσθεσε στο νεοελληνικό λεξιλόγιο και κατέστη συνώνυμο της επανάστασης. Στον συγκεκριμένο επαναστατικό παιάνα ο Ρήγας συνδύασε τη μελωδία με το συρτό ελληνικό χορό. Ο χορός και το τραγούδι μαζί ωθούν ένα βήμα πιο κοντά τους Έλληνες για τον ξεσηκωμό προς την επανάσταση. Στις συγκεντρώσεις με τους συντρόφους του, ο Ρήγας τραγουδούσε με την φλογέρα του τον Θούριο και ταυτόχρονα χόρευε³⁷.

Ο Θούριος του Ρήγα είναι ο πιο διαδεδομένος προεπαναστατικός πατριωτικός ελληνικός ύμνος. Ο Ρήγας επέλεξε να γράψει τον Θούριο με απλά λόγια για να είναι πιο κατανοητός στο λαό. Δεν χρειάζονται υποσημειώσεις και επεξηγήσεις όπως σε άλλα ποιητικά έργα της εποχής. Ο δημιουργός του Θούριου γνώριζε ότι η επανάσταση εναντίον του Σουλτάνου δεν γινόταν με στιχουργήματα, αλλά μόνο με παιάνες και εμπυρωτικούς ύμνους που θα ξεσήκωναν την πατρίδα. Οι επαναστάτες του Αλέξανδρου Υψηλάντη τραγουδώντας τον Θούριο ξεκίνησαν την επανάστασή τους το 1821, καθώς επίσης και οι Σουλιώτες του Μάρκου Μπότσαρη³⁸.

³⁶ Παντελοδήμος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον*, σ. 23.

³⁷ Ο.π., σ. 18.

³⁸ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 3.

Τρανταχτό παράδειγμα για την ώθηση προς την ελευθερία με το άκουσμα του Θούριου είναι αυτό του Κολοκοτρώνη. Ο Γέρος του Μοριά αναφέρει συγκεκριμένα στη διακήρυξή του: «Εφύλαξα πίστιν εις την παραγγελίαν του Ρήγα, και ο Θεός με αξίωσεν και εκρέμασα φούντα εις το Γένος μου, ως στρατιώτης του. Χρυσή φούντα δεν εστόλισε ποτέ το σπαθί μου, όταν έπαιρνα δούλευσιν εις ζένα κράτη»³⁹.

Ο Θούριος του Ρήγα αποτελείται από 126 δεκατρισύλλαβους οξύτονους στίχους με ζευγαρωτή ομοιοκαταληξία και χωρίζεται νοηματικά σε έξι ενότητες άρτια συνδεδεμένες μεταξύ τους. Το έργο αυτό είναι γραμμένο στην ελληνική δημοτική γλώσσα με αρκετές λόγιες προσμίξεις κατάλληλα σχεδιασμένο ως ένα επαναστατικό προσκλητήριο για τον σκλαβωμένο ελληνικό λαό, αλλά και σε όλους τους βαλκανικούς λαούς που βρίσκονταν υπό του οθωμανικού ζυγού. Μέσω του Θούριου ο Ρήγας υποστηρίζει το δίκαιο απόκτησης της ελευθερίας των σκλαβωμένων λαών από τις συνθήκες της Οθωμανικής κατοχής. Παράλληλα, με τον Θούριο ο Ρήγας προτείνει τον τρόπο με τον οποίο οι Έλληνες θα αποκτήσουν την ελευθερία τους, δηλαδή με τον ένοπλο επαναστατικό αγώνα⁴⁰.

Για την γρήγορη εκμάθηση του Θούριου, ο Ρήγας δεν καταγράφει τη δική του μουσική σημειογραφία. Αντιθέτως, σημειώνει ότι θα εκτελείται στον σκοπό ενός πολύ γνωστού τραγουδιού της εποχής του, *Μία προσταγή μεγάλη* που αναφερόταν στα κατορθώματα του Λάμπρου Κατσώνη (1752-1794), του οποίου οι αγώνες του είχαν αναζωπυρώσει τις ελπίδες των Ελλήνων για την απόκτηση της ελευθερίας. Με αυτόν τον τρόπο ο Θούριος διαδόθηκε ταχύτατα σε όλη την Ελλάδα με πέντε διαφορετικές παραλλαγές. Αυτό αποδεικνύει ότι το τραγούδι του Ρήγα ριζώθηκε σε διάφορα μέρη του ελληνικού χώρου και οι μελωδία προσαρμόστηκε σύμφωνα με τα μουσικά ιδιώματα της κάθε περιοχής⁴¹.

Στους πρώτους στίχους της πρώτης ενότητας του ύμνου περιγράφει με χαρακτηριστικές εικόνες την κατάσταση της σκλαβιάς. Με τη φράση «Ως τότε...» θέλει να δείξει ότι με την κατάντια της σκλαβιάς προϊδεάζει όλους τους Έλληνες για τη μέθεξη της επανάστασης, οι οποίοι δεσμεύονται με ιερό όρκο για την απελευθέρωση της πατρίδας. Η συγκεκριμένη φράση έχει ψυχική και κινητική δύναμη για τον Ρήγα, δηλώνοντας την αδημονία του για τον ερχομό της απελευθέρωσης. Για αυτό τον λόγο αναφέρεται στο πρώτο πρόσωπο του πληθυντικού στο ρήμα

³⁹ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 4.

⁴⁰ Ο.π., σ. 7.

⁴¹ Ο. π., σ. 19.

«να ζούμεν» περιλαμβάνοντας τον εαυτό του και τους σκλαβωμένους των βαλκανικών χωρών. Από την αρχή του Θούριου αναφέρεται στους σκλαβωμένους με τη φράση «παλληκάρια» και τους χαρακτηρίζει «λιοντάρια». Επίσης, συμβολίζει του σκλαβωμένους με το λιοντάρι στο πρώτο φύλλο της δωδεκάφυλλης Μεγάλης «Χάρτας της Ελλάδος».

*«Ως πότε παλικάρια να ζούμεν στα στενά,
Μονάχοι σαν λιοντάρια, στις ράχες, στα βουνά;
Σπηλιές να κατοικούμεν, να βλέπουμεν κλαδιά,
Να φεύγωμ' απ' τον κόσμο, για την πικρή σκλαβιά;
Να χάνωμεν αδέρφια, Πατρίδα και Γονείς,
τους φίλους, τα παιδιά μας, κι' όλους τους συγγενείς».*

(Θούριος, στίχ.1-6).

Στους σημαντικότερους στίχους του παιάνα ο Ρήγας τονίζει φανερά ότι η αξία της ελευθερίας είναι προτιμότερη από τη σκλαβιά και την τυραννία. Στην επωδό, ο Ρήγας αναφέρει τα σαράντα χρόνια ως σύμβολο εμπειρίας της ζωής του όταν έγραψε τον Θούριο.

*«Κάλιο ' ναι μίας ώρας ελεύθερη ζωή,
Παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά, και φυλακή».*

(Θούριος, στίχ.7-8).

Επίσης, ο Ρήγας στους επόμενους στίχους αναιρεί την τότε άποψη της ελληνικής διανόησης και των Φαναριωτών, πως με την υπηρετήση προς τον Σουλτάνο θα γίνει η άλωση της εξουσίας. Για αυτό αναφέρει στους εξής στίχους:

*«Τι σ' ωφελεί αν ζήσης και είσαι στη σκλαβιά;
Στοχάσου πως σε ψένουν καθ' ώραν στη φωτιά».*

(Θούριος, στίχ.9-10).

Στον στίχο 14 επεξηγεί την αφόρητη κατάσταση της σκλαβιάς. Ζώντας μέσα στη σκλαβιά ο τύραννος, υπονοώντας τους πασάδες οι οποίοι μπορούσαν να καταστρέψουν και να θανατώσουν τους σκλαβωμένους λαούς χωρίς αιτία και καμία εξήγηση. Ακόμη και άνθρωποι με αξιώματα, όπως ο Δραγουμάνος και ο Βεζύρης, πάλι ήταν εκτεθειμένοι στις κακόβουλες προτάσεις του σουλτάνου και της απολυταρχικής τυραννίας του⁴².

«Βεζύρης, Δραγουμάνος, Αφέντης κι αν σταθής,

Ο Τύραννος αδίκως σε κάμεις να χαθής.

Πασχίζει πάλιν το αίμα σου να πειί».

(Θούριος, στίχ.11-13).

Στους επόμενους τέσσερις στίχους του παιάνα, ο Ρήγας φέρνει τρανταχτά παραδείγματα Ελλήνων που υπηρέτησαν τον Σουλτάνο για την κατανόηση της άποψης του, οι οποίοι είναι ο καθρέφτης που αντανακλάται η πραγματικότητα.

«Ο Σούτζος κι ο Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,

Γκίκας και Μαυρογένης, καθρέπτης είν' να ιδής.

Ανδρείοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,

σκοτώθηκαν κι αγάδες με άδικον σπαθί».

(Θούριος, στίχ.14-17).

Στη δεύτερη ενότητα του Θουρίου (στίχ. 21-40) ο Ρήγας αναφέρει τον τρόπο με τον οποίο πρέπει να οργανωθεί η επανάσταση των σκλαβωμένων εναντίον του σουλτάνου. Ο ίδιος έκανε την χρήση του Όρκου, που στη συνέχεια τον ακολούθησαν οι Φιλικοί και οι αγωνιστές του 1821. Ο Όρκος ήταν οι Έλληνες και οι άλλοι σκλαβωμένοι λαοί να ορκισθούν στην απόφασή

⁴²Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον*, σ. 17.

τους για επανάσταση, έτσι ώστε να αποκληρώσουν την οθωμανική τυραννία και να αποκτήσουν την πολυπόθητη ελευθερία, όπου και η αθέτηση τους θα επέφερε βαρύ τίμημα⁴³.

Επίσης, ο Ρήγας βάζει τους σκλαβωμένους να ορκιστούν πάνω στον Σταυρό, που είναι το πιο ιερό σύμβολο του Χριστιανισμού. Επιπλέον, ο Ρήγας ως προνοητικός ηγέτης αναγράφει και τα λόγια του Όρκου, με σκοπό να καθοδηγηθούν οι σκλαβωμένοι λαοί⁴⁴.

*«Ελάτε μ' έναν ζήλον σε τούτον τον καιρόν,
να κάμωμεν τον όρκον επάνω στον Σταυρό,
συμβούλους προκομμένους, με πατριωτισμό,
να βάλωμεν, εις όλα να δίδουν ορισμό».*

(Θούριος, στίχ. 21-24)

Οι επαναστάτες θα πρέπει να ακολουθούν τους Νόμους και όχι τις επιθυμίες τους. Με αυτό τον τρόπο οι ίδιοι δεν θα κατέφευγαν στις εγωιστικές τάσεις τους με την υπακοή των Νόμων. Ο Ρήγας γνωρίζει ότι ο σωστός τρόπος διοίκησης είναι με έναν αρχηγό. Στον Θούριο αναφέρει πως χωρίς κάποιον αρχηγό δε θα υπήρχαν θετικά αποτελέσματα στην πλευρά της επανάστασης. Η κατάσταση της πολυαρχίας θα είναι συνοδευμένη με τα δυσάρεστα επακόλουθα της αναρχίας, που ο Ρήγας την παρομοιάζει με την σκλαβιά. Επίσης, ο Ρήγας αναφέρεται στους Νόμους στο στίχο 82 του Θούριου, προστάζοντας τους ναύτες να βάλουν φωτιά στα καράβια του σουλτάνου.

*«Οι Νόμοι ναν' ο πρώτος και μόνος οδηγός,
και της πατρίδος της να γένη αρχηγός.
Γιατί κ' η αναρχία ομοιάζει την σκλαβιά».*

(Θούριος, στίχ. 25-27)

Ο Όρκος αναφέρει ότι οι σκλαβωμένοι δε θα εργάζονται πλέον για τον εχθρό, ούτε θα οδηγούνται της την παραπλάνηση από τα λόγια της και της υποσχέσεις της. Αντιθέτως, θα σταθούν εναντίον της με απώτερο σκοπό να της αφανίσουν. Μάλιστα, ο Ρήγας βάζει και της

⁴³ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον*, σ. 19.

⁴⁴ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 15.

συνέπειες της αθέτησης του Όρκου από τον ορκιζόμενο επαναστάτη-ραγιά, να αστράψει ο Ουρανός και να τον κατακάψει, να τον εξαφανίσει σαν καπνό.

«Κι αν παραβώ τον όρκον, ν' αστράψ' ο Ουρανός

και να με κατακάψη να γένω σαν καπνός».

(Θούριος, στίχ.39-40).

Στην τρίτη ενότητα του Θουρίου (στίχ. 41-62), ο Ρήγας προσπαθεί να ξεσηκώσει όλους τους πληθυσμούς των βαλκανικών λαών προς τον ένοπλο αγώνα για τον ερχομό της ελευθερίας. Η μεθοδικότητα του Ρήγα για να προσκαλέσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς στον απελευθερωτικό αγώνα έκρυβε έναν πολιτικό σχεδιασμό, αποδεικνύοντας ακόμα μία φορά το υψηλό επίπεδο της μόρφωσής του.

Με τον παιάνα του, ο Ρήγας κατόρθωσε να ενώσει όλους τους σκλαβωμένους λαούς που βρίσκονταν κάτω από τον οθωμανικό ζυγό και να τους ξεσηκώσει για την επανάσταση. Στους πιο κάτω στίχους δίνει μία πρόσκληση στους βαλκανικούς λαούς να ξυπνήσουν και να ακουστεί ο πόθος τους για την ελευθερία.

«Βουλγάροι κι Αρβανίτες, Αρμένιοι και Ρωμιοί,

21 αράπηδες και άσπροι, με μιά κοινή ορμή,

για την Ελευθερίαν να ζώσωμεν σπαθί,

πως είμασθ' αντρειωμένοι, παντού να ζακουσθή».

(Θούριος, στίχ. 45-48).

Στους στίχους 49-53 ο Ρήγας αναφέρει διάφορες οδηγίες στρατιωτικού περιεχομένου, οι οποίες αποδεικνύουν την ικανότητα της αποτελεσματικής οργάνωσης των ενεργειών του. Ο Ρήγας απευθύνεται στους Έλληνες που εγκατέλειψαν την πατρίδα λόγω της σκλαβιάς και τους προσκαλεί να γυρίσουν πίσω. Τους προστάζει να ετοιμαστούν και να στρατευτούν για την επανάσταση, τονίζοντας τους ότι είναι μία ηρωική στάση να θυσιαστεί κάποιος για την ελευθερία του τόπου του⁴⁵.

⁴⁵ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον*, σ. 21.

Συγκεκριμένα, ο Ρήγας δίνει οδηγίες για τις ναυτικές και χερσαίες ελληνικές δυνάμεις. Πολλοί από τους Έλληνες βρίσκονταν σε ξένους στρατούς ως απλοί στρατιώτες και ως αξιωματικοί. Στο Βασίλειο της Νεαπόλεως υπήρχε σύνταγμα με πολλούς Έλληνες, καθώς επίσης και στον ρωσικό στρατό υπηρετούσαν Έλληνες. Για αυτό τον λόγο ο Ρήγας προσκαλεί τους ξενιτεμένους Έλληνες να έρθουν πίσω στην πατρίδα και να αγωνιστούν για την ελευθερία της. Στον στίχο 53 χρησιμοποιεί τον όρο «Ρούμελη» για την πατρίδα, όπου χρησιμοποιείται και στην *Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης*, της Μικράς Ασίας, των Μεσογείων Νήσων και της Βλαχομπογδανίας.⁴⁶

*«Όσ' απ' την τυραννίαν πήγαν στην ξενιτιά,
στον τόπον τους καθένας ας έλθη τώρα πιά.
Και όσοι του πολέμου την τέχνην αγροικούν,
εδώ ας τρέξουν όλοι, Τυράννους να νικούν.
Η Ρούμελη τους κράζει μ' αγκάλες ανοιχτές,
Τους δίδει βιό και τόπον, αζίες και τιμές.
Ως πότε οφφικιάλιος, σε ξένους βασιλείς;
Έλα να γίνης στύλος δικής σου της φυλής.
Κάλλιο για την πατρίδα κανένας να χαθή».*

(Θούριος, στίχ.49-57).

Παράλληλα, ο Ρήγας γνωρίζει ότι υπάρχουν πολλοί σκλαβωμένοι που υπηρετούν τον σουλτάνο σε διάφορες θέσεις, για αυτό και θέλει να τους βοηθήσει να απαλλαγούν και να ενταχθούν στους επαναστάτες και να γίνουν «Αδέλφια», ακόμα και αν είναι αλλόθρησκοι χαρακτηρίζοντας τους με τον όρο «εθνικοί». Όμως, εάν οι σκλαβωμένοι συνεχίσουν να υπηρετούν τον εχθρό και σταθούν εναντίον των επαναστατών, τότε θα εκδιωχθούν και θα εξαφανιστούν μετά το τέλος της επανάστασης.

*«Και όσοι προσκυνήσουν, δεν είναι πλιό εχθροί,
Αδέλφια μας θα γένουν, ας είναι κ' εθνικοί.
Μα όσοι θα τολμήσουν αντίκρυ να σταθούν,
Εκείνοι και δικοί μας αν είναι, ας χαθούν».*

(Θούριος, στίχ.59-62).

⁴⁶ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 17.

Στην τέταρτη ενότητα του Θουρίου (στίχοι 63-86), ο Ρήγας αναφέρεται συγκεκριμένα στους πληθυσμούς του Βαλκανικού χώρου. Με αυτή την τακτική ο Ρήγας θέλει να αποδείξει το αξιόμαχο των πληθυσμών αυτών που βρίσκονται υπό την τυραννία. Με τη συμμετοχή των πληθυσμών αυτών στην επανάσταση θα βρίσκονται ακόμη ένα βήμα κοντά προς την κατανίκηση του σουλτάνου και την απόκτηση της ελευθερίας. Επίσης, απευθύνεται στους εμπειροπόλεμους πληθυσμούς των Μανιατών και των Σουλιωτών να εντατικοποιήσουν τις επαναστατικές τους δράσεις. Επιπρόσθετα, ο Ρήγας αναφέρεται στους κλεφταρματολούς του Μαυροβουνιού, του Ολύμπου και των Αγράφων, στους οποίους έδινε σημασία για την επιτυχία της επανάστασής του⁴⁷.

*«Σουλιώτες και Μανιάτες, λιοντάρια ζακουστά,
Ως πότε στες σπηλιές σας κοιμάσθε σφαλιστά;
Μαυροβουνιού καπλάνια, Ολύμπου σταυραετοί
κι Αγράφων τα ξεφτέρια, γενήτε μια ψυχή.
Ανδρείοι Μακεδόνες, ορμήσετε για μια
και αίμα των Τυράννων ρουφήστε σα θεριά.
Του Σάβα και Δουνάβου αδέλφια χριστιανοί,
με τ' άρματα στο χέρι καθένας άς φανή.
Το αίμα σας άς βράση με δίκαιον θυμόν,
μικροί, μεγάλ' ομώστε Τυράννου τον χαμόν.
Λεβέντες αντρειωμένοι Μαυροθαλασσινοί,
ο βάρβαρος ώς πότε θε να σας τυραννή;
Μη καρτερήτε πλέον, ανίκητοι Λαζοί,
χωθήτε στο μπογάζι μ' εμάς και σεις μαζί»*

(Θούριος, στίχ.63-76).

⁴⁷ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 18.

Ο Ρήγας γνώριζε τη σημαντική ναυτική δύναμη των Ελλήνων, η οποία είχε μεγάλη ανάπτυξη προ δεκαετίας. Για αυτό τον λόγο απευθύνεται στους κατοίκους των ναυτικών περιοχών, συγκεκριμένα της Κρήτης και της Ύδρας. Ο Ρήγας γνώριζε ότι ο σουλτάνος υποχρέωνε τους σκλαβωμένους Έλληνες να καταταχθούν στο ναυτικό των οθωμανικών πολεμικών πλοίων. Στους στίχους 81-82 του Θούριου, ο Ρήγας απευθύνεται στη θαλάσσια ελληνική δύναμη να χτυπήσει τα πλοία των Οθωμανών. Επίσης, επιτάσσει τους Έλληνες ναύτες που ήταν στον οθωμανικό θαλάσσιο στόλο να κάψουν τα πλοία τους. Ο Ρήγας επαναλαμβάνει ότι οι Νόμοι, δηλαδή το Δίκαιον και η Νέα Πολιτική Διοίκησης επιβάλλουν αυτή την εντολή⁴⁸.

*«Δελφίνια της θαλάσσης, αζδέρια των νησιών,
σαν αστραπή χυθήτε, χτυπάτε τον εχθρόν.
Της Κρήτης και της Νύδρας θαλασσινά πουλιά,
καιρός είν' της Πατρίδος ν' ακούστε τη λαλιά.
Κι' όσ' είστε στην αρμάδα, σαν άζια παιδιά,
οι Νόμοι σας προστάζουν να βάλετε φωτιά».*

(Θούριος, στίχ. 77-82).

Η πέμπτη ενότητα του Θουρίου (στίχοι 87-114) περιγράφει την κατάσταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας η οποία βρίσκεται στα πρόθυρα διάλυσης. Με το επιχείρημα αυτό, ο Ρήγας βρίσκεται ακόμη ένα βήμα κοντά για να πείσει τον σκλαβωμένο λαό προς τον μεγάλο ξεσηκωμό. Όσα αναγράφει είναι πραγματικά γεγονότα των ημερών, αποδεικνύοντας με αυτό τον τρόπο τη θαυμάσια και σαφή ενημέρωσή του από τα κοινωνικά μέσα.

Πρωταρχικά, αναφέρεται στον πασά του Βιδινίου, Οσμάν Πασβάνογλου, του οποίου οι φιλόδοξες και αποσχιστικές του τάσεις δημιουργούσαν προβλήματα στην εξουσία του σουλτάνου⁴⁹.

«Τι στέκεις Πασβαντζόγλου, τόσον εκστατικός;

⁴⁸ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον*, σ. 22.

⁴⁹ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 21.

*Τινάζου στο Μπαλκάνι, φώλιασε σαν αϊτός,
τους μπούφους και κοράκους καθόλου μη ψηφάς,
με τον ραγιά ενώσου, αν θέλεις να νικάς.
Σιλίστρα και Μπραϊλα, Σμαήλι και Κιλί,
Μπενδέρι και Χοτίνι εσένα προσκαλεί.
Στρατεύματά σου στείλε κ' εκείνα προσκυνούν,
γιατί στην Τυραννίαν να ζήσουν δεν μπορούν».*

(Θούριος, στίχ.87-95)

Επιπλέον, στους στίχους 95-104 του παιάνα, ο Ρήγας αναφέρεται στους πασάδες της Γεωργίας, της Προύσας και του Χαλεπίου, ενώ προσπαθεί να ξυπνήσει τους Αιγύπτιους τους οποίους χαρακτηρίζει «του Μισιρίου ασλάνια», δηλαδή λιοντάρια, προστάζοντάς τους να ψηφίσουν για βασιλιά ένα δικό τους μπέη για να μην αποστέλλεται οικονομική ενίσχυση στον σουλτάνο με αποτέλεσμα να «ψοφήσ' ο λύκος οπού σας τυραννεί». Η διακοπή της πολιτικής ενίσχυσης του σουλτάνου από τις υπόδουλες περιοχές είναι ένα από τα στοιχεία της πολιτικοοικονομικής ανάλυσης του Ρήγα⁵⁰.

*«Γκιουρτζή, πλιά μη κοιμάσαι, σηκώσου με ορμήν,
τον Μπρούσια να μοιάσης έχεις την αφορμήν.
Και σύ, που στο Χαλέπι ελεύθερα φρονείς,
πασιά, καιρόν μη χάνης, στον κάμπον να φανής,
με τα στρατεύματά σου ευθύς να σηκωθής,
στης Πόλης τα φερμάνια ποτέ να μη δοθής.
Του Μισιριού ασλάνια, για πρώτη σας δουλειά,
δικόν σας ένα μπέη κάμετε βασιλιά,
χαράτζι της Αιγύπτου σην Πόλ' άς μη φανή,
για να ψοφήσ' ο λύκος, οπού σας τυραννεί».*

⁵⁰Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, 23.

(Θούριος, στίχ.95-104)

Στους παρακάτω στίχους ο Ρήγας προτείνει να γίνει μία συστηματική και ομαδική επίθεση από κοινού, όλων των σκλαβωμένων λαών εναντίον των στρατευμάτων του σουλτάνου. «Όλοι» οι σκλαβωμένοι πρέπει να συμμετέχουν στην έξαρση της επανάστασης για να επιφέρει αποτελεσματικότητα στην επαναστατική διαδικασία. Με αυτό τον τρόπο η επαναστατική φλόγα η οποία θα είναι αναμμένη σε όλη την οθωμανική αυτοκρατορία, συγκεκριμενοποιώντας *«από την Μπόσνα ως την Αραπιά»* θα φέρει την νίκη των επαναστατών και την ήττα των στρατευμάτων του σουλτάνου. Στον επαναστατικό αγώνα η σημαία του ελληνικού λαού θα κυματίζει με τον Σταυρό ο οποίος είναι σύμβολο της δικαιοσύνης. Ο Ρήγας αναφέρει το σύμβολο του Σταυρού τρεις φορές στον Θούριο (στίχοι 22, 109 και 123). Παρ' όλο που μελετούσε κείμενα του Γαλλικού Διαφωτισμού, γνώριζε ότι εντείνοντας το ηθικό του ελληνικού λαού με την πίστη και την αγάπη για την πατρίδα θα ένωνε τις δυνάμεις τους για την επαναστατική διαδικασία απόκτησης της ελευθερίας. Όλοι οι λαοί χριστιανικοί λαοί του βαλκανικού χώρου υποφέρουν από την τυραννία του σουλτάνου και για αυτό τον λόγο θα πρέπει να επιτεθούν σαν *«αστροπελέκια»* εναντίον του⁵¹.

*«Με μια καρδίαν όλοι, μιαν γνώμην, μια ψυχή,
κτυπάτε του Τυράννου την ρίζαν, να χαθή!
N' ανάμωμεν μια φλόγα σε όλην την Τουρκιά,
να τρέξ' από την Μπόσνα και ως την Αραπιά!
Ψηλά στα μπαϊράκια σηκώστε τον Σταυρόν
και σαν αστροπελέκια κτυπάτε τον εχθρόν!*

(Θούριος, στίχ. 105-110)

Στους επόμενους στίχους, ο Ρήγας καταρρίπτει τον μύθο ότι τα οθωμανικά στρατεύματα είναι ανίκητα, αντιθέτως βρίσκεται σε κατάσταση διάλυσης. Τρανταχτό παράδειγμα είναι αυτό των «Γκιρζιανλήδων», λαός που επαναστάτησε στην περιοχή της Θράκης. Ο λαός των Γκιρζιανλήδων αναφέρεται και στη *Χάρτα της Ελλάδος*. Στον Θούριο τονίζει ότι ο Σουλτάνος

⁵¹ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 24, 26.

δεν είναι δυνατός όσο φαίνεται στα μάτια των σκλαβωμένων. Επίσης αναφέρει και τον αριθμό τριακόσια, παραπέμποντας τους Έλληνες στην ανδρεία των τριακοσίων του Λεωνίδα εναντίον της περσικής βαρβαρότητας⁵².

*«Ποτέ μην στοχασθήτε πως είναι δυνατός·
καρδιοχτυπά και τρέμει σαν λαγός κι αυτός.
Τριακόσιοι Γκιρζιανλήδες τον έκαμαν να διή
πως δεν μπορεί με τόπια, μπροστά τους να εβγή».*

(Θούριος, στίχ. 111-114).

Στην έκτη και τελευταία ενότητα του Θουρίου (στίχοι 115-126), ο Ρήγας εκφράζει την ανυπομονησία του για την απελευθέρωση της πατρίδας και την καθυστέρηση της έναρξης της επανάστασης από τους σκλαβωμένους λαούς εκδηλώνοντας⁵³:

*«Λοιπόν γιατί αργείτε; τι στέκεσθε νεκροί;
Ξυπνήσατε, μην είστε ενάντιοι κ' εχθροί»*

(Θούριος, στίχ. 115-116)

Ο Ρήγας προβάλλει του «προπάτορες», δηλαδή τους αρχαίους Έλληνες ως πρότυπα, οι οποίοι πολέμησαν για την ελευθερία με αποφασιστικότητα και τόλμη χωρίς να υπολογίζουν κάθε λογής κίνδυνο. Οι σκλαβωμένοι Έλληνες θα πρέπει να μοιάσουν στα αρχαία πρότυπα και με μια κοινή γροθιά να επαναστατήσουν για να τερματίσουν την σκλαβιά και να έρθει η ελευθερία στην πατρίδα⁵⁴.

*«Πώς οι προπάτορές μας ωρμούσαν σαν θεριά,
για την Ελευθερίαν πηδούσαν στη φωτιά,
έτσι κ' ημείς, αδέρφια, ν' αρπάζωμεν για μια
τ' άρματα, και να βγούμεν απ' την πικρή σκλαβιά!».*

(Θούριος, στίχ. 117-120)

⁵² Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκλόπιον*, σ. 20.

⁵³ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 24.

⁵⁴ Ο. π., σ. 25.

Σύμφωνα με το πολιτικό του όραμα, ο Ρήγας αναφέρει στους παρακάτω στίχους πως ο απώτερος στόχος του επαναστατικού αγώνα είναι η ήττα των εχθρών, του σουλτάνου και των πασάδων χαρακτηρίζοντάς τους ως «λύκους» που τυραννούν και ταλαιπωρούν τον ελλαδικό και βαλκανικό χώρο⁵⁵.

*«Να σφάζωμεν τους λύκους, που τον ζυγόν βαστούν
και Χριστιανούς και Τούρκους σκληρά τους τυραννούν».*

(Θούριος, στίχ. 121-122).

Στους τελευταίους στίχους του παιάνα, ο Ρήγας καταλήγει πως με την επανάσταση των σκλαβωμένων ο εχθρός θα ηττηθεί και θα αποδοθεί η δικαιοσύνη, ώστε όλοι οι κάτοικοι της δημοκρατικής χώρας να ζουν ελεύθεροι και ο καθένας με την πίστη του, τη γλώσσα του, τη φυλή του, όπως τονίζει και στον τελευταίο του στίχο ισότιμοι σαν αδέρφια. Ο Ρήγας οραματίζεται μία χώρα χωρίς την τυραννική εξουσία του σουλτάνου και των ακολούθων του περιγράφοντας την χαρακτηριστικά ως μια πληγή. Σημαντική πολιτικοκοινωνική θεώρηση του προβλήματος της εξουσίας, σύμφωνα με τον Ρήγα ο οποίος αναφέρει στην *Νέα Πολιτική Διοίκησις* είναι ότι η εξουσία θα πρέπει να σέβεται τα δικαιώματα του κάθε πολίτη ανεξάρτητα από τη φυλή, τη γλώσσα και τη θρησκεία⁵⁶.

*«Στεριάς και του πελάγου να λάμψη ο Σταυρός,
κ' εις την δικαιοσύνην να σκύψη ο εχθρός.
Ο κόσμος να γλυτώση απ' αυτήν την πληγή
κ' ελεύθεροι να ζώμεν, αδέρφια, εις την Γη!».*

(Θούριος, στίχ.123-126).

Ο Θούριος αποτελεί για τους Έλληνες μέχρι και σήμερα ένας τιτάνιος παιάνας για τον επαναστατικό αγώνα. Ο στρατηγός Μακρυγιάννης ήταν μάρτυρας της εμπύχωσης του ηθικού των σκλαβωμένων Ελλήνων και της εμπύχωσης τους από τον Ρήγα Βελεστινλή. Ο πίνακας που διαμορφώθηκε με τις οδηγίες του Μακρυγιάννη «Πτώσις της Κωνσταντινουπόλεως», απεικονίζεται ο Ρήγας να σπέρνει τον σπόρο της ελευθερίας με την ακόλουθη σημείωση:

⁵⁵ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, 26.

⁵⁶ Ο. π., 26.

«Μετά πολλούς αιώνας Ρήγας ο Βελεστινλής σπύρει τον σπόρον της ελευθερίας εις τους Έλληνας και τους ενθαρρύνει οδηγών αυτούς τον τρόπον της απελευθερώσεως των. Οι Έλληνες ενθουσιασθέντες και ενθαρρυνθέντες από τους λόγους του Ρήγα έλαβον τα όπλα υπέρ της ελευθερίας»⁵⁷.

⁵⁷ Καραμπερόπουλος, *Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση*, σ. 29.

5. Επαναστατικά Απελευθερωτικά Τραγούδια για το 1821

5.1. Κλέφτικα Τραγούδια

Κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας και της Ελληνικής Επανάστασης δημιουργήθηκαν τα κλέφτικα δημοτικά τραγούδια, τα οποία περιγράφουν τα κατορθώματα των κλεφτών και των αρματολών. Την εποχή της Τουρκοκρατίας η χώρα ήταν υπόδουλη, ο λαός ήταν σκλαβωμένος και παντού υπήρχε η φτώχεια και η πείνα. Στο κοινωνικό περιθώριο των ορεινών ζούσαν άνθρωποι που ήθελαν βρίσκονται μακριά από τον τουρκικό ζυγό. Αρχικά δημιουργήθηκαν ομάδες από μέλη που είχαν αντικοινωνική συμπεριφορά, ως αντίδραση στη φτώχεια και στην καταπίεση. Οι ομάδες αυτές, λεγόμενοι ως Κλέφτες και Αρματολοί πρωταγωνίστησαν στον αγώνα για απόκτηση της ελευθερίας. Στα κλέφτικα τραγούδια έχουν ως θέμα τα κατορθώματα των Κλεφτών εναντίον του καθεστώτος των Τούρκων⁵⁸.

Μέσα από τα κλέφτικα τραγούδια επιδεικνύεται η αυτοθυσία, η λεβεντιά των ηρώων χωρίς να παρουσιάζονται ως υπεράνθρωποι. Κύριο χαρακτηριστικό των κλέφτικων τραγουδιών είναι η εξύμνηση της προσωπικής ελευθερίας και όχι μόνο της εθνικής. Τα κλέφτικα τραγούδια αναφέρονται σε ιστορικά γεγονότα, αλλά δεν περιλαμβάνουν ακριβή διήγηση, ούτε συγκεκριμένα πρόσωπα. Σχεδόν σε όλα τα δημοτικά κλέφτικα τραγούδια υπάρχει ο ζωντανός διάλογος μεταξύ προσώπων, όμως όταν δεν υπάρχει δεύτερο πρόσωπο, τότε εισάγεται μία άλλη φανταστική εικόνα, όπως για παράδειγμα ένα πουλί, ένα όπλο, μία κόρη έτσι ώστε να συνεχιστεί ο διάλογος. Οι στίχοι των κλέφτικων τραγουδιών ακολουθεί απλά μοτίβα. Κύριος σκοπός είναι η λεκτική αναπαράσταση με σαφήνεια ενός περιστατικού που περιγράφεται, ενώ η χρήση τοπωνυμίων κεντρίζει το διηγούμενο περιστατικό σε συγκεκριμένο χώρο. Εκείνη την εποχή τα κλέφτικα τραγούδια δεν ήταν ευρέως γνωστά, όμως σήμερα αποτελούν πολιτιστική κληρονομιά και σημαντικός φορέας της ελληνικής ταυτότητας⁵⁹.

Παρακάτω αναφέρονται κάποια από τα πιο ευρέως γνωστά κλέφτικα τραγούδια στον ελλαδικό χώρο:

⁵⁸Claude Fauriel, *Δημοτικά Τραγούδια της Σύγχρονης Ελλάδας* (Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε., 2002), σ. 69-70.

⁵⁹Βεριώνης Δημήτρης, «Το Κλέφτικο Τραγούδι και το Νεοελληνικό Κράτος», Σε: *Historical Quest* (Μάρτιος 2012) <https://www.historical-quest.com/arxeio/sygxroni-istoria/255-kleftiko-tragoudi-kai-neoelliniko-kratos-h-sumboli-tou-kleftikou-tragoudiou-stin-sygekrotisi-tou-ellinikou-ethnous-kratous.html> (ημερομηνία προσπέλασης 09/09/2024).

5.1.1. «Τα κλεφτόπουλα»

Τα Κλεφτόπουλα είναι πελοποννησιακός καλαματιανός χορός, όπου πραγματοποιείται διάλογος ανάμεσα στον ήρωα και το τουφέκι του ευχαριστώντας το για τις μάχες που δίνει μαζί του κατά των Τούρκων.

*«Μάνα μου τα, μάνα μου
τα κλεφτόπουλα τρώνε
και τραγουδάνε, άιντε
πίνουν και γλεντάνε.*

*Μα ένα μικρό μα ένα μικρό
κλεφτόπουλο δεν τρώει,
δεν τραγουδάει, βάι
δεν πίνει δε γλεντάει.*

*Μόν' τ' άρματα,
μόν τ' άρματά του κοίταζε,
του τουφεκιού του λέει:*

*Γεια σου Κίτσο μου λεβέντη,
πόσες φορές, πόσες φορές
με γλίτωσες απ' των εχθρών
τα χέρια κι απ' των Τούρκων
τα μαχαίρια».*

5.1.2. «Ο Τάφος του Δήμου»

Το γεγονός που βασίζεται το τραγούδι είναι σπάνιο στην ιστορία των κλεφτών. Ο ήρωας του συγκεκριμένου τραγουδιού πεθαίνει από γηρατειά. Γύρω του έχει συγκεντρωθεί η οικογένεια και τα παλληκάρια του, αναφέροντάς τους τις τελευταίες του επιθυμίες. Το συγκεκριμένο τραγούδι είναι γνωστό και διαδεδομένο σε όλη την Ελλάδα σε διαφορετικές εκτελέσεις. Κύριο

στοιχείο του τραγουδιού είναι η απλότητα στη φαντασία και στη δύναμη των τελευταίων λέξεων του Κλέφτη⁶⁰.

Ο ήλιος εβασίλευε και ο Δήμος διατάζει:
«Σύρτε, παιδιά μου, στο νερό, ψωμί να φατ' απόψε.
Και συ, Λαμπράκη μ' ανεπιέ, κάθου εδώ κοντά μου.
Να! τ' άρματά μου φόρεσε, να είσαι καπετάνιος.
Και σεις, παιδιά μου, πάρετε το έρημο σπαθί μου,
Πράσινα κόψετε κλαδιά, στρώστε μου να καθίσω,
Και φέρτε τον πνευματικό να μ' εξομολογήσει,
Να τον ειπώ τα κρίματα όσα 'χω καμωμένα.
Τριάντα χρόνια' αρματολός, κι είκοσι έχω κλέφτης
Και τώρα μ' ήρθε θάνατος και θέλω ν' απεθάνω.
Κάμετε το κιβούρι μου πλατύ, ψηλό να γένει,
Να στέκ' ορθός να πολεμώ, και δίπλα να γεμίζω.
Κι από το μέρος το δεξί αφήστε παραθύρι,
Τα χελιδόνια να 'ρχονται, την άνοιξη να φέρουν,
Και τ' αηδόνια τον καλόν Μάη να με μαθαίνουν».

5.1.3. «Μαύρη ζωή που κάνουμε εμείς οι μαύροι κλέφτες»

Ένα από τα πιο γνωστά κλέφτικα τραγούδια που γράφτηκαν για τον εθνικοαπελευθερωτικό αγώνα. Το συγκεκριμένο τραγούδι αναφέρει την καθημερινή και φτωχή ζωή των κλεφτών και των αρματολών πάνω στα βουνά, αντιμετωπίζοντας παράλληλα τους στρατιώτες του Αλή Πασά.

⁶⁰Claude Fauriel, *Δημοτικά Τραγούδια της Σύγχρονης Ελλάδας*, σ. 166-167.

*«Μαύρη, μωρέ, πικρή ζωή που κάνουμε
Μαύρη ζωή που κάνουμε εμείς οι μαύροι κλέφτες, εμείς
οι μαύροι κλέφτες
Ποτέ, μωρέ, ποτέ μας δεν αλλάζουμε, ποτέ μας δεν αλλάζουμε
και δεν ασπροφορούμε
Όλη, μωρέ, όλη μερούλα πόλεμο
Όλη μερούλα πόλεμο το βράδυ καραούλι, το βράδυ καραούλι
Κοντά, μωρέ, κοντά, στα ξημερώματα
Κοντά στα ξημερώματα γυρίζω να πλαγιάσω, γυρίζω να πλαγιάσω
Το χε- μωρέ, το χέρι μου προσκέφαλο και το σπαθί μου στρώμα, και το σπαθί μου στρώμα
Το κα' μωρέ, καριοφίλι μ' αγκαλιά
Τι καριοφίλι μ' αγκαλιά σαν το παιδί την μάνα, σαν το παιδί τη μάνα».*

5.1.4. «Του Νικοτσάρα»

Το συγκεκριμένο τραγούδι είναι τσάμικο Θεσσαλίας. Ο Νίκος Τσάρας ή αλλιώς «Αητός του Ολύμπου» γεννήθηκε στην Ελασσόνα ή στα περίχωρα της. Με τη δολοφονία του πατέρα του, ο οποίος ήταν αρματωλός, κατατάχθηκε στην οικογένεια των Λαζαίων. Ο Νικοτσάρας ήταν καπετάνιος στην ομάδα αρματωλών του Λιβαδίου Ολύμπου και έμεινε στην ιστορία για την φιλοτιμία του και την αφιλοχρηματία του. Ως αρχηγός των Αρματωλών είχε εμπνεύσει τους Κλέφτες του με την αποφασιστικότητα και την ορμή του για τα σχέδια του κατά του κατακτητή⁶¹.

*«Τι έχουν της Ζίχνας τα βουνά και στέκουν μαραμένα;
Μήνα χαλάζι τα βαρεί, μήνα βαρύς χειμώνας;
Ουδέ χαλάζι τα βαρεί, ουδέ βαρύς χειμώνας,
ο Νικοτσάρας πολεμάει, με τρία βιλαέτια,
τη Ζίχνα και το Χάντακα, το έρημο το Πράβι.
Τρεις μέραις κάνει πόλεμο, τρεις μέρας και τρεις νύχτες,*

⁶¹ Claude Fauriel, *Δημοτικά Τραγούδια της Σύγχρονης Ελλάδας*, σ. 209-215.

*χωρίς ψωμί, χωρίς νερό, χωρίς ύπνο στο μάτι.
Χιόνι έτρωγαν, χιόνι έπιναν και τη φωτιά βαστούσαν».*

*«Τα παλληκάρια φώναζε 'ς τοις τέσσερες ο Νίκος.
«Ακούστε, παλληκάρια μου, λίγα κι' αντρειωμένα,
βάλτε τσελίκι 'ς την καρδιά και σίδερο 'ς τα πόδια,
κι' αφήστε τα τουφέκια σας και βγάλτε τα σπαθιά σας,
γυρούσι για να κάμωμε να φτάσωμε το Πράβι.»
Το δρόμο πήραν σύνταχα κ' έφτασαν 'ς το γιοφύρι,
ο Νίκος με το δαμασκίτην άλυσό του κόφτει,
φεύγουν οι Τούρκοι σαν τραγιά, πίσω το Πράβι αφήνουν»*

5.1.5. «Ένας αιτός περήφανος»

Σύμφωνα με τον σπουδαίο λαογράφο Νικόλαο Γ. Πολίτη, το παρακάτω κλέφτικο τραγούδι ανήκει στην κατηγορία των αλληγορικών. Συγκεκριμένα, παρατηρείται ταύτιση μεταξύ του περήφανου αετού με τον γενναίο λεβέντη, ο οποίος πολεμάει τον εχθρό μέσα από τις αντίξοες συνθήκες του χειμώνα χωρίς να δειλιάζει και να εγκαταλείψει τον αγώνα⁶².

*«Ένας αιτός περήφανος, ένας αιτός λεβέντης
από την περηφάνια του κι από τη λεβεντιά του,
δεν πάει τα κατώμερα να καλοξεχειμάσει,
μόν' μένει απάνω στα βουνά, ψηλά στα κορφοβούνια.
Κι έριξε χιόνια στα βουνά και κρούσταλλα στους κάμπους,
εμάργωσαν τα νύχια του κι επέσαν τα φτερά του.
Κι αγνάντιο βγήκε κι έκατσε, σ' ένα ψηλό λιθάρι,
και με τον ήλιο μάλωνε και με τον ήλιο λέει:*

⁶²Τρύφωνας Τζασής, «Τα Κλέφτικα Τραγούδια», *Schoolpress* (Ιούλιος, 2021) <https://schoolpress.sch.gr/sxolikospalmos/files/2021/07/Τα-κλέφτικα-Δημοτικά-Τραγούδια.pdf> (ημερομηνία προσπέλασης 19/09/2024).

*«Ήλιε, για δε βαρείς κι εδώ σ' τούτη την αποσκιούρα,
να λιώσουνε τα κρούσταλλα, να λιώσουνε τα χιόνια,»
να γίνει μια άνοιξη καλή, να γίνει καλοκαίρι,
να ζεσταθούν τα νύχια μου, να γιάνουν τα φτερά μου,
να 'ρθούνε τ' άλλα τα πουλιά και τ' άλλα μου τ' αδέρφια».*

5.1.6. «Της νύχτας οι αρματολοί»

Το ακόλουθο τραγούδι αναφέρεται στην καθημερινή ζωή των κλεφτών και των αρματολών πάνω στα βουνά. Οι ίδιοι επέλεξαν να ζήσουν μία καλύτερη ζωή πάνω στα βουνά μακριά από τον τουρκικό ζυγό. Μέσα από τη διατύπωση των στίχων παρατηρείται η αλλαγή της συνείδησης των κλεφτών για τις δράσεις τους, αποφασίζοντας να βοηθήσουν τους συμπατριώτες τους απελευθερώνοντάς τους από τη σκλαβιά και οδηγώντας τους στον κάμπο για χάρη των αιχμαλώτων και των γυναικών που έμειναν χήρες⁶³.

*«Της νύχτας οι αρματολοί και της αυγής οι κλέφτες
ολονυχτίς κουρσεύανε και τες αυγές κοιμώνται,
Κοιμώνται στα δασά κλαριά και στους παχιούς τους ίσκιους.
Είχαν αρνιά και ψήνανε, κριάρια σουβλισμένα,
μα είχαν κι ένα γλυκό κρασί, που πίν' ν τα παλικάρια.
Κι ένας τον άλλο έλεγαν, κι ένας τον άλλον λέει:
«Καλά τρώμε και πίνουμε και λιανοτραγουδάμε,
δεν κάνουμε κι ένα καλό, καλό για την ψυχή μας;
-ο κόσμος φκιάνουν εκκλησιές, φκιάνουν και μοναστήρια.*

⁶³ Τζατσής Τρύφωνας, «Τα Κλέφτικα Τραγούδια», *Schoolpress* (Ιούλιος, 2021)
<https://schoolpress.sch.gr/sxolikospalmos/files/2021/07/Τα-κλέφτικα-Δημοτικά-Τραγούδια.pdf> (ημερομηνία προσπέλασης 19/09/2024).

*Να πάμε να φυλάζουμε στις Τρίχας το γεφύρι
που θα περάσει ο βόιβοντας με τους αλυσωμένους
να κόψουμε τους άλυσους να βγουν οι σκλαβωμένοι,
να βγει της χήρας το παιδί, π' άλλο παιδί δεν έχει,
π' αυτή το 'χει μονάκριβο στον κόσμο ζακουσμένο».*

5.1.7. «Κατσαντώνης»

Ο Κατσαντώνης είναι Κλέφτικο τσάμικο της Ηπείρου και γράφτηκε για τον Αντώνη Σαρακατσάνο, ο οποίος ήταν από τους πρώτους που οργάνωσαν και δίδαξαν τον κλεφτοπόλεμο. Ο ίδιος αρνήθηκε να ενταχθεί στο ρωσικό στρατό και επέλεξε να πολεμήσει στα Άγραφα και αργότερα στο πλευρό του Κολοκοτρώνη. Ο αποχαιρετισμός της φύσης συνοδεύεται από παράκληση προς τα βουνά να μην αποκαλύψουν τον τρόπο της σύλληψης του Κατσαντώνη από τους Τούρκους⁶⁴.

*«Ωχ, ν-έχετε γεια, γεια ψηλά βουνά
και σεις κοντές ραχούλες, ραχούλες,
γεια σου Κατσαντώνη μου,
και σεις κοντές ραχούλες, ραχούλες,
γεια σου καπετάνιε μου.
Και σεις Τζουμέρκα κι Άγραφα, παλικαριών λημέρια.
Μην πείτε πως με πιάσανε, με προδοσιά, με δόλο,
αρρωστημένο μ' ήυρανε, ζαρμάτωτον στο στρώμα».*

⁶⁴Νικόλαος Γ. Νικόλαος, *Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*, (Αθήνα: Ε.Γ. Βαγιονάκης, 1969), σ. 72-74.

4.1.8. «Παιδιά της Σαμαρίνας»

Η Σαμαρίνα, το ιστορικό βλαχοχώρι των Γρεβενών, έδωσε στον αγώνα εκατόν είκοσι παλικάρια για την έξοδο των συμπατριωτών τους, όπου και διακρίθηκαν για τη λεβεντιά τους κατά την πολιορκία του Μεσολογγίου και ενέπνευσαν τους στίχους του τραγουδιού. Συγκεκριμένα, ο αρχηγός των παλληκαριών Μίχος Φλώρος, λίγο πριν ξεψυχήσει άφησε τα λόγια του τραγουδιού ως τελευταία του κληρονομιά. Οι συναγωνιστές του έγραψαν τους στίχους του τραγουδιού πάνω στις φουστανέλες τους για να μην τους ξεχάσουν⁶⁵.

*«Εσείς, μωρέ, παιδιά κλεφτόπουλα,
παιδιά της Σαμαρίνας, μωρέ, παιδιά καημένα,
παιδιά της Σαμαρίνας, κι ας είστε λερωμένα.
Κι αν πάτε απάνω στα βουνά κατά τη Σαμαρίνα,
[ντουφέκια να μη ρίξετε, τραγούδια να μην πείτε],
κι αν σας ρωτήσει η μάνα μου κι η δόλια η αδερφή μου,
μην πείτε πως σκοτώθηκα, πως είμαι σκοτωμένος,
[μόν' πείτε πως παντρεύτηκα, πως είμαι παντρεμένος,
πήρα την πλάκα πεθερά, τη μαύρη γης γυναίκα]».*

⁶⁵Παναγιώτης Λάλας, «Ποια ήταν τα Παιδιά της Σαμαρίνας», *Πολίτης* (Απρίλιος, 2021) <https://www.politischios.gr/parembaseis/poia-etan-ta-paidia-tes-samarinas> (ημερομηνία προσπέλασης 19/09/2024).

5.2. Φαναριώτικα Τραγούδια

Τα Φαναριώτικα Τραγούδια δημιουργήθηκαν κατά τον 18^ο αιώνα έως και τα μέσα του 19^{ου} αιώνα στην Κωνσταντινούπολη και στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες αποτελώντας μία καλλιτεχνική έκφραση. Οι λαμπαδάριοι, οι πρωτοψάλτες και άλλοι μουσικοδιδάσκαλοι υπήρξαν οι κύριοι φορείς των φαναριώτικων τραγουδιών, όπου κατέγραφαν τη μελωδία σε βυζαντινή μουσική σημειογραφία. Οι Φαναριώτες ήταν συνθέτες και μουσικοί οι οποίοι κατάγονταν ή κατοικούσαν στη συνοικία Φανάρι της Πόλης⁶⁶.

Τα φαναριώτικα τραγούδια δίνουν μεγαλύτερη έμφαση στον στίχο σε σχέση με τη μουσική. Σε κάθε τραγούδι η έκταση των στίχων μπορεί να φτάσει μέχρι και τους είκοσι. Τα περισσότερα φαναριώτικα τραγούδια είναι ερωτικά, υπάρχουν όμως και κάποια άλλα που είναι πατριωτικά, εθνικά με το στοιχείο του αινίγματος. Σημαντικό στοιχείο στη μελοποίηση των φαναριώτικων τραγουδιών είναι η χρήση των μακαμιών, εξίσου για αυτό τον λόγο παρατηρείται η ποικιλία του τροπικού συστήματος. Επίσης στα υψηλότερα μέρη της παράταξης του μακαμιού υπάρχει η μελωδική κορύφωση ή αλλιώς όπως ονομαζόταν εκείνη την εποχή το μέϊαν⁶⁷.

Από εκείνη την περίοδο είχαν εντοπιστεί 429 χειρόγραφα φαναριώτικων τραγουδιών σε βυζαντινή παρασημαντική. Επίσης, τα φαναριώτικα τραγούδια ακολουθούν τους κανόνες της οθωμανικής μουσικής θεωρίας, κυρίως στα πλαίσια της μεταβυζαντινής μουσικής γραφής. Ο μεγάλος εισηγητής των φαναριώτικων τραγουδιών ήταν ο Πέτρος Πελοποννήσιος, ο οποίος συνέθεσε τα περισσότερα τραγούδια. Ο ίδιος διαπρέπει για την ποσότητα, την ποιότητα και την ποικιλία στη χρήση των ήχων μέσα από τα έργα του⁶⁸.

Μετά την ελληνική επανάσταση η αναπαραγωγή του φαναριώτικου τραγουδιού είχε μειωθεί σε μεγάλο βαθμό. Άλλοι γνωστοί μουσικοσυνθέτες φαναριώτικων τραγουδιών είναι ο Ιωάννης Πρωτοψάλτης, ο Ιάκωβος Πρωτοψάλτης, ο Πέτρος Βυζάντιος, ο Γρηγόριος Πρωτοψάλτης, ο

⁶⁶ Κυριάκος Καλαϊτζίδης, «Λόγια Μουσική της Πόλης: Φαναριώτικα Τραγούδια», *Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων Τμήμα Μουσικών Σπουδών* (Ιανουάριος, 2024) http://eclass.music.uoi.gr/modules/document/file.php/TLPM331/Λόγια%20Μουσική%20Av_10.pdf (ημερομηνία προσπέλασης 10/09/2024).

⁶⁷ Ο. π., (ημερομηνία προσπέλασης 10/09/2024).

⁶⁸ Ο. π., (ημερομηνία προσπέλασης 10/09/2024).

Νικηφόρος Καντουνιάρης, ο Ιωάννης Κονιδάρης, ο Παναγιώτης Πελοπίδης και ο Ιωάννης Πελοπίδης⁶⁹.

Παρακάτω, γίνεται αναφορά επιλεγμένων φαναριώτικων τραγουδιών με βάση τη διπλωματική εργασία του Αλέξανδρου Παπαγεωργόπουλου, *Η Μουσική των Φαναριωτών: Μουσικολογικές και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις*. Η έρευνα αυτή είχε ως στόχο τον εντοπισμό φαναριώτικων τραγουδιών επαναστατικού περιεχομένου. Ο ίδιος αναφέρει στη διπλωματική του εργασία ότι τα κομμάτια αυτά είναι από σωζόμενα από τον Χειρόγραφο Κώδικα ΒΚΨ 19/173 στο Αρχείο του Γρηγορίου Πρωτοψάλτου χρονολογημένο από το 1800, τον Κώδικα Ιεράς Μητρόπολης Ιασίου 129 το 1816.

5.2.1. Κώδικας ΒΚΨ 19/173: «Μέσα σὲ ἀρκετὸν καιρὸν...»

Το πιο κάτω τραγούδι χρονολογείται περίπου το 1800 και χωρίζεται σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη ενότητα δίνεται αναφορά μεταξύ δύο φανταστικών προσώπων, του τόπου και του δέντρου. Στη δεύτερη ενότητα εμφανίζεται το στοιχείο του ανέμου και η δύναμή του να προκαλεί τρομερές αντίξοες συνθήκες, όμως στην τελευταία ενότητα αναφέρεται στην αγάπη για την πατρίδα, η οποία έχει ριζωθεί βαθιά μέσα στα χώματα και δεν μπορεί να χαθεί⁷⁰.

*«Μέσα σὲ ἀρκετὸν καιρὸν, σὲ μέρος πολλὰ δροσερόν,
ἔφθασε δένδρον νὰ φανεῖ με μικρὴ ρίζα καὶ λιανή.
Κι ὁ τόπος ἦτον δεκτικὸς καὶ εἰς τὸ δένδρον στερκτικὸς
καὶ τό 'καμε νὰ ὑψωθεῖ, με ρίζες νὰ δυναμωθεῖ,
στὸ βάθος νὰ στερεωθεῖ καὶ με κλαδιὰ νὰ ζαπλωθεῖ
καὶ νὰ φουντώσει ἡ κορφή με καταπράσινη μορφή.
Μ' αφοῦ τὸ εἶδαν σὲ ἀκμὴν καὶ εἰς παρόμοιαν ὄρμην,*

⁶⁹ Αλέξανδρος Παπαγεωργόπουλος, *Η Μουσική των Φαναριωτών: Μουσικολογικές και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις* (Θεσσαλονίκη, 2021) σ. 19-20.

⁷⁰ Ο. π., σ. 61-62.

οί άνεμοι άδημονοῦν καὶ γιὰ τὸ ὕψος τοῦ φθονοῦν
καὶ ἄρχισαν νὰ τὸ μισοῦν καὶ ἀπὸ παντοῦ νὰ τὸ φουσοῦν
μ' άνεμοστρόφιλα σκληρὰ καὶ σαγανάκια αὐστηρὰ,
πλὴν νὰ γκρεμνίσει δὲν μπορεῖ, μόνον σὲ ὕψος προχωρεῖ
κι εἰς κάθε τους καταδρομὴ μάλιστ' αὐξάνει μὲ ὀρμὴ.
Λοιπὸν, ὧ άνεμοι τρελοί, κανένα δὲν σᾶς ὠφελεῖ,
γιατ' ἐριζώθη δυνατὰ καὶ ἔτσι δὲν παίρνει ἀπ' αὐτὰ
καὶ μιὰ ἀδύνατη φωτιὰ φοβεῖτ', ἀπὸ φουσηματιὰ
με φλόγα σὰν κατασταθεῖ· ἀπλώνει κι ὄχι νὰ χαθεῖ».

5.2.2. Κώδικας ΒΚΨ 19/173: «Ὅ,τι κι ἂν ἐπιθυμήσει...»

Το ἀκόλουθο κομμάτι μιλάει γιὰ τὴ ματαιότητα ενός ἀνθρώπου ὅπου μὲ τους κόπους καιτὶς στερήσεις που περνάει, προσπαθεῖ νὰ ἀποκτήσει κάτι γιὰ τον ἴδιο. Ἡ ἀναφορὰ αὐτὴ παραπέμπεται στὶς ἀθλίες καὶ ἀντίξοες συνθήκες που ζούσε ὁ ἐλληνικὸς λαὸς ὑπὸ τὰ χρόνια τοῦ τουρκικοῦ ζυγού, οἱ ὁποῖοι καθόριζαν τὶς ζωές των ἀνθρώπων⁷¹.

«Ὅ,τι κι ἂν ἐπιθυμήσει κάθε ἕνας ν' ἀποκτήσει,
θέλει κόπους καὶ φροντίδες μὲ ἀμφίβολες ἐλπίδες.
Πρέπει γιὰ νὰ ὑποφέρει ὅσα βάσανα κι ἂν ζεῖρει,
πάντοτε νὰ παραδέρνει, δίχως τίποτε νὰ παίρνει.
Ὅμως ὅταν εὐτυχήσει καὶ ἡ τύχη τὸν χαρίσει
τὸ καλὸν ποὺ τὴν ζητοῦσε καὶ τὴν ἐπαρακαλοῦσε,

⁷¹ Παπαγεωργόπουλος, *Ἡ Μουσικὴ των Φαναριωτῶν: Μουσικολογικὲς καὶ Ἑρμηνευτικὲς Προσεγγίσεις*, σ. 73.

τότε δὰ θὲ νὰ κοιτάζει πράγματα ποὺ νὰ τρομάζει·
τότε ὄλα περισσεύουν καὶ ἀλύπητα παιδεύουν.
Οἱ καημοὶ διπλασιάζουν, παντελῶς δὲν ἡσυχάζουν
ἀπὸ τὸ νὰ καταφθείρουν, συλλογὲς νὰ διεγείρουν.
Δὲν εὐφραίνεται πὼς ἔχει, μόνον στερεμὸν παντέχει
καὶ ὁ φόβος δὲν ἀφήνει αἷμα στὴν καρδιὰ νὰ μείνει.
Νὰ ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων, ἄθλιος μὲ κάθε τρόπον·
ὅταν δυστυχεῖ, λυπεῖται, κι ὅταν εὐτυχεῖ, φοβεῖται.
Τόσον δὲν εἶν' ν' ἀποτύχει ὅ,τ' ἐλπίζει ἀπ' τὴν τύχη,
ὅσο εἶν' γιὰ νὰ κτικιάσει ὅταν λάβει καὶ τὸ χάσει».

5.2.3. Κώδικας ΒΚΨ 19/173: «Ποτὲ κανεὶς ἄς μὴν εἰπεῖ...»

Το παρὸν κομμάτι αναφέρεται στις λύπες του ἀνθρώπου που συμβαίνουν στη ζωὴ του, ἀλλὰ με τὴν αισιοδοξία καὶ με τὴ θετικὴ σκέψη ἡ τύχη του μπορεῖ νὰ ανατραπεῖ καὶ νὰ οδεύει με τὴν αισιοδοξία στον ἐρχομὸ τῆς καλοτυχίας. Με τὴ χρῆση τῆς μεταφορᾶς στους στίχους παραπέμπεται στη λύπη καὶ στον ἀπελπισμὸ τῶν Ελλήνων κατὰ τὴν περίοδο τῆς σκλαβιάς γιὰ τὴν κατάντια τῆς ζωῆς τους. Ὅμως με τὸ σθένος καὶ τὴν προσπάθεια ὄλα μποροῦν νὰ ἀλλάξουν ὀδηγώντας τους πρὸς τὴν ἐλευθερία⁷².

«Ποτὲ κανεὶς ἄς μὴν εἰπεῖ πὼς πάντοτε θὰ τὸν λυπεῖ
κι ὄλο θὰ τὸν παιδεύει ὅ,τι κι ἂν τὸν συνέβει.
Ἐκεῖ τινὰς ποὺ δὲν θαρρεῖ μὴτε ἐλπίζει νὰ χαρεῖ,
ἀκολουθεῖ νὰ γένει αἰτία νὰ εὐφραίνει.

⁷² Παπαγεωργόπουλος, *Ἡ Μουσικὴ τῶν Φαναριωτῶν: Μουσικολογικὲς καὶ Ἑρμηνευτικὲς Προσεγγίσεις*, σ. 85.

Πολλές φορές, σὲ βυθισμὸν τῆς λύπης καὶ συλλογισμὸν,
καιρὸν ποσῶς δὲν χάνει κι ἔλεος τύχης φθάνει,
καθὼς καὶ κατὰ τὸ παρόν, μὲ πρόσωπόν της ἰλαρόν,
ἀπὸ βασάνων πλῆθος μ' ἔβγαλε κι ἀπὸ βύθος.
Καὶ εἰς καιρὸν ἀπελπισμοῦ καὶ φοβεροῦ ἀφανισμοῦ
θέλησε νὰ γελάσει κι ὅλα αὐτὰ νὰ παύσει,
γιατὶ ποτὲ δὲν ἤμποροῦν τὰ πράγματα νὰ προχωροῦν
μὲ ἐναντίον δρόμον στῆς φύσεως τὸν νόμον.
Ἡ νύκτα λάμπειν καρτερεῖ, γαλήνην οἱ κακοὶ καιροὶ
καὶ ὁ χειμῶνας φέρει ἄνοιξιν, καλοκαίρι.
Ἔχει λοιπὸν μεταβολὴν κι ἡ λύπη εἰς χαρὰν πολλήν,
κι ἄς μὴ μικροψυχῆσει τινὰς ἂν δυστυχήσει».

5.2.4. Κώδ. Ι. Μητρόπολης Ιασίου 129: «Ὦχ ζωὴ μου! τί ζωὴ μου;...»

Το ακόλουθο τραγούδι αναφέρεται στην τραγική στιγμή που κάποιος θα πρέπει να συναντήσει αντιμέτωπος τον θάνατο, όμως στην πορεία στρέφεται στις γλυκιές απολαύσεις της ζωής έτσι ώστε να τον αποδεχτεί με πιο στωική στάση⁷³.

«Ὦχ ζωὴ μου! τί ζωὴ μου;
τί στενάζω θλιβερά;
Τοῦτο νέον δὲν εἶν' πλέον·
θὰ πεθάνω μιὰ φορά.
Ὅσον ὅμως νὰ 'ρθ' ὁ νόμος

⁷³ Παπαγεωργόπουλος, *Η Μουσική των Φαναριωτών: Μουσικολογικές και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις*, σ. 67-68.

του θανάτου ὁ πικρός,
ἄς πηδήξω, ν' ἀποδείξω
πὼς δὲν εἶμ' ἐγὼ νεκρός.
Λέγε, λύρα, πρὶν ἢ μοίρα
μᾶς προφθασ' ἢ σκοτεινή,
νὰ χαροῦμε ὅσο ζοῦμε
τὴ γλυκιά σου τὴ φωνή.
Βάκχε, χύνε· φίλε, πίνε,
πίνε, λέγω ρουφηστὰ
ὡς τὸν πάτο τὸ γεμάτο
τὸ ποτήρι σου σωστά.
Κι ὅταν θέλει, δὲν μᾶς μέλει,
καὶ ὁ Χάρος ἄς ἐρθεῖ,
καὶ τὸ σῶμα μέσ' στὸ χῶμα,
μέσ' στὸν τάφον ἄς συρθεῖ.».

5.2.5. Κώδ. I. Μητρόπολης Ιασίου 129: «Ἄπ' τὴν πλόσκα φέρτε, φίλοι,...»

Το πιο κάτω κομμάτι δεν είναι επαναστατικού περιεχομένου, αλλά έχει να κάνει με το συμπόσιο μιας παρέας με γεύση χιούμορ και σάτιρας. Ο πρωταγωνιστής του τραγουδιού εξυμνεί το κρασί παρομοιάζοντας το ως την υπέρτατη ἡδονή του ανθρώπου. Ὅπως προαναφέρθηκε στο ίδιο κεφάλαιο, τα φαναριώτικα τραγούδια δεν είχαν μόνο επαναστατικό περιεχόμενο ὅπως τα περισσότερα κλέφτικα, αλλά επίσης περιλάμβαναν θεματολογίες για τον έρωτα, την αγάπη και γενικά την καθημερινή ζωή⁷⁴.

⁷⁴ Παπαγεωργόπουλος, *Η Μουσική των Φαναριωτών: Μουσικολογικές και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις*, σ. 81-82.

«Ἄπ' τὴν πλόσκα φέρτε, φίλοι, νὰ ρουφήξω μὲ τὰ χεῖλη

ἀπ' τὴν πλόσκα τὸ κρασί,

γιὰ ν' ἀκούσω ν' ἀρχινήσει, σὰν ἀηδὸνι νὰ λαλήσει,

τὸ κλοῦ κλοῦ κλοῦ φισιισινί.

Ὁ κλοῦ κλοῦ τῆς πλόσκακ κρότος εἶναι, λέγουν, ἦχος πρῶτος

οἱ τεχνίτες μουσικοί,

καὶ τὸ φισιισινί τῆς τ' ἄλλο εἶν' τὸ ἴσο τὸ μεγάλο,

ὅπου ψάλλ' ἢ ψαλτικὴ.

Τοῦ Ἀμφίωνα τὰ μέλη κι οἱ ρυθμοὶ τοῦ Κουκουζέλη

στοῦ κλοῦ κλοῦ κλοῦ τὴν φωνὴ

ὄλα, ὄλ' ἄς σιωπήσουν, νὰ μὴ τύχει νὰ λαλήσουν,

ὄτ' εἶν' δίχως ἡδονή.

Καὶ αὐτὴ ἡ καλομοῖρα τοῦ Ἀπόλλωνα ἡ λύρα,

ποῦ στὸν Ὀλυμπο λαλεῖ,

ἄς τσακίσει τὸ δοξάρι μπρὸς στοῦ φισιισινί τὴ χάρη

καὶ ἄς μὴν παραλαλεῖ».

5.3.Θούριοι της Κρήτης

Η Επανάσταση στην Κρήτη ξεκίνησε τον Απρίλιο του 1821. Με τον ξεσηκωμό στον αγώνα και τις θυσίες των Κρητικών κατά την περίοδο της επανάστασης, δημιουργήθηκαν και διαδόθηκαν από στόμα σε στόμα τα πολύστιχα ηρωικά άσματα. Οι δημιουργοί αυτών των τραγουδιών ήταν απλοί, φτωχοί και αγράμματοι άνθρωποι, όμως ήταν ταλαντούχοι στην ποιητική και προφορική διάδοση των γεγονότων της εποχής. Το περιεχόμενο των κρητικών ασμάτων αναφέρεται για τις μάχες που έδιναν οι Κρητικοί εντός αλλά και εκτός του νησιού⁷⁵.

Στα τέλη του 19^{ου} αιώνα τα συγκεκριμένα άσματα καταγράφηκαν και εκδόθηκαν αρχικά σε συλλογές που περιείχαν μόνο με τους στίχους. Ο Ρεθύμνιος Παύλος Γ. Βλαστός (1836-1926) είχε την ικανότητα να καταγράφει οποιαδήποτε μελωδία άκουγε σε βυζαντινή παρασημαντική. Χάρη σε αυτόν, οι μελωδίες των Κρητικών ασμάτων βρίσκονται σωζόμενες στον Ιστορικό Σύλλογο Κρήτης στα Χανιά. Η Συλλογή του περιλαμβάνει συνολικά 128 τόμους, όπου οι 33 είναι έντυπης μορφής και οι υπόλοιποι 95 χειρόγραφης μορφής. Τα Κρητικά Θούρια περιλαμβάνονται στο Χειρόγραφο 15 της Συλλογής του Παύλου Γ. Βλαστού, τα οποία χωρίζονται στις εξής τέσσερις ενότητες:

- i. Ενότητα Α': Η συγκεκριμένη ενότητα φέρει τον τίτλο " «*Μάχες Γηγενών*» και αριθμεί 45 άσματα. Η θεματολογία των ασμάτων αναφέρεται στις μάχες που έγιναν στην Κρήτη από τους ντόπιους.
- ii. Ενότητα Β': Τιτλοφορείται ως «*Μάχες Ελλαδιτών εθελοντών στην Κρήτη*» και περιλαμβάνει 6 άσματα. Η θεματολογία των 6 αυτών ασμάτων περιγράφει τις μάχες που δόθηκαν εντός της Κρήτης από τους κρητικούς αγωνιστές έχοντας όμως στο πλευρό τους συμπατριώτες τους και από άλλα μέρη της Ελλάδας
- iii. Ενότητα Γ': Επιγράφεται ως «*Μάχες Κρητών εθελοντών εκτός Κρήτης*» συμπεριλαμβανομένου μόνον 4 ασμάτων, αναφέροντας τις μάχες που έδωσαν οι κρητικοί στο πλευρό των υπολοίπων Ελλήνων.
- iv. Ενότητα Δ': Φέρει την επικεφαλίδα «*Το άδοξο τέλος της επανάστασης και οι συνέπειες της*». Η ενότητα αυτή περιέχει 3 άσματα τα οποία αναφέρονται για τα τραγικά αποτελέσματα της Κρήτης με την ένταξη των ντόπιων συναγωνιστών στην επανάσταση.

⁷⁵Ανδρέας Αθ. Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Άρματα - Ιστορικά Άσματα (1821-1830)* (Ηράκλειο: Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, 2022), σ. 35.

Συγκεκριμένα μετά την πρώτη φάση ανακήρυξης της επανάστασης οι Κρητικοί ενημερώθηκαν ότι το νησί τους βρίσκεται ακόμη υπό τον ζυγό των Τούρκων και των Αιγυπτίων⁷⁶.

Σύμφωνα με το ιστορικό αρχείο, ο Παύλος Γ Βλαστός ακολουθούσε το δικό του σύστημα ορθογραφίας και γραμματικής των ποιητικών κειμένων για αυτό τον λόγο έγιναν κάποιες αλλαγές, έτσι ώστε η μελέτη και η ανάγνωση τους να είναι πιο εύληπτη στους αναγνώστες. Δεν έγιναν μεγάλες αλλαγές, κυρίως διατηρήθηκε το πολυτονικό σύστημα γραφής του συλλογέα. Επίσης παρατηρήθηκε ότι στη βυζαντινή παρασημαντική υπάρχουν κάποιες διαφορές σε σχέση με αυτό που χρησιμοποιείται σήμερα λόγω του ότι εκείνη την περίοδο δεν υπήρχαν συγκεκριμένοι κανόνες.

Η διαδικασία της συγκέντρωσης των ασμάτων ήταν διαφορετική κάθε φορά. Μερικά από αυτά συλλέχτηκαν από τον ίδιο όταν περιόδευσε σε διάφορες περιοχές της Κρήτης. Δεν λησμονούσε ποτέ να καταγράφει στο τέλος του ποιήματος το όνομα και την επαρχία του ανθρώπου που του έδωσε τις πληροφορίες. Στο ιστορικό αρχείο αναφέρεται ότι ο Παύλος Βλαστός συγκέντρωνε τα κρητικά άσματα μέσω επιστολών, αλλά και ο ίδιος ταξίδευε σε διάφορα μέρη της Κρήτης για να συλλέξει πληροφορίες από συναγωνιστές των ντόπιων που πολέμησαν κατά τη διάρκεια της επανάστασης, οι οποίοι βρίσκονταν ακόμη εν ζωή. Υπάρχουν επίσης αρκετά άσματα που του παραχώρησαν προσωρινά συγγραφείς από διάφορες συλλογές δημοτικών τραγουδιών της εποχής εκείνης. Γενικά, ο Παύλος Γ. Βλαστός είχε στην παρουσία του μία ολοκληρωμένη εικόνα των κρητικών ασμάτων. Δεν σταματούσε μόνο στην αναφορά των πηγών του, καθώς επίσης κατέγραφε διευκρινίσεις ιστορικού περιεχομένου για τις καταστάσεις της εποχής, τις μάχες και τους ήρωες για να αναδείξει το περιεχόμενο και την ποιότητα του άσματος. Σε αυτό συνέβαλε το γεγονός πως ο Παύλος Γ. Βλαστός κατέγραψε τα άσματα κατά την περίοδο του 1821-1830 πολύ αργότερα από την ημερομηνία στην οποία αναφέρονται, για τον λόγο ότι ήθελε περισσότερο χρόνο για να χρησιμοποιήσει επιπλέον υλικό στις καταγραφές του⁷⁷.

⁷⁶Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Άσματα - Ιστορικά Άσματα (1821-1830)*, σ. 48-50.

⁷⁷Ο. π., σ. 44-45

Στην παρούσα ενότητα αναφέρονται τέσσερις Θούριοι της Κρήτης, συγκεκριμένα ένας από κάθε ενότητα του αρχείου που προαναφέρθηκαν προηγουμένως, λαμβάνοντας μία ιδέα για τα μουσικά και επαναστατικά δεδομένα εκείνης της εποχής.

5.3.1. «Ο θάνατος τοῦ ἥρωος Γεωργίου Τσελεπή Δασκαλάκη τῆ 6 Δεκεμβρίου 1821»

Στην πρώτη ενότητα των Κρητικών Θουρίων περιλαμβάνεται «*Ο θάνατος τοῦ ἥρωος Γεωργίου Τσελεπή Δασκαλάκη τῆ 6 Δεκεμβρίου 1821*», ένα ἄσμα που αποτελείται από 46 στίχους με δίσημες καταλήξεις. Ο Γεώργιος Τσελεπής Δασκαλάκης γεννήθηκε στην Ανόπολη των Σφακίων. Στις 17 Ιουνίου 1821, την περίοδο της αρχής της ελληνικής επανάστασης ήταν ένας από τους πρώτους αγωνιστές που ὑψωσαν την ελληνική σημαία. Αρχικά, μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία και αργότερα επέστρεψε στην Κρήτη ως επικεφαλής μιας ομάδας αγωνιστών που είχε συγκεντρώσει στη Σάμο. Στη συνέχεια, πολέμησε στον Αποκόρωνα και ηγήθηκε της επίθεσης εναντίον των μουσουλμάνων του Σελίνου⁷⁸.

Στους πρώτους στίχους του Θούριου του Τσελεπή περιγράφεται η μεγάλη του ανδρεία και το θάρρος που κατείχε για να πολεμήσει τους Τούρκους. Στην Κάντανο, ένα μικρό χωριό των Χανίων ο Τσελεπής κυνήγησε τους Τούρκους μέχρι το τζαμί, όμως κατά τη διάρκεια της επιχείρησης σκοτώθηκε από τον Αλή με το τουφέκι. Στα τελευταία του λόγια προστάζει τους συναγωνιστές του να τον θάψουν στο φρούριο των Σφακίων που βρισκόταν στο λόφο Καστέλι, καθώς επίσης τους ενθαρρύνει να πολεμήσουν τους Τούρκους μέχρι τέλους στέλνοντάς τους πίσω στην Κόκκινη Μηλιά. Προς το τέλος του Θούριου η αισιοδοξία που καταγραφόταν στους πρώτους στίχους μετατρέπεται σε θλίψη και μοιρολόι όπου με τον θάνατο του Τσελεπή οι σύντροφοί του, η μητέρα του και η σύζυγος του θρηνούν για το χαμό του Κρητικού ἥρωα⁷⁹.

⁷⁸ Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Ἄρματα - Ιστορικά Ἄσματα (1821-1830)*, σ. 115.

⁷⁹ Ο. π., σ. 115-116.

«Ἄνθρωπος πού συνήθισεν ἐχθρούς νά μή φοβᾶται,
Χάρο δέν συλλογίζεται, θάνατο δέν θυμᾶται.
Ὁ πόλεμος θέλει ἀντρεία, 'πιδεξιοσύνη, θάρρος,
καί ἡ ἀντρεία θέλει καρδιά νά τή φοβᾶτ' ὁ Χάρος.
Τέθιοι καρδιά 'χε ὁ Τσελεπής καί τέθιοι γενναιότη,
ἦτο καμάρι τῆς ἀντρείας, ξεχωριστός 'ς τήν νιότη.
Στό Σέλινον ἀνέβηκε Τουρκιά νά πολεμήση,
μέ Λευθεριά τόν τόπο του ἤθελε νά τιμήση.
Στή Κάντανο ζεπέζεψε κι ἔκαμε το γιουρούσι,
κι οἱ Τοῦρκοι πᾶνε 'ς τό τζαμί τρεχάτοι νά κλεισοῦσι.
Μά ἕναν πῆδον ἔπαιξε 'ς τό δῶμ' ἀπάνω ἀνέβη,
κι οἱ Χριστιανοί τοῦ φώναξαν γλήγορα νά κατέβη.
Ψηλή τρομάρα ἔπιασεν εἰς τό τζαμί τ' ἀσκέρι,
πού τό πολέμα ὁ Τσελεπής ἀπ' ὄλ' αὐτά τά μέρη.
Καί σέρνει τή μαχαῖρα του τό δῶμα νά τρυπήση,
νά δώσ' εἰς τό τζαμί φωθιά κι ολους νά τση κεντήση.
Τοῦ Ζουναλάκη' τοῦ μικροῦ τοῦ στέκει το τουφέκι,
καί σάν παιχνιώτης 'ζάμωσε τοῦ Τσελεπῆ ἐς τόν μπέτη.
Στό μπέτη τήν ἐζάμωσε 'ς τήν πλάτη τοῦ τή βάνει,
καί τότε δα' ὁ Τσελεπής, ἐφώναξεν, - ἀμάνι! –
Μά μ' ἕνα πῆδον ἔπεσε κι εἰς τό σοκάκι τρέχει,
πόνοι δρυμοί τόν σφάζουνε κιανεῖς δέν τό κατέχει. –
Σηκώσ' ἀπάνω Τσελεπή νά κάμωμε γιουρούσι,

μα τώρα θα πορίσουνε πού τό τζαμί οί Τουρκοί.
Κι άπής τόν έσηκώσανε τοῦ Σούλα παραγγέρνει, -
Νά 'πᾶτε νά μέ θάψετε 'ς το Σφακιανό Καστέλλι.
Τσή Τουρκούς να σκοτώνετε ἕνας μην άπομείνει
κι ἄν μείνουν, εἰς τή Κόκκινη Μηλιά νά πᾶν κι ἐκεῖνοι.
Αργά άπής ένύχτωσεν πῆραν οί Τουρκοί θάρρος,
δέ 'ξεύρουν πώς άπάλευγαν ό Τσελεπής κι ό Χάρος.
Επῆγαν να τόν θάψουνε 'ς τῶν Σφακιανῶ τή χώρα,
ὡς εἶναι σύστημα παληό καί γίνεται καί τώρα.
Κι ὄντε τον έπερνούσανε 'ς τα Τριδιανᾶ τά ρυάκια,
ἔκλαιγαν τά Ρωμηόπουλα κι ἔβγαναν μαῦρα δάκρυα.
Αιφνίδιο τσῆ τό πήγανε τση μάνας του μαντάτο,
γδυμν 'ἦτο και ζυπόλυτη καί τά μαλλιά 'χεν κάτω.
Κλαίει, μαδιέτ' ἠ μάνα του ἠ κερ' Αλεξαντρίνα,
ὅπου έκλαιγε κι ἐμάραινε τά ρόδα καί τά κρῖνα. –
Ακριβογυιέ μου, Τσελεπή, ὄμορφο παλληκάρι,
δέν ἦτο κρῖμα κι ἄδικον ό χάρος νά σέ πάρη!
Γυιέ μου! καί δέ σοῦ τόλεγα, γυιέ μου καί δέ σοῦ το εἶπα,
πώς εἶν' οί μπάλες δανεικές κι ἔλεγεσ «μάνα σῶπα!».
Κλαίει τον ἠ γυναῖκα του τό κερά – Μαριάκι,
και με τα δάκρυα μάραινε τσῆ γῆς τό χορταράκι.
Κρίμα 'ς τό μήλο να φυγῆ, το ρόδο να μαδήση,
κρίμα τονε κι ό Τσελεπής ν' ἄδικοθανατήση».

5.3.2. «Νικόλαος Ζερβός ή Ζερβονικόλας άπεβίωσε ό ήρωσ οΰτος Ίανουαρ.<ίου> 23, 1823»

Από τη δεύτερη ενότητα του αρχείου επιλέχθηκε το κρητικό άσμα για τον αγωνιστή Νικόλαο Ζερβό ή αλλιώς Ζερβονικόλα. Ο Ζερβονικόλας καταγόταν από τα Κούντουρα Μεγαρίδος κοντά στα Βίλια το 1780 και υπήρξε ένας σκληρός γενίτσαρος στην αυλή του σουλτάνου στην Κωνσταντινούπολη. Από μικρό παιδί ηλικίας 10 ετών τον άρπαξαν οι Τούρκοι και τον έκαναν γενίτσαρο αλλάζοντας το όνομα του σε Μουσταφά Νταή. Ο ίδιος θυμόταν τη στιγμή που απάχθηκε από τη μάνα του θέτοντας τον όρκο ότι θα ξαναγυρίσει πίσω. Η υπόσχεση αυτή πραγματοποιήθηκε χρόνια αργότερα, όμως η μάνα του ήταν ήδη νεκρή. Παρ' όλο την αλλαγή του ονόματος του Ζερβονικόλα στο οθωμανικό παλάτι, η χριστιανική του πίστη δεν είχε αλλάξει προστατεύοντας τους φτωχούς χριστιανούς από την επιθετικότητα των Τούρκων. Για αυτό με την επιστροφή του στην Κρήτη αποφασίζει να πολεμήσει στο πλευρό των συμπατριωτών του για την απόκτηση της πολυπόθητης ελευθερίας. Ο Νικόλαος Ζερβός μαζί με άλλους συμπατριώτες και τον Τσελεπή πολέμησαν στη Σάμο και στη Μικρά Ασία. Με τη συμμετοχή του σε πολλές νικηφόρες μάχες το όνομα του Νικόλα είναι διαδεδομένο ως Καπετάν Ζερβονικόλας, διότι πυροβολούσε με το αριστερό του χέρι.

Στο κρητικό άσμα για τον Ζερβονικόλα που παρομοιάζεται με λιοντάρι, η πεθερά του τον προστάζει να μην κατεβεί στην Κρήτη να πολεμήσει υπό τον φόβο να μην σκοτωθεί. Ο ίδιος την παρακαλεί να του δώσει την ευχή της, διότι τον περιμένουν οι φίλοι του οι Κρητικοί να πολεμήσουν και προτιμά να πεθάνει δοξασμένος. Στο τέλος η πεθερά του δίνει την ευχή της και τον παροτρύνει να μην αργήσει την επιστροφή του. Με το άκουσμα του θανάτου του, η ίδια μαυροφορείται και καίει τα μαλλιά της με τη φωτιά του καντηλιού. Με τη διατύπωση του στίχου αποδεικνύεται η ελληνική τραγωδία και η υπερβολή στον άδικο χαμό του Ζερβονικόλα που στοίχισε βαριά στην πεθερά του⁸⁰.

⁸⁰Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Άρματα - Ιστορικά Άσματα (1821-1830)*, σ. 203-204.

Νικόλαος Ζερβός ἢ Ζερβονικόλας¹
ἀπεβίωσε ὁ ἥρωος οὔτος Ἰανουαρ.<ίου> 23, 1823

- Λιοντάριν ἀρματώθηκε ἔπο πάνω νά κινήση,
ἔς τήν Κρήτη γιά νά κατεβῆ νά τουρκοπολεμήση.
Κι ἔρχεται μέ τήν ἄνοιξη ἔπου ξεφουντών ἡ βιόλα,
τό ξακουστό του ὄνομα λέσι Ζερβονικόλα.
5. Κι ἡ πεθερά του τοῦ ἔδιδε τσικίνια βουλωμένα,
- Ὑγιέ μου! ἐκεῖ μην κατεβεῖς καί κάτσε μετά μένα.
- Ἐς τήν Κρήτη θέ νά κατεβῶ γιά τή Χριστιανοσύνη,
τά γράφ᾽ ἡ μοῖρα ἔς τό χαρτί ἄνθρωπος δέν τά σβήνει.
Ἐς τήν Κρήτη θέ νά κατεβῶ καί δός μου τήν εὐχή σου,
κι ἄν σκοτωθῶ συγχώρεσε, μάνα μου, τοῦ παιδιοῦ σου.
10. - Ὑγιέ μου, νά μην κατεβῆς γιατί θά μέ πικράνης,
κι ὅλη τή συγγενολογία, Νικόλα, θά ψυχράνης.
- Νά κατεβῶ θέλω κι ἐκεῖ νά τουρκοπολεμήσω,
νά κόψω Τούρκους Κρητικούς κι ὀπίσω νά γυρίσω.
15. Μηδέ τό θάνατο δειλιῶ, μηδέ Τουρκιά τρομάσσω,
ἔχω καί φίλους Κρητικούς καί θά καλοπεράσω.
- Πήγαινε ὕγιέ μου, ἔς τό καλό μην πᾶς καί πολυαργήσης,
γιατί θα ἔχω τήν πίκρα σου νά μέ παρηγορήσης.
Μά ἔκείνος ἐπολυάργησεν ὀπίσω νά γυρίση,
20. κι ἡ μάνα του ταξίδεψε νά ἔρθη νά τόν ζητήση.
Κι ἀνάμεσα ἔς τή θάλασσα τῆς δίδουν τό χαμπέρι²,
τό πῶς ἀπόθαν ὁ Ζερβός κι ἐσχόρπισε τ' ἄσκέρι.
Καί ἔγδύνεται τά σχολινά κι ἐντύνεται τά μαῦρα,
κι ἔκαψε τά μαλλάκια της ἔς τοῦ καντηλιοῦ τή λαύρα.
25. Κι ὁ Ναύκληρος³ τῆς εἶπενε – Κερά, τέθειο λιοντάρι,
δέν εἶναι γιά κλαψίματα μόνο ἔναι γιά καμάρι.
Ὅποιος ἐκεῖνος πολεμᾷ σάν ἄντρας τιμημένος,
καί ν' ἀποθάνη ἀθάνατος μένει καί δοξασμένος.

[Μιχαήλ Κυριακίδης διδάσκαλος καί κάτοικος τοῦ χωρ.<ίου> Γέργερη
ἐπαρχ.<ίας> Καινουρίου].

Εικόνα 6. *Οι στίχοι του κρητικού άσματος «Νικόλαος Ζερβός ἢ Ζερβονικόλας ἀπεβίωσε ὁ ἥρωος οὔτος Ἰανουαρ.<ίου> 23, 1823» ἀπό τη Συλλογή του Παύλου Γ Βλαστού.⁸¹*

⁸¹Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Άρματα - Ιστορικά Άσματα (1821-1830)*, σ. 203-204.

5.3.3. «Μαῦρο πουλάκι κάθεται 'ς τῆς Κάσος τ' ἀκροβούνι,..»

Στην τρίτη ενότητα εντάσσεται το κρητικό άσμα για την άλωση της Κάσου που πραγματοποιήθηκε ξημερώματα της 7^{ης} Ιουνίου το 1824. Ο τούρκικος ζυγός είχε ήδη λεηλατήσει τέσσερα χωριά. Έχοντας χάσει ήδη τη μάχη, οι Κασιώτες διέλυσαν τις γραμμές επίθεσης και έτρεξαν να σώσουν τις οικογένειες τους. Η τούρκικη αρμάδα του Χουσεΐν λεηλατούσε τις εκκλησίες, σκότωνε και βίαζε τους χωρικούς και στο τέλος έστηναν τις σωρούς των Κασιωτών σε σχήμα πυραμίδας καμαρώνοντας για τα κατορθώματα τους στον Αλλάχ. Όμως, οι ίδιοι οι Κασιώτες δηλώνουν μέσα από το κρητικό αυτό άσμα με περηφάνεια χωρίς να θέλουν να γίνουν σκλάβοι του σουλτάνου, ελευθερία ή θάνατος⁸².

«Μαῦρο πουλάκι κάθεται 'ς τῆς Κάσος τ' ἀκροβούνι,

βγάλλει φωνίτσα θλιβερή καί μαῦρο μοιριολόϊ,

Μάνα κλαμός καί βουγκιτός εἰς τό νησί τῆς Κάσος!

Ἡ μάνα κλαίει τό παιδί καί τό παδί τῆ μάνα,

κι ὁ ἀδερφός τήν ἀδελφή κι ἄουρος τήν καλή του.

Γίνονται στοίβες τά κορμιά, τά αἵματα ποτάμια.

Πάς καί πανούγλα πλάκωσε, πᾶς καί σεισμός ἐγίνη.

-Μήτε πανούγλα ἐπλάκωσε μήτε σεισμός ἐγίνη.

Χουσεΐν Πασάς ἐπλάκωσε ἀπό τήν Ἀλεξάνδρα.

‘Σ τό Φρῦ ἐπῆγε κι ἤραζεν ἡ φοβερή ἀρμάδα,

Βγάλ' Ἀρβανίτες περισσοῦς, βγάλει στραβοπαπάδες,

γιά νά πατήσουν τό Σταυρό, γιά νά πατήσου τ'Ἄγια,

νά μαγαρίσουν Ἐκκλησιές κι οὔλα τά Μοναστήρια.

Σφάζουν τούς γέρους καί τές γρές κι οὔλα τά παλληκάρια,

τίς κοπελιές καί τά μωρά 'σθή φλόττα τούς μπαρκάρουν,

⁸² Ανδρέας Αθ. Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Ἄρματα - Ἱστορικά Ἄσματα (1821-1830)*, σ. 232-235.

σκλάβους νά τούς πουλήσουσι στῆς Μπαρμπαριᾶς τά μέρη.

Κι μια ἀπ'τές σκλάβες ἔλεγε μέ θλιβερή φωνίτσα:

-Χίλια κι ἄν κάμης Χουσεῖν, χίλια κι ἄν μᾶς πουλήσης,

ἐμεῖς τοῦ Τούρκου τό σπαθί δέν θά τό φοβηθοῦμε.

ἢ θά μᾶς κόψεις ὅλους μας, ἢ λευτεριά θα' δοῦμε...».

5.3.4. «Ἡ ἄλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς <23 Σεπτεμβρίου 1821>»

Στο τελευταίον κρητικόν ἄσμα ἀπό τήν τέταρτη ἐνότητα γίνεται περιγραφή γιά τήν ἀνακατάληψη τῆς Τριπολιτσᾶς ἀπό τοὺς ἐπαναστάτες. Τὸ συγκεκριμένον ἄσμα ἀναφέρεται γιά τὸν Κιαμήλ Μπέη διοικητὴ τῆς Κορίνθου, ὁ ὁποῖος ἀποκλείστηκε ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας καὶ παράλληλα ὁ κλοῖός τῶν Τούρκων στένευε. Τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1822, ὁ Κιαμήλ Μπέη ἀναγκάστηκε νὰ παραδώσει τὸ φρούριον ὅπου ἀρχικὰ αἰχμαλωτίστηκε καὶ στή συνέχεια σκοτώθηκε χωρὶς νὰ ἀποκαλύψει τὸ μυστικόν του γιά τὴν κρυμμένη περιουσίαν του. Στὸ ἀκόλουθον τραγούδι οἱ ἐπαναστάτες διατάζουν τὸν Κιαμήλ Μπέη νὰ προσκυνήσει τοὺς Κολοκοτρωναίους, ἀλλιῶς θὰ σκοτώσουν τὸν ἴδιον καὶ τὰ παιδιὰ του. Ὁ ρυθμὸς τοῦ κομματιοῦ εἶναι τρίσημος καὶ μπορεῖ νὰ χορευτεῖ ὡς συρτός⁸³.

⁸³Γιακουμάκης, *Οἱ Κρήτες στ' Ἄρματα - Ἱστορικά Ἄσματα (1821-1830)*, σ. 250-251.

Ἡ ἄλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς <23 Σεπτεμβρίου> 1821

- Πῆραν τὰ Κάστρον τοῦ Μωριά πῆραν καὶ τὰ Ντερβένια,
πῆραν καὶ τὴν Τριπολιτσά τῆ ξακουσμένη χώρα.
Κλαῖν' οἱ γι' Ἀτλῆδες¹ γι' ἄλογα καὶ τὰ τζαμιά γι' ἀγάδες,
κλαίει καὶ μιά χουνούμισα τό γυιό τση τόν Κιαμίλη.
5. Νύχτα γιγλώνει τ' ἄλογα νύχτα τὰ πεταλώνει,
βάνει των πέταλα χρυσά τῆ μπρόκες ἀσημένιες,
καὶ τὰ σκαλοπατήματα βάνει μαλαματένια.
Τῆ στράτα πού 'πηγαίνανε ἐκάνανε ντοάδες²,
ὁ γιὰ νά 'βροῦν τούς προεστούς κι οὔλους τῆ Δεσποτάδες.
10. Ἄρματα νά μὴν πιάνουνε, πάλι ραγιάδες νά 'ναι,
Κολοκοτρώνης τοῦ 'μιλεῖ ἀπού τό μιτηρίζι.
- Ποῦ πᾶς ἐδά Κιαμάλμπεη καὶ σέρνει τῆ ζορμπάδες;
Δέν εἶν' ἐπά Μονεμβασιά, νά κάνεις ἀραγιάδες.
Προσκύνα 'δά Κιαμίλμπεη τῆ Κολοκοτρωνέους,
15. νά σοῦ χαρίσουν τῆ ζωὴ σ' ἐσέ καὶ τῶν παιδιῶ σου.
Μπουλούκμπασης³ τοῦ 'μίλησεν ἀπό μεγάλη Ντάμπια.
- Μωρέ, μην προσκυνήσωμε τούς Κολοκοτρωναίους,
κι ἀντρειά θά κάμω ν' ἀκουστῆ σ' οὔλη τὴν οἰκουμένη.
- Νά προσκυνήσω θέλω 'γώ, τούς Κολοκοτρωναίους,
20. νά μοῦ χαρίσουν τῆ ζωὴ κι ἐμέ καὶ τῶν παιδιῶ μου.
Κλέφτες μέ βλέπουν τῆ στερηᾶς, Νυδριῶτες τοῦ πελάγου,
δίχως φωμί, δίχως νερό, πόλεμο πῶς θά κάμω;
- [καθ' ὑπαγόρευσιν τῆς Ἄννας (Ἀνεζήνας) Κυνηγοπούλας ἐκ τοῦ
χωρ.<ίου> Μαργαριτῶν Μυλοποτάμου⁴].

Εικόνα 7. Οι στίχοι του κρητικού άσματος «Ἡ ἄλωσις τῆς Τριπολιτσᾶς <23 Σεπτεμβρίου 1821>»
ἀπό τη συλλογή του Παύλου Γ. Βλαστοῦ⁸⁴.

⁸⁴Γιακουμάκης, *Οι Κρήτες στ' Ἄρματα - Ἱστορικά Ἄσματα (1821-1830)*, σ. 251.

Με βάση την αναφορά των παραπάνω Θούριων της Κρήτης, παρατηρήθηκαν μερικές διαφορές σε σχέση με τον Θούριο του Ρήγα Βελεστινλή. Αρχικά, η θεματολογία του Θούριου του Ρήγα σε σχέση με τους Θούριους της Κρήτης διαφέρουν ως προς τη διάδοση του μηνύματος. Σε αυτό το σημείο να δοθεί μία μικρή υπενθύμιση ότι ο Ρήγας Φεραίος ήταν ένας σπουδασμένος και πολυταξιδεμένος Έλληνας, ο οποίος έκανε μία μεγάλη προεργασία χρόνων μελέτης και συγγραφής για να γράψει τον Θούριο. Ο ίδιος ο Φεραίος ήθελε να αφυπνίσει τους Έλληνες με έναν επαναστατικό παιάνα που θα τους υπενθύμιζε τις κακουχίες που υπόκεινται από τον τουρκικό ζυγό, αλλά στη συνέχεια η εξάντληση αυτή μετατρέπεται σε αγανάκτηση παροτρύνοντάς τους να προετοιμαστούν για την απόκτηση της ελευθερίας τους. Αντιθέτως, οι Θούριοι της Κρήτης δημιουργήθηκαν από τους ντόπιους της περιοχής μέσω της προφορικής παράδοσης με σκοπό να διαδώσουν γρήγορα τα γεγονότα που δραματοποιούνταν στις μάχες. Για παράδειγμα, μέσα από την ανάγνωση των στίχων στο άσμα για την άλωση της Κάσου δίνεται μία αποτροπιαστική περιγραφή για τον σκοτωμό των χωρικών από τους Τούρκους.

Επίσης, παρατηρείται διαφορά στη μελωδική γραμμή μεταξύ των Θουρίων της Κρήτης και του Θουρίου του Ρήγα Βελεστινλή. Στους κρητικούς θούριους υπάρχει μία μελωδική γραμμή η οποία επαναλαμβάνεται με την αλλαγή των στίχων. Αντιθέτως, στον Θούριο του Ρήγα υπάρχει μία μουσική φράση με παραλλαγμένους στίχους ή αλλιώς κουπλέ που εναλλάσσεται με την επωδό και επαναλαμβάνεται ως αυτούσια με τους ίδιους στίχους.

Με την μελέτη και παρουσίαση των κρητικών Θούριων παρατηρείται ότι το διάστημα της μελωδικής έκτασης δεν υπερβαίνει τις πέντε φωνές, εκτός από το άσμα της Α Ενότητας «Άνθρωπος που συνήθισεν...» φτάνει στο διάστημα της οκτάβας. Επίσης, στο κρητικό άσμα «Πήραν τα κάστρη του Μωριά...» από την τέταρτη ενότητα της συλλογής, η μελωδική γραμμή είναι πιο πλούσια με στολίσματα και ποικίλματα. Συγκεκριμένα αναφέρεται στη χαρμόσυνη είδηση ότι οι Έλληνες κατέκτησαν πίσω την Τριπολιτσά, όπου με βάση τη ρυθμική αγωγή του κομματιού μπορεί να χορευτεί ως συρτός. Γενικά, η μελωδική γραμμή των Κρητικών Θουρίων είναι απλή χωρίς στολίσματα και δεν εντοπίζεται κάποια κορύφωση. Αντιθέτως, στον Θούριο του Ρήγα χρησιμοποιούνται όλες οι νότες του διαστήματος της μελωδικής γραμμής κυρίως στην επωδό «Καλύτερα μιας ώρας...» η μελωδία του επαναστατικού παιάνα φτάνει στην κορύφωση, θέλοντας να εμψυχώσει και να ξεσηκώσει τις ψυχές των σκλαβωμένων για τη μάχη προς την ελευθερία.

**ΜΕΡΟΣ Β΄. Ο ΘΟΥΡΙΟΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ –
ΜΙΑ ΜΟΥΣΙΚΟΛΟΓΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ**

6. Η μελέτη του Σίμωνα Καρά για τον Θούριο του Ρήγα

6.1. Βιογραφικά Στοιχεία για τον Σίμωνα Καρά

Ο Σίμων Ι. Καράς (1903-1999), θεωρείται ένας από τους μεγαλύτερους μουσικολόγους και ερευνητές της ελληνικής παραδοσιακής μουσικής. Με την πολύχρονη και ασταμάτητη ερευνητική του προσπάθειά κατάφερε να διασώσει ένα μεγάλο κομμάτι της παραδοσιακής μουσικής, την οποία κατέγραψε σε όλο το φάσμα της ελληνικής επικράτειας⁸⁵.

Ο Σίμων Καράς κατάγεται από το μικρό χωριό Λέπρεον του νομού Ηλείας. Από πολύ μικρή ηλικία ξεκίνησε η αγάπη του για τη μουσική, χάρη στον πατέρα ο οποίος έπαιζε ταμπουρά και από τον ιερέα του χωριού που του έμαθε και τα πρώτα γράμματα και τον ενθάρρυνε να συνεχίσει τις μουσικές του σπουδές⁸⁶.

Το 1921, ο Σίμων Καράς ξεκίνησε τις σπουδές του στην Νομική Σχολή της Αθήνας, καταφέροντας να τελειώσει τη σχολή, όμως δεν πήρε το πτυχίο του. Ο ίδιος μελέτησε αρχαιοελληνικά θεωρητικά έργα, καθώς επίσης και έργα της Βυζαντινής και μεταβυζαντινής εποχής. Επιπλέον, κατάφερε να αποκρυπτογραφήσει και να ερμηνεύσει παλαιά βυζαντινά μουσικά χειρόγραφα, όπως για παράδειγμα του Πατριαρχείου της Κωνσταντινουπόλεως και του Αγίου Όρους της Εθνικής Βιβλιοθήκης. Με αυτή την μέθοδο μελέτης κατάφερε να γίνει ένας αυτοδίδακτος μουσικοδιδάσκαλος.

Το 1929, ίδρυσε τον Σύλλογο *Προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής* με πρωταγωνιστές την Ψαλτική Τέχνη και το Δημοτικό Τραγούδι. Επίσης, δημιούργησε μία Σχολή με εξαετή και δωρεάν φοίτηση, την Εκκλησιαστική Χορωδία και τη *Μεικτή Χορωδία Εθνικών Τραγουδιών*.

Ο αυτοδίδακτος μουσικολόγος κατάφερε να καταγράψει τα περισσότερα δημοτικά τραγούδια από όλη την Ελλάδα με τη βοήθεια ενός κασετόφωνου, τα οποία κυκλοφόρησαν σε δίσκους, καθώς επίσης όλες τις Ακολουθίες και τους Ύμνους της Εκκλησίας. Στη συλλογή του περιέχονται 20.000 παραδοσιακά τραγούδια, ηχογραφώντας λαϊκούς οργανοπαίκτες και τραγουδιστές και κατέγραψε τη βυζαντινή μουσική με τη μέθοδο της ευρωπαϊκής σημειογραφίας.

⁸⁵ Δημήτριος Φερούσης, «Σίμων Καράς - Βιογραφία» ΚΕΠΕΜ, (Ιούλιος, 2020) <https://kepem.org/σίμων-καράς-βιογραφία/> (ημερομηνία προσπέλασης 19/09/2024).

⁸⁶ Ο. π., (ημερομηνία προσπέλασης 19/09/2024).

Το έργο και το αρχείο του Σίμωνα Καρά βρίσκεται στο *Κέντρο Ερεύνης και Προβολής της Εθνικής Μουσικής - Μουσικό, Λαογραφικό και Φιλολογικό Αρχείο Σίμωνος και Αγγελικής Καρά (ΚΕΠΕΜ)*. Το Κέντρο ιδρύθηκε από τη σύζυγο του Σίμωνα Καρά, Αγγελική το 2009, με σκοπό τη διάσωση και διάδοση της ελληνικής εκκλησιαστικής και παραδοσιακής μουσικής, του ελληνικού χορού, των οργάνων, των ηθών και των εθίμων του ελληνικού παραδοσιακού πολιτισμού.

6.2.Ανιχνεύοντας τις μελοποιήσεις του Θούριου του Ρήγα με βάση τις μελέτες του Σίμωνα Καρά

Στο συγγραφικό έργο του Σίμωνα Ι. Καρά, *ο Θούριος και η Μουσική του*, αναφέρονται κάποιες χειρόγραφες μελέτες που είχαν διασωθεί και συλλεχθεί από τον ίδιο. Σύμφωνα με τη γνώμη διαφόρων μελετητών, δεν υπάρχει κάποια πληροφορία για το πως εκτελείται ο Θούριος του Ρήγα. Η πρώτη εκδοχή της μελοποίησης του Θούριου έγινε το 1880 από τον Αντώνιο Σιγάλα σε α' ήχο και περιλαμβάνεται στη Συλλογή των Εθνικών Ασμάτων. Στην ίδια Συλλογή υπάρχουν και άλλα δικά του Θούρια σε ανατολικό ή δυτικό ύφος, λόγω της επίδρασης των ασμάτων και των εμβατηρίων που δημοσιεύονταν εκείνη την εποχή⁸⁷.

Σε μία δεύτερη εκδοχή από τον Νικόλαο Δρακόπουλο ο Θούριος είναι μελοποιημένος σε γ' ήχο περιλαμβάνοντας στοιχεία πελοποννησιακής παράδοσης. Από μικρός τραγουδούσε αυτή την παραλλαγή του Θούριου χάρη στον πατέρα του και στη συνέχεια ο ίδιος τη δίδαξε στη μητέρα του Καρά. Η συγκεκριμένη μελωδία παρουσιαζόταν στο Εθνικό Θέατρο, σε ραδιοφωνικούς και αργότερα ψηφίστηκε ως νόμος προστασίας των πνευματικών δικαιωμάτων. Με αφορμή την παραλλαγή της δεύτερης εκδοχής του Θούριου, ο Σίμωνας Ι. Καράς ταξίδεψε το φθινόπωρο του 1969 στο χωριό του Άγιου Βλασίου στο Πήλιο ηχογράφησε μία κυρία παρατηρώντας ότι η ρυθμική και μελωδική παραλλαγή ήταν ίδια με αυτή που διδάχθηκε από τη μητέρα του. Επίσης, παρατηρήθηκε από τον ίδιο ότι η συγκεκριμένη παραλλαγή του Θούριου είναι πιθανόν να είναι σε μείζονα κλίμακα και σε ρυθμό αργού βαλς⁸⁸.

Σε μία τελευταία παραλλαγή του Θούριου από τη Συλλογή του Σίμωνα Καρά (σελίδα 40), καταγράφεται το μέλος του Νικόλαου Κουτσογεώργη σε ήχο πλάγιο α' προσπαθώντας να προσαρμοστεί με την εκδοχή του Κατσώνη, το οποίο είναι κοινό σε όλους χορευτικό τραγούδι. Με βάση τον ρυθμό της μελωδίας με το παράδειγμα «*Μια προσταγή μεγάλη..*» για τον αγωνιστή Κατσώνη θα μπορούσε να είναι και ο κύριος μελωδικός ύμνος του Ρήγα, καθώς είναι και ο τίτλος της συλλογής που περιλαμβάνεται και ο Θούριος λόγω της εμπνευστικής μελωδίας με όραμα του ίδιου να ψάλλεται από όλο τον ελληνικό χώρο σε γιορτές και συμπόσια⁸⁹.

⁸⁷ Σίμωνας Ι. Καράς, *Ο Θούριος του Ρήγα και η Μουσική του*, (Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής, 1998), σ. 18.

⁸⁸ Ο. π., σ. 19-22.

⁸⁹ Ο. π., σ. 40-41.

6.2.2. Μελοποιήσεις του Θουρίου του Ρήγα Βελεστινλή και συναφών κομματιών σε βυζαντινή σημειογραφία και με μεταγραφή στο πεντάγραμμο

1. Μεταγραφή στο πεντάγραμμο, από καταγραφή του Ι. Αρβανίτη, σε γ' ήχο

Ἦχος ρ' π' παφ

Ὡς πο τε πα ρη λα ρια

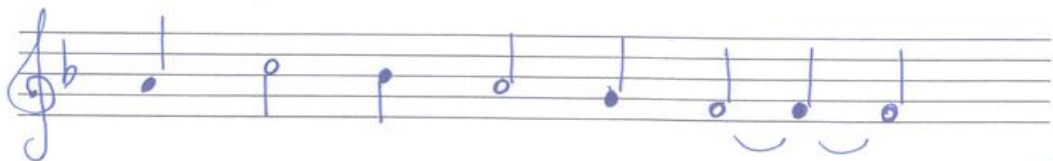
θα ζω μετ στα α σε ρα α α κ

μο ρα ροι σα ριο ρια ρ

σεις ρα ρες στα του ρα α α ρ

σην γιες ρα κα α τολ μου με
 κα ρι τε ρα α μος ω ρας

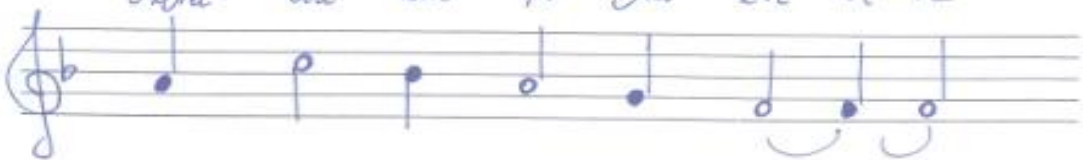
ρα βρε πω με ε κρα δια α α
 ε ζευ θε ρη η ζω η η η

ρα φου ζωμ' απ' τος λο ομο
 πα ρα σα παν τα ρο ρια

κη απ ενν πι κρη σγα βια α α
 σγα βια και φυ ρα εν η η η

2. Μεταγραφή από έκδοση Αντωνίου Σιγάλα, σε α' ήχο

Ἦχος ᾠή πα ρ

(Σ. Καρὰς σ. 18)

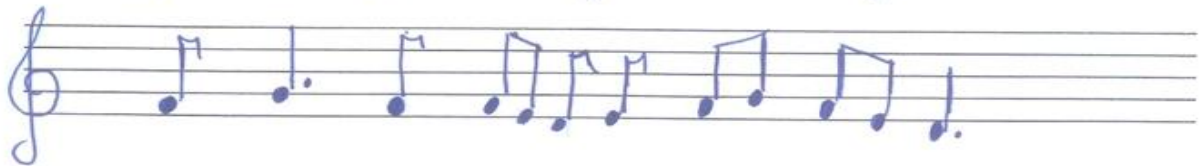
ὡς πὸ τε πα θη κα α ρια

ρα σου μερ στα σου ρα

μο ρα γοι σαν γιο ρα α ρια

σταῖς ρα γαῖς στα σε ρα

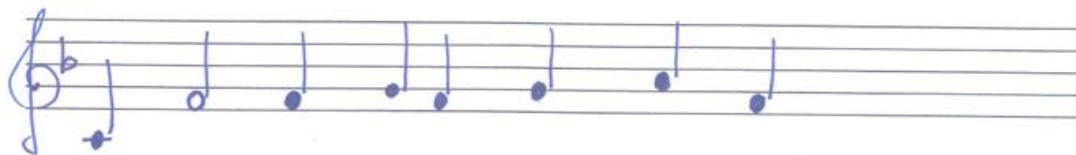

3. Μεταγραφή από καταγραφή του Σ. Καρά - παράδοση Νικολάου Δρακόπουλου, σε γ' ήχο

Φλαγός π " Γα ρ

(Σ. Καρά σ. 20)

Ως Στο τε πα ρρη κα ρια

ρα ρω μετ στα α σε ρα

μο ρα ροι σα ριο ρια ρια

σταίς ρα ραίς στα του ρα

(J. Karais 8.20)

— 1 " 2 1 2 3 4 5 6 7 8
Ira gnais ra ka a tol nou mer

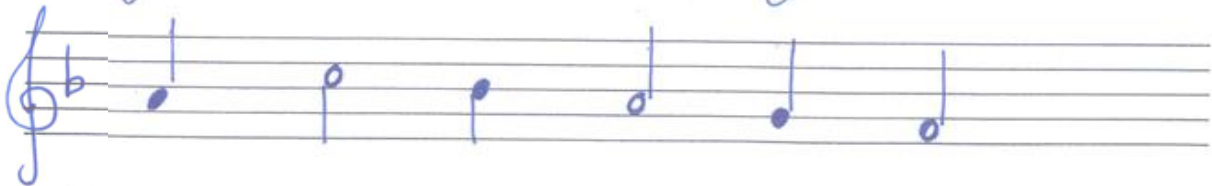
— 1 2 3 4 5 6 7 8 K
ra gre tow me er kra dia 9

3 " 2 1 2 3 4 5 6 7 8
ra feu gami' ap' tol ko omo

— 1 1 2 3 4 5 6 7 8
gia tin pi kri ogra via

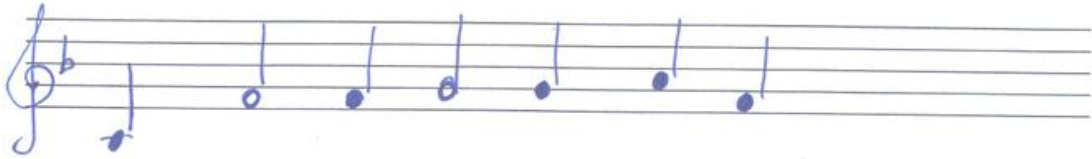

4. Μεταγραφή από καταγραφή Σ. Καραΐ – παράδοση αγνώστου προσώπου σε γ'ήχο

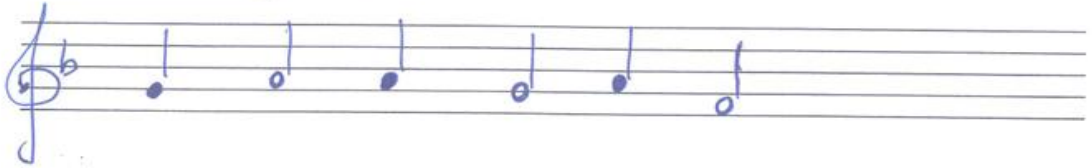
Ηχος: Γ π π Γα ρ

(Σ. Καραΐ σ. 22)

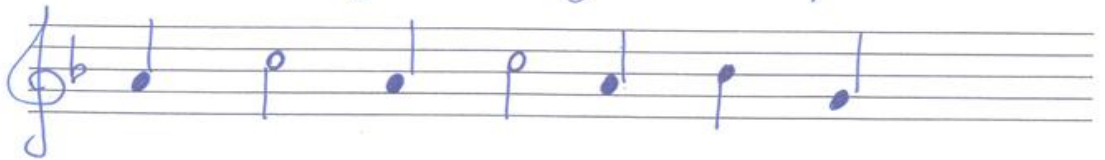

 Ως πο τε πα ρη ια ρια

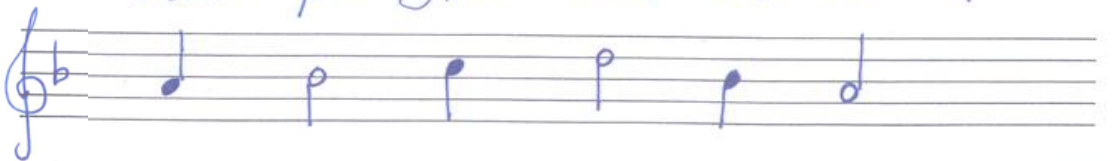

 ρα¹ ρω μερ σια σιτ ρα

 μο ρα ροι σα ρω ρια ρια

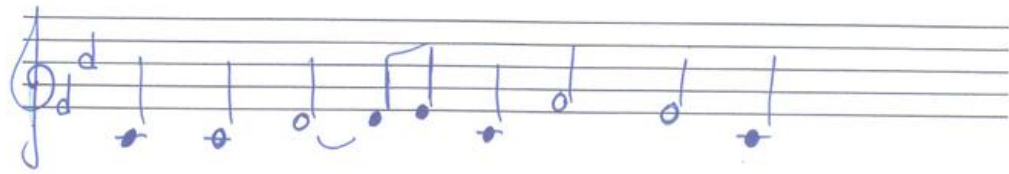

 σαις ρα ραις σια του ρα

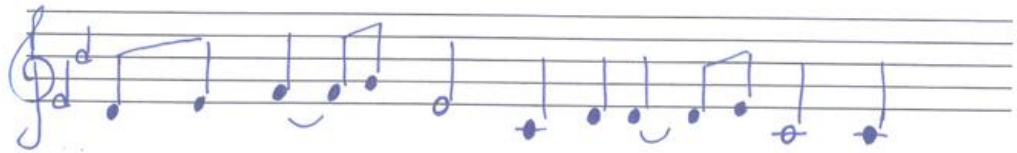
7. Μεταγραφή του άσματος «Έλα Παναγιά μου...», για τη νόφη, σε ήχο πλ.
δ'

Ήχος λ δ' Νη 2 (της νόφης) (Σ. Καρας σ. 24)

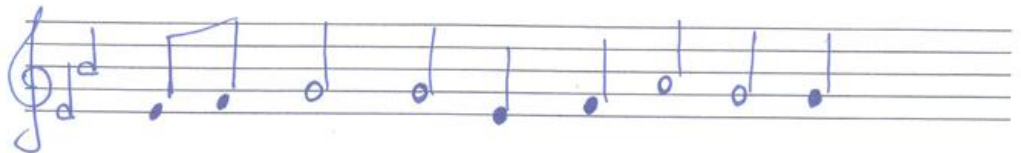
Ε γα πα α ε γα πα α

Ε ε γα πα ρα για μου σω σε δ'

Ε ε γα πα ρα για μου σω σε δ'

Νου και ρο ρι σμοι μο δω σε λ

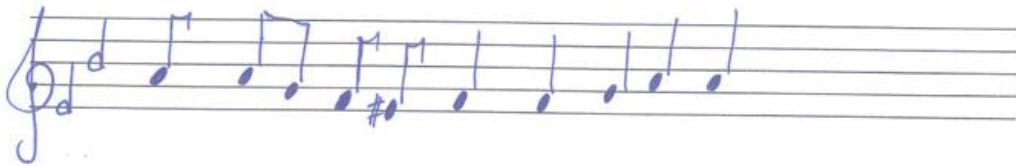
9. Μεταγραφή της δωδεκανησιακής Καρπαθήτικης εκδοχής του «Σοφράνο απ' το Τσιρίγο», σε α' ήχο

Ήχος 9^α Μα 9 (Σκοπός του συρματικοίγροου) (2. Καραΐσ σ. 34-35)

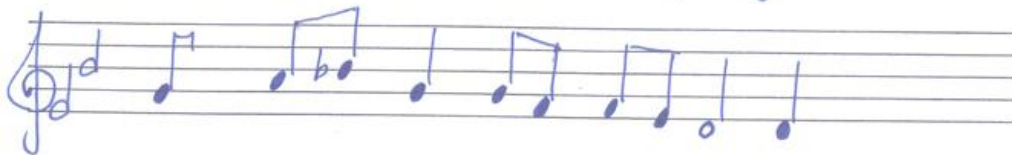
Ε γι ε ε κ
9

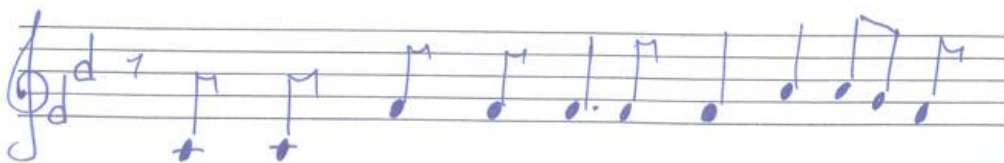
Σου φρα γαη το Τσι ρι γο κ
9

σου φραη αιη το Τσι ρι γο π
9

σου φρα αιη αιη το Τσι ρι ε γο ζ
9

(Σ. Κρασίς σ. 34-35)

κ' ατ 0 0 ζω α π ο ο τ η γ γ ι α 9

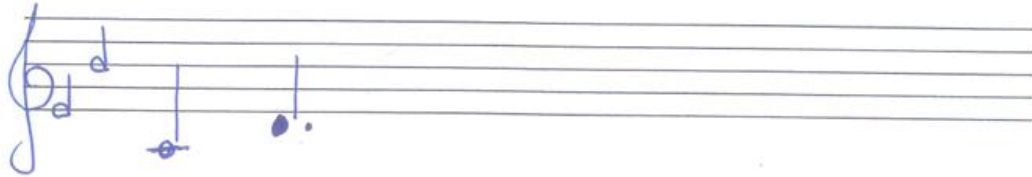
10. Μεταγραφή του άσματος «Σουφράνο απ' το Τσιρίγο», σε α΄ήχο

Ήχος

9^ο πα9

(Σ. Καραΐσ σ. 35)

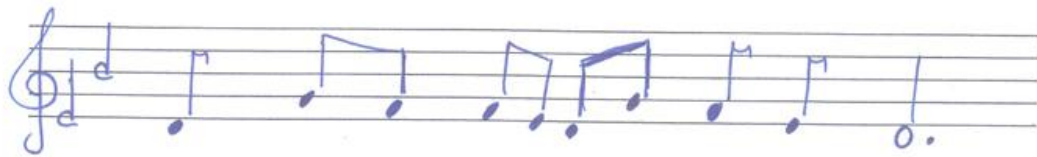
$\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ π
 Α α 9

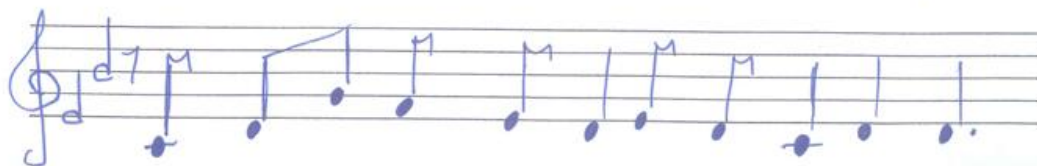
\leftarrow $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ π
 Σου φφρα απ το Του ρι ρο 9

\leftarrow $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ π
 κι απ ο φω α πο ο ο τη για 9

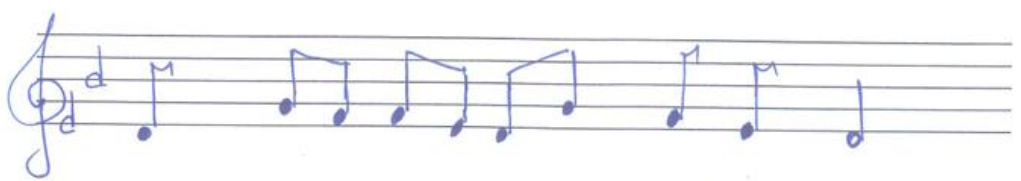

$\overset{2}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ $\overset{\sim}{\cup}$ π
 Σου ρε ε θη καν ο λαμ προς 9

(J. Karas σ. 35)

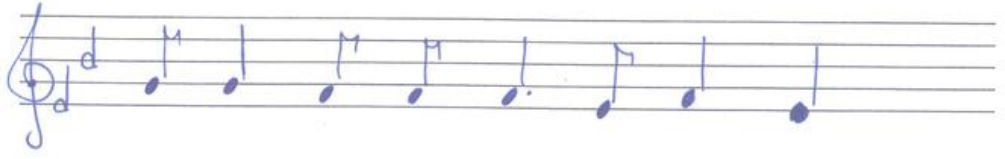
κί ο κά πε τα α ορ Μα σιας

Ερ κέ ρι λ

Ευ ρε ε θη κατ ο Να μισος

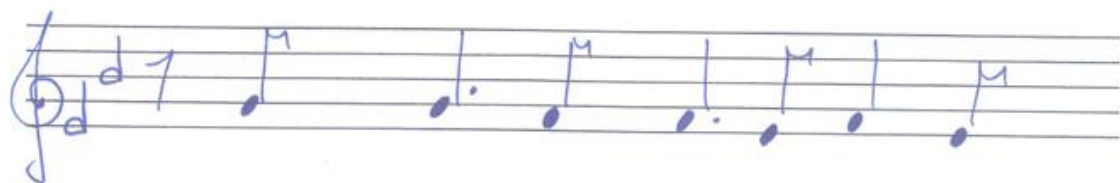

κί ο κά πε ταρ πα α σιας

(2. Kapos σ. 35)

κί ο λαμνος ο καμμενος α

ε χαρη κε ποσρα 9

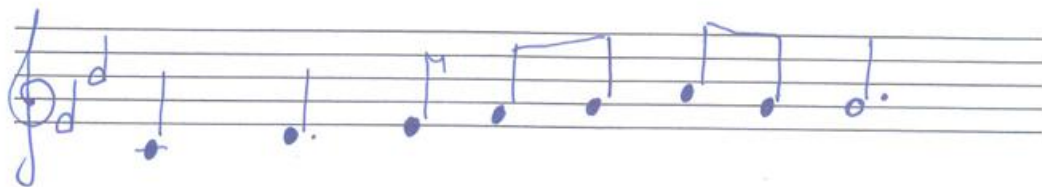

11. Μεταγραφή του άσματος «Μια προσταγή μεγάλη...», κατά παράδοση του Ιωάννη Τσιριγώτη, σε α΄ήχο

Ήχος 9^{ος} παρ 4 σημοί - Δυτικός χορός

(Σ. Καρῶ σ.38-39)

Μια προῦ σα γη η μι ε γα δ

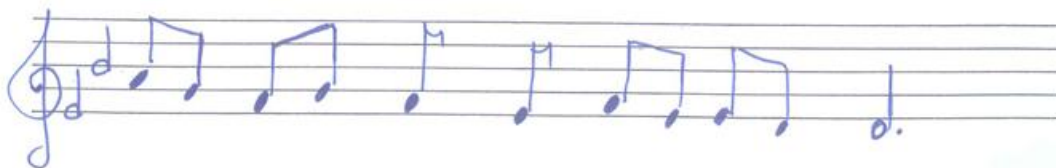
μια προῦ σα γη η μι ε γα π

μια προῦ σα γη η μι ε γα α γη η

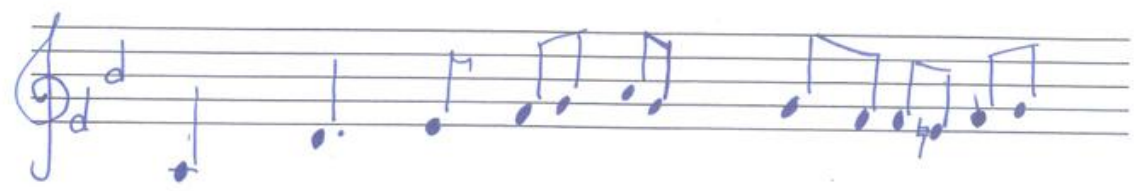

προῦ σα γη ο βασι ε γιας π

(2. Καπός σ. 38-39)

μια προσαφημιεγιααρη

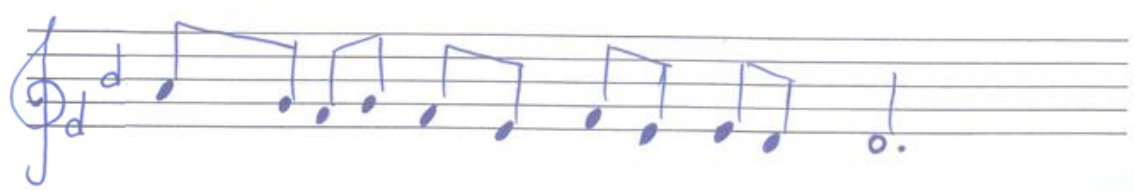
προσαφημιεγιααρη

ρακατεβηγραφμααδαα

κιουκαπιεταπασιας

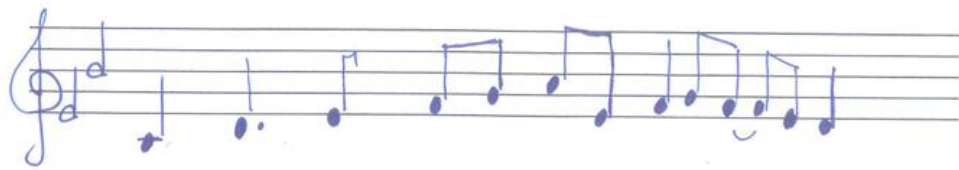

12. Μεταγραφή του άσματος «Μια προσταγή μεγάλη...», κατά παράδοση του Ιωάννη Τσιριγώτη, σε α΄ήχο

Ήχος α΄ παρ

(Σ. Καραΐσ σ. 39)

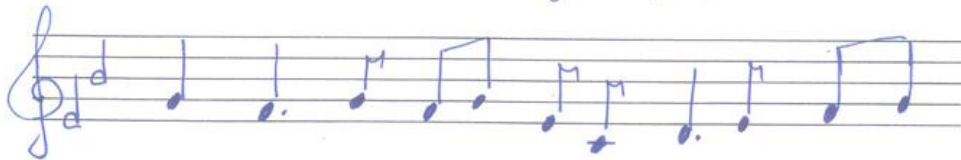
Μια προ στα ήν η με ε γα α ήν π
9

προ ο στα α ήν η με ο βα οι ι ήνας π
9

ρα ια ιε θη ήν η αρ μα α δα α

ηι ο κα πε ταρ πα α σιας π
9

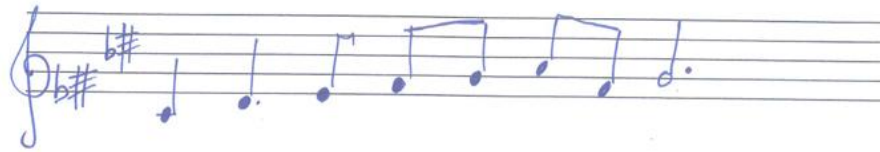

13. Μεταγραφή του άσματος «Μια προσταγή μεγάλη...», από παράδοση του Νικολάου Κουτσογεώργη, σε ήχο πλάγιο του β'

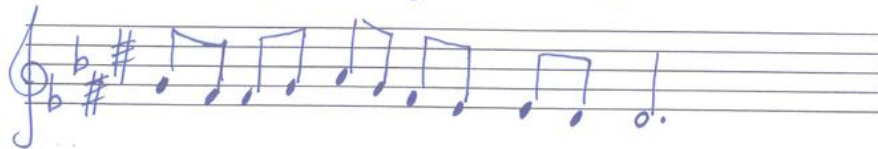
«ήχος π'» Πα

(Γ. Καρούς σ. 39)

Μια προ στα γη η με ι γα

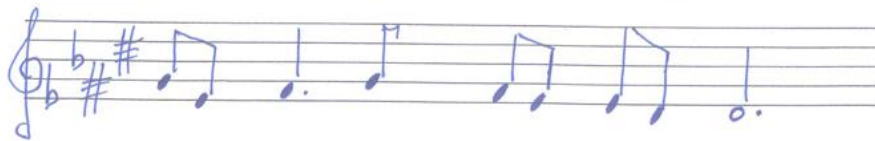
μια προ στα γη η με γα

μια προ στα γη με ι γα α η

προ στα γη ο βα σε ι γα

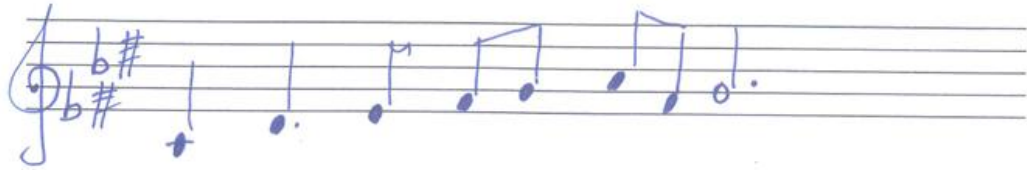

14. Μεταγραφή του Θούριου του Ρήγα, σε ήχο πλάγιο του β'

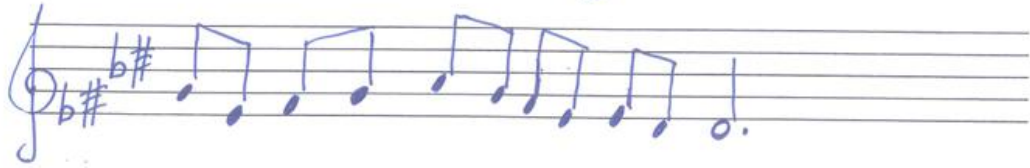
Ήχος $\frac{2}{11}$ $\text{C} \rightarrow \text{Pa} \text{ } \infty$

(Σ. Καραΐσ σ. 40)

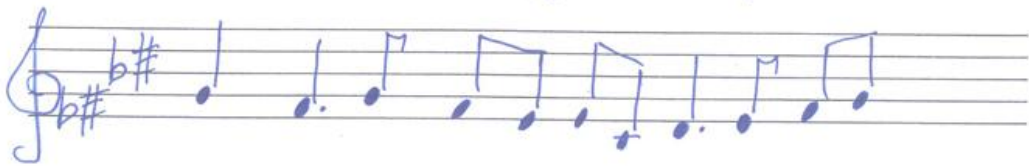
$\overset{\cdot}{\omega}$ s $\overset{\cdot}{\pi}$ o $\overset{\cdot}{\tau}$ e $\overset{\cdot}{\pi}$ a $\overset{\cdot}{\rho}$ \rho\eta $\overset{\cdot}{\kappa}$ \alpha $\overset{\cdot}{\rho}$

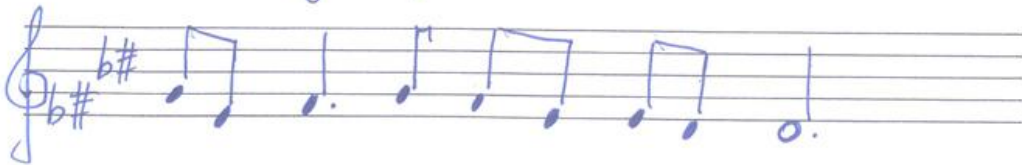
$\overset{\cdot}{\omega}$ s $\overset{\cdot}{\pi}$ o $\overset{\cdot}{\rho}$ $\overset{\cdot}{\tau}$ e $\overset{\cdot}{\pi}$ a $\overset{\cdot}{\rho}$ \rho\eta $\overset{\cdot}{\kappa}$ \alpha $\overset{\cdot}{\rho}$

$\overset{\cdot}{\omega}$ s $\overset{\cdot}{\pi}$ o $\overset{\cdot}{\tau}$ e $\overset{\cdot}{\pi}$ a $\overset{\cdot}{\rho}$ \rho\eta $\overset{\cdot}{\kappa}$ \alpha $\overset{\cdot}{\rho}$ ia

$\overset{\cdot}{\rho}$ a $\overset{\cdot}{\zeta}$ ou $\overset{\cdot}{\mu}$ er $\overset{\cdot}{\sigma}$ ta $\overset{\cdot}{\sigma}$ te $\overset{\cdot}{\rho}$ \alpha $\overset{\cdot}{\rho}$

Γενικά Συμπεράσματα

Με βάση τη μελέτη και την καταγραφή της παρούσας πτυχιακής εργασίας, ο Θούριος του Ρήγα κρύβει μία μεγάλη ιστορία για την προετοιμασία της συγγραφής του. Χαρακτηρίζεται ως ο πιο διαδεδομένος προεπαναστατικός ύμνος που δεν απευθύνεται μόνο στον ελληνικό λαό, αλλά και στα υπόλοιπα μέρη της Βαλκανικής χερσονήσου που βρίσκονται υπόδουλοι του τουρκικού ζυγού. Οι στίχοι του ποιήματος παρουσιάζουν με σκληρές και ρεαλιστικές εικόνες την κατάντια των ραγιάδων και την αναγκασμένη φυγή των κλεφτών και των αρματολών στα βουνά για να γλυτώσουν από τους Οθωμανούς. Στη συνέχεια όμως η ατμόσφαιρα του ποιήματος αλλάζει και οι στίχοι μετατρέπονται σε ορμητικό και επαναστατικό περιεχόμενο με σκοπό να διεγείρει το πατριωτικό και αγωνιστικό αίσθημα των υπόδουλων λαών οδηγώντας τους στην εξέγερση.

Ο Θούριος γράφτηκε ως μια επαναστατική προκήρυξη γραμμένη σε στίχους, έτσι ώστε να μπορούν να την αποστηθίσουν εύκολα ακόμη και οι πιο αμόρφωτοι. Όπως προαναφέρθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια η διάδοση του Θούριου για τον ελληνικό λαό ήταν ένα τεράστιο έναυσμα για τον ξεσηκωμό προς τον κατακτητή. Ενδεικτικά, την ίδια περίοδο κυκλοφόρησαν και άλλοι θούριοι, αλλά όχι με την ίδια απήχηση όπως ο Θούριος του Ρήγα. Με βάση τις μελέτες των Θούριων της Κρήτης του Ανδρέα Αθ. Γιακουμάκη στο Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, η διάδοση των στίχων έχουν διαφορετικό σκοπό από ότι ο Θούριος του Ρήγα. Αρχικά, οι Θούριοι της Κρήτης διαδίδονταν μέσω της προφορικής παράδοσης, διότι οι ντόπιοι ήταν αγράμματοι και έπρεπε να μεταφέρουν τα νέα της επανάστασης όσο πιο γρήγορα γινόταν. Αντιθέτως, στον Θούριο του Ρήγα υπήρξε μια προεργασία, μία μελέτη και πάνω από όλα ένας σκοπός για τη διάδοση του προεπαναστατικού παιάνα. Επίσης, η διάδοση του Θούριου του Ρήγα έγινε μέσω διάφορων εκδόσεων μαζί με της επαναστατική του προκήρυξη. Επίσης, με τη βοήθεια του ακαδημαϊκού ιστορικού και φιλόλογου Claude Fauriel, ο Θούριος έγινε γνωστός και στην Ευρώπη με τη μετάφρασή του στα γαλλικά και από τον Giovanni Niccolini στα ιταλικά.

Επίσης, ο Θούριος του Ρήγα Βελεστινλή δεν έχει δημοσιευθεί από τον ίδιο σε μορφή παραλλαγής. Διάφοροι μελετητές προσπάθησαν να καταγράψουν το μέλος του Θούριου, άλλοι όμως όχι κουβαλώντας τη μελωδία του μέσω της προφορικής παράδοσης. Για αυτό τον λόγο ο μουσικοδιδάσκαλος της βυζαντινής μουσικής Σίμωνας Ι. Καράς ταξίδεψε σε διάφορα μέρη της Ελλάδας για να ηχογραφήσει και να καταγράψει τις εκδοχές της μελωδίας του Θούριου για να μην σβήσουν με το πέρασμα των χρόνων. Μεγάλη εντύπωση προκάλεσε η εκδοχή από το

φθινόπωρο του 1969 στο Πήλιο παρατηρώντας ότι η ηχογράφιση από εκείνη την περιοχή ήταν σχεδόν παρόμοια με εκείνη που διδάχθηκε από τη μητέρα του με ελάχιστες παραλλαγές. Εδώ μπορεί να υπονοηθεί ότι εξαρχής υπήρχε μία διαδομένη μελωδική γραμμή, όμως ανάλογα με τις τοποθεσίες και τις παραδόσεις του κάθε χωριού παρατηρήθηκαν κάποιες μικρές παραλλαγές στο μέλος. Σύμφωνα με τις μελέτες του Σίμωνα Καρά από το αρχείο του Θούριου του Ρήγα, η μελωδία που γράφτηκε προς τιμήν του Κατσώνη «*Μια προस्ताγή μεγάλη...*» υποδεικνύεται ως πρότυπο για τη δημιουργία του προεπαναστατικού παιάνα. Σώζονται δύο παραδείγματα μέλους, πρώτον από τον Ιωάννη Τσιριγιώτη σε πρώτο ήχο με ρυθμό συρτού χορού και δεύτερον από τον Νικόλαο Κουτσουγεώργη σε μείζονα χρωματική κλίμακα πλαγίου του δευτέρου και σε ελάσσονα έσω πρώτου ήχου στο δεύτερο μέρος. Επίσης μπορεί να θεωρηθεί ότι ο Ρήγας Βελεστινλής ήθελε το μέλος του κομματιού αυτού να είναι η βασική μελωδία του Θούριου αφού στην επικεφαλίδα του επαναστατικού πολιτικού φυλλαδίου του Νέα Πολιτική Διοίκηση που εμπεριέχεται στο τρίτο μέρος ο προεπαναστατικός παιάνας φέρει τον τίτλο «*Μια προस्ताγή μεγάλη*».

Ιδιαίτερη εντύπωση προκαλεί η μουσική και η δυναμική των στίχων του Θούριου όπου και όσα χρόνια αργότερα η ευρύτερη διάδοση του ύμνου παραμένει αναλλοίωτη χωρίς να επηρεάζεται από εξωτερικές επιρροές. Αυτό οφείλεται στον λόγο ότι ο Ρήγας ήταν μια δυνατή και μοναδική φυσιογνωμία του ελληνικού και βαλκανικού χώρου. Με σεβασμό προς τις ελληνικές του ρίζες έπαιξε τον ρόλο του διαφωτιστή, του Επαναστάτη, του μάρτυρα, του οραματιστή και πάντα διαχειριζόταν τις καταστάσεις με πολιτικό και στρατιωτικό μυαλό. Πολλοί μελετητές και μουσικολόγοι ασχολήθηκαν με το μελωδικό και ποιητικό περιεχόμενο του Ύμνου παρατηρώντας ότι χρησιμοποιώντας τα στοιχεία της απλής δημοτικής γλώσσας του γοργού ρυθμού και της ορμητικής μελωδίας, ο Ρήγας κατάφερε να εμπυχώσει και να ενδυναμώσει τις ψυχές των σκλαβωμένων ανθρώπων μεταφέροντας τους το μήνυμα ότι ήρθε η ώρα για τη διεκδίκηση της ελευθερίας. Εκτός από τη συγγραφή του Θούριου παρατηρείται και στα υπόλοιπα συγγραφικά του έργα να μεταφέρονται τα κύρια μηνύματα της ελληνικής παράδοσης σε όλη την επικράτεια: η ελευθερία, η παιδεία, η δικαιοσύνη, η φιλία, η δημοκρατία, η πατρίδα, η ισονομία, η ανεξιθρησκεία, η γλώσσα και πάνω από όλα τα καθήκον για την προάσπιση τους.

Βιβλιογραφία

Λειτουργικά Βιβλία

Γιακουμάκης, Αθ. Ανδρέας. *Οι Κρήτες στ' Άρματα - Ιστορικά Άσματα (1821-1830)*. Ηράκλειο: Ιστορικό Αρχείο Κρήτης, 2022.

Καρά, Ι. Σίμωνας. *Ο Θούριος του Ρήγα και η Μουσική του*. Αθήνα: Σύλλογος προς Διάδοσιν της Εθνικής Μουσικής, 1998.

Βιβλία και άλλα Βοηθήματα

Fauriel, Claude. *Δημοτικά Τραγούδια της Σύγχρονης Ελλάδας*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελληνική Παιδεία Α.Ε., 2002.

Βογιατζή, Ιφιγένεια κ.ά.. *Ρήγα Βελεστινλή Θεπταλού, Έκθεση αφιερωμένη στα 200 χρόνια από τον θάνατό του*. Αθήνα: Ιστορική και Εθνολογική Εταιρία της Ελλάδος, 1998.

Ε.Κ.Χ.. *Ο Θούριος του Ρήγα Φεραίου*. Αθήνα: Ενάλιος, 2018.

Καμαριανού, Νέστορας. *Ρήγας Βελεστινλής-Συμπληρώσεις και Διορθώσεις για τη Ζωή και το Έργο του*. Αθήνα: Έκδοση Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών Βελεστίνου Ρήγα, 1999.

Καραμπερόπουλος, Δημήτριος. «Ρήγα Βελεστινλή, Θούριος: Ανάλυση». *Βάλια Κάλντα Γρεβενών* (2013), 1-33.

Καραμπερόπουλος, Δημήτριος. *Ρήγα Βελεστινλή Στρατιωτικόν Εγκόλπιον (Βιέννη 1797)*. Αθήνα: Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, 2021.

Λεοντής, Χρίστος. *Καντάτα Ελευθερίας: Ρήγας-Σολωμός-Μακρυγιάννης*. Αθήνα: Βουλή των Ελλήνων, 1999

Παπαγεωργόπουλος, Αλέξανδρος. *Η Μουσική των Φαναριωτών: Μουσικολογικές και Ερμηνευτικές Προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη, 2021.

Πολίτης Γ. Νικόλαος, *Εκλογαί από τα Τραγούδια του Ελληνικού Λαού*. Αθήνα: Ε.Γ. Βαγιονάκης, 1969.

Ψαρράς, Δημήτρης. *Πώς συλλογάται ο Ρήγας; Επιστροφή στις Πηγές*. Αθήνα: Πόλις, 2020.

Διαδικτυογραφία

http://eclass.music.uoi.gr/modules/document/file.php/TLPM331/Λόγια%20Μουσική%20Αν_10.pdf (10/09/2024).

<http://users.uoa.gr/~mpatin/Papers/Biographies/Rigas.htm> (13/08/2024).

<https://blogs.sch.gr/sxdrdidekor/files/2021/03/ΦΥΣΙΚΗΣ-ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ-ΤΟΥ-ΡΗΓΑ-Maria-Lampropoulou.pdf>. (07/04/2024).

<https://el.wikipedia.org/wiki/Θούριος> (22/08/2024).

https://el.wikipedia.org/wiki/Φυσικής_απάνθισμα (22/08/2024).

https://el.wikipedia.org/wiki/Χάρτα_του_Ρήγα (22/08/2024).

<https://kepem.org/σίμων-καράς-βιογραφία/> (19/09/2024).

<https://schoolpress.sch.gr/sxolikospalmos/files/2021/07/Τα-κλέφτικα-Δημοτικά-Τραγούδια.pdf> (19/09/2024).

<https://topoimnimis.keni.gr/index.php/el/prosopa/item/386-rigas-feraios-velestinlis> (13/08/2024).

<https://urbanguru.gr/living/texnh-politismos/i-charta-toy-riga-sto-archaiologiko-moyseio-androy/> (22/08/2024).

https://www.amth.gr/sites/amth.gr/files/attachments/educational/notes_digital_1.pdf (22/08/2024).

<https://www.historical-quest.com/arxeio/sygxroni-istoria/255-kleftiko-tragoudi-kai-neoelliniko-kratos-h-sumboli-tou-kleftikou-tragoudiou-stin-sygekrotisi-tou-ellinikou-ethnous-kratous.html> (09/09/2024).

<https://www.oneman.gr/life/o-frikto-thanato-tou-riga-feraiou-sta-xeria-ton-othomanon/>
(22/08/2024).

<https://www.oneman.gr/life/o-frikto-thanato-tou-riga-feraiou-sta-xeria-ton-othomanon/>
(22/08/2024).

<https://www.pemptousia.gr/2020/09/rigas-velestinlis-1757-1798/> (13/08/2024).

<https://www.politischios.gr/parembaseis/poia-etan-ta-paidia-tes-samarinas> (19/09/2024).

<https://www.slideshare.net/afroditidia/ss-54613039> (22/08/2024).

Παράρτημα⁹⁰

⁹⁰ Καταγραφές που χρησιμοποιήθηκαν στην παρούσα εργασία, προερχόμενες από: Σίμων Ι. Καράς, *Ο Θούριος του Ρήγα και η Μουσική του* (Αθήνα: Σύλλογος για την Διάδοση της Εθνικής Μουσικής, 1998). Μόνο το πρώτο παράδειγμα προέρχεται από καταγραφή του Γιάννη Αρβανίτη.

2.

Πέχος για φ. Ρόδα, Διδάχαι

ως ποτα και χη να α θα να με
 στα θου να μο να χοι σαν χιο στα α
 στα θου να μο να χοι στα θου να

3.

Πέχος για φ. Ρόδα, Διδάχαι

ως ποτα και χη να ζω με
 στα θου να μο να χοι σαν χιο στα α
 στα θου να μο να χοι στα θου να

4.

Πέχος για φ. Ρόδα, Διδάχαι

ως ποτα και χη να ζω με
 στα θου να μο να χοι σαν χιο στα α
 στα θου να μο να χοι στα θου να
 στα θου να μο να χοι στα θου να
 στα θου να μο να χοι στα θου να

13.

Handwritten musical notation for exercise 13. The title is "Πύξος της Τσαρ" (Pyxos tis Tsar). The notation consists of a single melodic line with rhythmic stems and various note heads, including some with flags or beams. The text is written in a cursive, handwritten style.

14.

Handwritten musical notation for exercise 14. The title is "Πύξος της Τσαρ" (Pyxos tis Tsar). The notation consists of a single melodic line with rhythmic stems and various note heads, including some with flags or beams. The text is written in a cursive, handwritten style.

15.

Handwritten musical notation for exercise 15. The title is "Πύξος της Τσαρ" (Pyxos tis Tsar). The notation consists of a single melodic line with rhythmic stems and various note heads, including some with flags or beams. The text is written in a cursive, handwritten style.